

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Masteroppgave 2017 30 stp
Fakultet for miljøvitenskap og naturforvaltning

Hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster kommune?

En studie av landbruket i Luster i lys av de globale
klima- og miljøproblemene.

How can the farmer be the way to sustainable community development in Luster municipality?

A study of agriculture in Luster in light of global climate
and environmental problems.

Svein-Magne Gjessing
Naturbasert reiseliv

Forord

Denne rapporten er min masteroppgave, som er skrevet under masterprogrammet naturbasert reiseliv, ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU), fakultet for miljøvitenskap og naturforvaltning (MINA). Mitt normerte studieløp var i perioden 2011-2013, hvor jeg avla alle eksamener unntatt masteroppgaven. Programmet kan i dag være forskjellig fra hva det var, da jeg tok eksamen i emner innenfor min fagkrets. Det er min fagkrets som har dannet grunnlaget for mitt fokus i denne oppgaven, sammen med det jeg oppfatter som grunnleggende premisser for samfunnsforskningen i dag, klima- og miljøproblemene.

Valget av temaet for oppgaven er knyttet til en problemstilling som jeg har blitt nysgjerrig på, som en funksjon av det jeg har studert. Min kunnskap om naturforvaltning, miljø og planlegging har utviklet seg gradvis siden jeg startet studiene ved NMBU, og jeg er fremdeles i en bratt læringskurve. Samtidig har det vært et ønske å lære mer om landbruket og distriktsutvikling i Norge, i et bærekraftig perspektiv. Motivasjonen kommer delvis fra min egen oppvekst i Sigdal kommune og jordbruk innen familien, og en iver etter å forstå mer av samfunnsutviklingen.

Jeg har støttet meg på mange forskere i denne konkrete studien, men vil benytte anledningen til å takke spesielt de to som har gjort det mulig for meg å gjennomføre den. Det er mine veiledere Sjur Baardsen, som er konstituert dekan for fakultet for miljøvitenskap og naturforvaltning ved NMBU, og Bjørn Egil Flø, som er forsker ved divisjon for matproduksjon og samfunn, ved Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO). Sjur og Bjørn Egil har bidratt med inspirasjon, veiledning, faglig og personlig støtte, og sine skarpe kritiske og konstruktive blikk på mine perspektiver og tolkninger. I tillegg vil jeg takke studieveileder Espen Arestøl ved MINA, for å ha ledet meg gjennom administrative utfordringer ved universitetet, og gjort det mulig for meg å fullføre mastergraden etter normert tid. Jeg vil også rette en takk til Kristine Lien Skog som hjalp meg, før Sjur og Bjørn Egil kom på banen.

En stor takk rettes til informantene som har bidratt med sin tid og sine virkelige liv, og som er grunnlaget for min analyse. Dernest ønsker jeg å takke min arbeidsgiver Norsk Friluftsliv, for å ha tilrettelagt for meg, slik at det ble praktisk mulig å gjennomføre denne masteroppgaven.

Til sist, men ikke minst, vil jeg takke min kjæreste Elisabeth, som på mange måter har bidratt med inspirasjon til min drivkraft.

Alt innholdet i denne rapporten representerer mine perspektiver, og eventuelle feil og mangler er mitt ansvar.

Luster 14.05.2017

Svein-Magne Gjessing

Innholdsfortegnelse

FORORD	2
INNHOLDSFORTEGNELSE	3
SAMMENDRAG	4
ABSTRACT	5
LISTE OVER TABELLER OG ILLUSTRASJONER	6
1. INNLEDNING	7
1.1 BAKGRUNN.....	7
1.2 UNDERSØKELSENS FORMÅL.....	8
1.3 AVGRENSNING OG PROBLEMSTILLING.....	9
2. TEORI OG BAKGRUNNSLITTERATUR	12
2.1 LANDBRUKET SOM DISTRIKTSPOLITISK VERKTØY.....	12
2.1.1 <i>Den norske landbruksmodellen</i>	17
2.1.2 <i>Det multifunksjonelle landbruket</i>	19
2.1.3 <i>Vestlandslandbruket og Luster kommune</i>	21
2.2 DEN ØKOLOGISKE MODERNISERINGEN	23
2.3 BÆREKRAFTIG UTVIKLING OG VEKSTENS GRENSER	23
2.4 POLITISK PLATTFORM I NORGE I DAG.....	27
2.5 NYSKAPING KNYTTET TIL «MODUS PASSIV» OG «MODUS AKTIV»	29
2.6 VILKÅRSANALYSE	31
3. METODE	33
3.1 GROUNDED THEORY.....	33
3.2 THE LONG INTERVIEW.....	34
3.3 UTVALGSSTRATEGI	35
3.4 BESKRIVELSE AV DATAINNSAMLINGSPROSESSEN	36
3.5 UNDERSØKELSENS KONTEKST	36
3.6 DELTAKENDE OBSERVASJON	37
3.7 DATAANALYSE	37
4. RESULTATER OG DRØFTING	39
4.1 MOTIVASJON OG DRIVKRAFT	40
4.2 SOSIALT OG FAGLIG NETTVERK	45
4.3 GEOGRAFISKE, POLITISKE OG ØKONOMISKE RAMMEVILKÅR.....	47
4.3.1 <i>Tilleggsnæringer og naturbasert reiseliv</i>	58
4.4 BÆREKRAFTIG SAMFUNNSUTVIKLING	67
4.5 DISKUSJON AV DATAS GYLDIGHET OG PÅLITELIGHET.....	75
4.6 ETISKE DRØFTELSE	77
5. OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER	77
LITTERATURLISTE	80

Sammendrag

Denne studien undersøker den lokale bonden i Luster sitt handlingsrom for å bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling. Bakgrunnen for undersøkelsen er de globale klima- og miljøproblemene, og behovet for selvforsyning av mat og matsikkerhet, i kombinasjon med en bærekraftig utvikling. Hovedformålet med undersøkelsen har derfor vært å lære mer om landbruket i Norge, og søke å forstå mer av det rommet som tilsynelatende er et avvik mellom status i dag og behovet for fremtiden, når det gjelder lokal matproduksjon, knyttet til den negative trenden i den lokale samfunnsutviklingen i distriktene.

Undersøkelsen har en sosialkonstruktivistisk tilnærming, og bygger på deltagende observasjon og dybdeintervjuer med bønder i Luster kommune og representanter for landbruksforvaltningen. Rapporten viser at motivasjon, nettverk og rammevilkår er sporer og føringer for bondens handlingsrom, og avgjørende for bondens valg og handlinger. Bondens motivasjonsgrunnlag er i Luster begrenset av mulighetsstrukturer knyttet til geografi/topografi, politiske og økonomiske rammevilkår, som utgjør en overvekt i bondens handlingsrom.

Konklusjonen basert på vilkårsanalysen er at «jordbrukets tredemølle» tilsynelatende vil tilskynde en prosess hvor gårdsbruk og jordbruksareal går ut av drift, uten en revitalisering av landbruket i Luster. Empirien tyder på at en svekkelse av landbruket i Luster vil være drivende for den generelle samfunnsutviklingen i enkelte bygder, i negativ retning. Med bakgrunn i min undersøkelse er det grunnlag for å foreslå en hypotese om at den egentlige årsaken til at landbruket i distriktene svekkes, er økonomisk vekst innenfor den moderne økonomien. Det kan se ut som at politikere dermed tvinges til å drive en politikk i markedsliberalistisk retning, for å tilrettelegge for vekst i økonomien, og som opprettholdes av et epistemisk samfunn. Den norske landbruksmodellen ser ut til å være truet av en videre utvikling i markedsliberalistisk retning, og det kan føre til at målet om landbruk i hele landet ikke er realiserbart.

Det finnes grunnlag for å foreslå tre alternative muligheter eller scenarier, for at landbruket skal holdes i hevd eller revitaliseres. Den ene muligheten er at staten endrer oppfatning om landbruket i Norge, og dets betydning for samfunnsutviklingen, og dermed stimulerer landbruket i Luster positivt. Den andre muligheten er at bøndene selv tar skjeen i egen hånd, går inn i «modus aktiv», og etablerer «det kulturelle landskapet som kreativ allmenning» for å skape endring i det etablerte regimet, for eksempel basert på Lønning og Lysons teorier. Det tredje alternativet innebærer en kombinasjon av de to første, og vil antakelig være det beste for bonden. Det vil si at staten stimulerer landbruket i Luster positivt, samtidig som bøndene endrer det etablerte regimet, gjennom et samarbeid om nyskaping og endring. Kombinasjonsbonden står sterkt i Luster, og bruksstrukturen er av en slik karakter at den ser ut til å møte fremtidens klima- og miljøproblemer på en god måte. Derfor foreslås det at kombinasjonsbonden anerkjennes, slik at denne naturlige muligheten til å opprettholde selvforsyningssystemet ivaretas.

Abstract

This study investigates the possibilities of the local farmers in Luster municipality to be the way to sustainable community development. The background for the survey is the global climate and environmental problems, and the need for self-sufficiency of food and food safety, combined with sustainable development. The main purpose of the survey has therefore been to learn more about agriculture in Norway and seek to understand more of an issue which apparently is a deviation between today's status and the need for the future when it comes to local food production, regarding the negative trend in local community development in the districts of Norway.

The survey has a social constructivist approach, based on participatory observation and in-depth interviews with farmers in Luster and representatives of agricultural management. The report shows that motivation, networking and framework conditions are traces and guidelines for the farmers' possibilities to act, and which are crucial for the farmers' choices and actions. In Luster, the motivation base of the farmers is limited by potential structures related to geography / topography, political and economic framework conditions, which constitute the limits of the farmers' possibilities to act.

The conclusion based on the condition analysis is that the "agricultural treadmill" apparently will encourage a process where farms and farmland go out of service, unless the agriculture is revitalized in Luster. Empirical evidence suggests that a weakening of agriculture in Luster will be driving the general societal development in some rural areas, in a negative way. Based on my survey, there is a basis for proposing a hypothesis that the real cause of the weakening of the society in rural districts is economic growth within the modern economy. It may seem that politicians are forced to pursue a policy in a market-liberal direction, to facilitate growth in the economy and maintained by an epistemic society. The Norwegian agricultural model appears to be under threat of further development in the market-liberal direction, and it can lead to the goal of agriculture throughout the country not being realizable.

There are grounds for proposing three alternative opportunities or scenarios in order for agriculture to be maintained or revitalized. One possibility is that the state changes the perception of agriculture in Norway, and its importance to the development of society, thereby stimulating agriculture in Luster positively. The second possibility is that the farmers themselves enter into "active mode" and establish networks as organizational and communication models to create change in the established regime, for example based on the theories of "Lønning" and "Lyson". The third option involves a combination of the first two, and will probably be the best for the farmers. That is, the state stimulates agriculture in rural districts positively, while the farmers change the established regime, through cooperation on innovation and change. Small-scale and part time farming have traditionally shaped the agriculture in Luster, and its structure of use is such that it appears to meet future climate and environmental problems in a good way. Therefore, it is proposed that the small-scale or part time farming be recognized so that this natural opportunity to maintain the self-sufficiency system is safeguarded.

Liste over figurer, tabeller og vedlegg

Figur 1. Bærekraftig bygdeutvikling	side 10
Figur 2. Økologisk fotavtrykk versus jordens bæreevne	side 25
Figur 3. Oversikt over strukturen i vilkårsanalyser	side 32
Figur 4. Tre hovedkategorier for bondens handlingsrom	side 39
Figur 5. Overvekten i bondens handlingsrom	side 66
Tabell 1. Det kulturelle landskapet som kreativ allmenning	side 30
Tabell 2. Eksempel på detaljert kategorisering av data	side 40
Vedlegg 1. Informasjonsskriv til informanter	side 85
Vedlegg 2. Intervjuguide informanter	side 86
Vedlegg 3. Innkalling til bygdemøter	side 88

1. Innledning

1.1 Bakgrunn

Vi står i dag overfor store eksistensielle spørsmål og utfordringer med å løse klima- og miljøproblemene, primært i form av klimagassutslipp og tap av naturmangfold (IPCC 2014; McCallum 2015:226; UNEP 2016; WWF 2016). Utslipp av klimagasser skyldes i all hovedsak bruken av fossile energikilder, og tap av naturmangfold skyldes i all hovedsak arealendringer og energiforbruk. Begge problemene er menneskeskapte, og konsekvenser av rask økonomisk vekst i mange industriland (Regjeringen 2016b; United Nations 2015b). Det er en forventning om at utviklingsland, som også søker en høyere levestandard, kan bidra til å forsterke problemene hvis verdenssamfunnet i fellesskap ikke klarer å bekjempe fattigdom globalt (United Nations 2015a).

Derfor er et sentralt spørsmål ved all framtidig samfunnsutvikling hvilken økonomisk modell som kan ligge til grunn, knyttet til i hvilken grad menneskeheten kan fortsette med en styring av samfunnsutviklingen basert på økonomisk vekst og verdiskaping, som er tuftet på en årlig eksponentiell faktor (Meadows et al. 2004; Nystad et al. 2008; United Nations 2015a; Vatn 2016). Naturens ressursgrunnlag har ikke en evne til samtidig fornybar vekst i takt med den økonomiske veksten som de rike industrilandene har hatt (Meadows et al. 2004; Nystad et al. 2008; Vatn 2016). Derfor må de store utviklingstrendene i samfunnet forsøkes styrt med andre og nye virkemidler, innretninger og holdninger, slik at samfunnsutviklingen kan gjøres i balanse med økosystemene og naturens fornybare grunnlag.

Masterstudiet i naturbasert reiseliv ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) har til hensikt å øke kompetansen om en bærekraftig utvikling av det naturbaserte reiselivet, samt næringsutvikling og entreprenørskap spesielt knyttet til tilleggsnæringer til landbruket. Reiseliv blir presentert som et satsingsområde i Norge, og er en næring i sterk vekst og en viktig næring for Norge i fremtiden, ifølge regjeringen (Innovasjon Norge 2017; Regjeringen 2017b).

Det er to sentrale og paradoksale problemstillinger med en slik satsing. Den ene er at reiselivet, slik vi kjenner det i dag, ikke er bærekraftig på grunn av høye klimagassutslipp fra transport, og forringelse av naturområder som fører til tap av naturmangfold (Aall 2014; IPCC 2014; Saarinen 2013; WWF 2016). Den andre problemstillingen er at behovet for tilleggsnæringer til landbruket er utløst av en samfunnsutvikling som har ført til at både små og mellomstore gårdsbruk blir lagt ned i raskt tempo, sammen med en omfattende fraflytting fra landsbygda (Almås 2002; Langørgen 2007; Rognstad 2009).

Videre er mat et grunnleggende behov hos menneskene og dermed samfunnets viktigste ressurs. Dagens mat- og jordbrukssystemer har lyktes med å forsyne globale markeder med store volumer av matvarer, men genererer negative utfall på flere fronter. Eksempelvis utbredt degradering av både landarealer, vann og økosystemer, høye klimagassutslipp og tap av biologisk mangfold (IPES-Food 2016).

Landbruket på globalt nivå er årsaken til mellom 19 og 29 prosent av de samlede klimagassutslippene, 69 prosent av ferskvannsforbruket og tap av 31 prosent av det ville biologiske mangfoldet. I tillegg er landbruket primærårsaken til avbrudd i fosfor- og nitrogensyklusene¹. Samtidig er landbruket både avhengig av, og bidrar til å opprettholde økosystemtjenester (DeClerck et al. 2016; Regjeringen 2011; Rønningen et al. 2005).

Mange av de nevnte problemene er knyttet til det industrielle landbruket og særlig store monokulturer, altså at bonden dyrker bare ett produkt på store sammenhengende områder år etter år. «IPES-Food» utarbeidet i 2016 en rapport som peker på at det er nødvendig med en fundamentalt annen modell for jordbruk (IPES-Food 2016). En slik modell må, ifølge «IPES-Food», være basert på å diversifisere gårder og jordbrukslandskap, erstatte kjemikalier, optimalisere biologisk mangfold og samspill mellom ulike arter, som en del av helhetlige strategier for å bygge fruktbarhet, oppnå sunne jordbruksøkosystemer og sikre livsgrunnlaget. Med andre ord et diversifisert agroøkologisk² system (IPES-Food 2016).

Blant FNs bærekraftsmål er det enighet om å utrydde sult og all ekstrem fattigdom innen år 2030, og blant annet sørge for at det finnes bærekraftige systemer for matproduksjon, som *bidrar til å opprettholde økosystemene, styrker evnen til tilpasning til klimaendringer, ekstremvær, tørke, oversvømmelser og andre katastrofer, og som gradvis fører til bedre jordkvalitet* (FN-Sambandet 2015:delmål 2.4).

Med dette som bakgrunn vil jeg i det følgende problematisere de nevnte eksistensielle spørsmålene nærmere i tilknytning til naturbasert reiseliv og landbruk i Norge, og avgrense min problemstilling.

1.2 Undersøkelsens formål

I Norge er landbruket fremdeles en primærnæring flere steder, men migrasjon i befolkningen fra landsbygder til byer og tettsteder, og færre bønder i distriktene har ført til nedleggelser av gårdsbruk (Almås 2002; Blekesaune 1999; Langørgen 2007; Rognstad 2009). Nedleggelser av gårdsbruk kan være en uheldig og faretruende utvikling i lys av klima- og miljøproblemene, og samtidig er det en forutsetning at vi kan produsere mat lokalt til vår egen befolkning, om verden skal bli bærekraftig (IPES-Food 2016; United Nations 2015a).

Innledningsvis satte jeg lys på en samfunnsutvikling med tilleggsnæringer til landbruket. Naturbasert reiseliv kan være en slik tilleggsnæring. Et viktig spørsmål er om det er hensiktsmessig og realistisk med en satsing på tilleggsnæringer til landbruket, som en erstatning for tapt næringsgrunnlag i distriktene knyttet til matproduksjon, heller enn å styrke landbrukets rolle for en bærekraftig utvikling av samfunnet gjennom sin primærproduksjon (Blekesaune 1999; Rønningen et al. 2005). Det er ikke nødvendigvis en motsetning i seg selv,

¹ Det store nitrogen-kretsløpet: Nitrogen er et livsnødvendig næringsstoff og en viktig del av det naturlige næringskretsløpet. Men kommer det på avveie, kan det gi store forurensingsproblemer, ikke minst i vann (Serikstad 2016).

² Agroøkologisk landbruk er en tilnærming til landbruk basert på, i størst mulig grad å etterligne naturens egne økosystemer (Wikipedia 2012).

men det krever kunnskap og lokale tilpasninger til en optimal matproduksjon og et bærekraftig samfunn som hovedmål (Aall 2014; IPES-Food 2016; Saarinen 2013).

Tilleggsnæringer til landbruket kan spores langt tilbake i landbrukshistorien, men ble formelt satt på dagsorden i Norge av Lars Sponheim gjennom introduksjonen av begrepet «det multifunksjonelle landbruket»³ på slutten av 1990-tallet. Strategien «Landbruk Pluss» kom som en konsekvens av endrede rammebetingelser og sviktende inntjening for norsk landbruk (Almås 2002; Heggem 2008; LMD 2005; Rønningen et al. 2005). Derav ble det satt fokus på utmarksbasert næringsutvikling, og utmarka skulle kommodifiseres for å ta hele gårdens ressursgrunnlag i bruk (Flø 2015; LMD 2005).

Den naturbaserte opplevelsesturismen og gårdsturismen er avhengig av bygdekapitalen og fellesgoder produsert av landbruket for å være attraktiv (Heggem 2008; Heggem & Rønningen 2016; Milford et al. 2016). Det forutsetter igjen livskraftige bygder, som er avhengig av et levende landbruk som en drivkraft for samfunnsutviklingen lokalt (Almås 2002).

En revitalisering av landbruket som primærnæring, med et særlig fokus på lokal verdiskaping og lokal ressursutnyttelse gjennom hele verdikjeden, kan bidra til å øke Norges selvforsyningsgrad og matsikkerhet, samtidig som man bidrar til å nå bærekraftsmålene. Det kan også være grunnlaget for lokal samfunnsutvikling, og eventuelt et mer bærekraftig lokalt naturbasert reiseliv hvis det er formålstjenlig (Saarinen 2013).

Hovedformålet med denne undersøkelsen har derfor vært å lære mer om landbruket i Norge, og søke å forstå mer av det rommet som tilsynelatende er et avvik mellom status i dag og behovet for fremtiden når det gjelder lokal matproduksjon, knyttet til den negative trenden i den lokale samfunnsutviklingen i distriktene.

Samtidig krever det kanskje nye måter å tenke på for bønder. Både for å utvikle landbruket i balanse med økosystemene, og snu den langvarige trenden med nedleggelser av gårdsbruk og fraflytting fra landsbygda. Derfor er det også formålet å lære mer om hva som er bøndernes drivkrefter for matproduksjon og lokal samfunnsutvikling.

Siden mat er samfunnets viktigste ressurs er en slik undersøkelse viktig for å sikre lokal matproduksjon og utnytte ressursgrunnlaget der hvor folk bor, samtidig som det kan bidra til en bærekraftig lokal samfunnsutvikling.

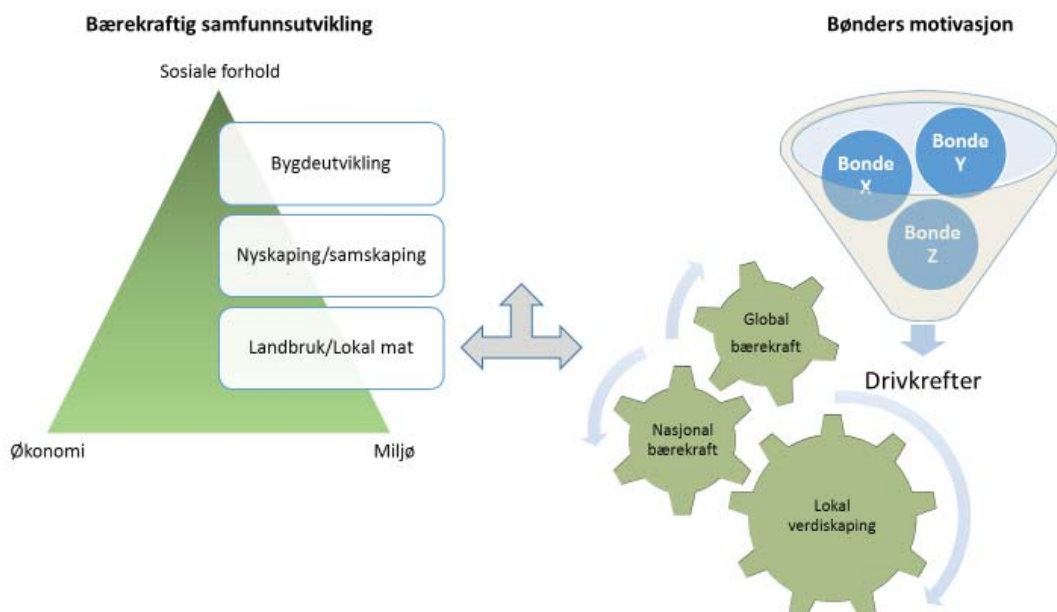
1.3 Avgrensning og problemstilling

Hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling? For å kunne undersøke en slik problemstilling har det vært nødvendig å avgrense problemstillingen til landbruket, og spesielt jordbrukets matproduksjon på lokalt nivå.

³ Se delkapittel 2.1.2 for nærmere beskrivelse av «det multifunksjonelle landbruket».

Jeg har derfor valgt å avgrense studien til Luster kommune, i Sogn og Fjordane fylke, og operasjonalisere studien ved å undersøke bønders holdninger, forutsetninger og muligheter, med fokus på drivkrefter og motivasjon knyttet til bærekraftig bygdeutvikling (Johannessen et al. 2011). Luster kommune er en aktiv landbrukskommune med flere små bygder, og ligger geografisk usentralt i Norge. I tillegg har Luster en topografi med mange brattlendte og tungdrevne gårdsbruk, som gjør det spesielt interessant å studere fenomenet i Luster.

Jeg har i min tilnærming til undersøkelsen forsøkt å tenke ut fra bondens perspektiver, og med utgangspunkt i at mat er samfunnets viktigste ressurs. Derfor kan man tenke seg en modell hvor bonden er hoveddrivkraften i den lokale samfunnsutviklingen, som igjen skaper ringvirkninger og bidrar til andre former for lokal verdiskaping, og dernest en bærekraftig samfunnsutvikling både lokalt, regionalt, nasjonalt og globalt, jfr. figur 1. De tre begrepene sosiale forhold, miljø og økonomi i modellen, er inspirert av FN Sambandet (FN-Sambandet 2017). Begrepene nyskaping/samskaping er inspirert av Dag Jørund Lønning (Lønning 2010).

Figur 1. Bærekraftig bygdeutvikling.

Videre er det min kompetanse om problemstillingen som har bestemt hvordan studien har blitt gjennomført. Siden jeg på forhånd hadde liten kompetanse og erfaring innen landbruket, og siden mulige svar på et slikt spørsmål ikke har vært åpenbare for meg, har det vært nødvendig å starte på et høyt abstraksjonsnivå for å undersøke fenomenet (Johannessen et al. 2011).

Hovedproblemstillingen for undersøkelsen har derfor vært:

«Hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster kommune?»

Dag Jørund Lønning refererer i sin tolkning av filologen Friedrich Nietzsche til det nyskapende individet, som går fra «*modus passiv*» til «*modus aktiv*» (Lønning 2010). Lønning peker på at landsbygda ofte blir konstruert inn i et passivt og negativt bilde, hvor årsaken til en bestemt virkning er redusert til noe utenfor lokal og individuell kontroll. Lønning hevder dette kan forstås som at utviklinga må gå sin gang innenfor det etablerte regimet. Videre sier Lønning, i sin tolkning av Nietzsche, at nyskaping bare kan eksistere om mennesket ser seg selv som skaper. Nyskaping er derfor «*modus aktiv*». Lønning refererer til at «*nyskaparen skaper i røynda verda på nytt, han eller ho søker å skapa ei verd og ei framtid som er betre*» (Lønning 2010:24).

Dette er et interessant perspektiv i lys av klima- og miljøproblemene, som en inngang til å studere bønders motivasjon og drivkraft i Luster, og bønder som potensielle drivkrefter for den lokale samfunnsutviklingen. Spørsmålet er hvilket handlingsrom bøndene har for å «*skape verden på nytt*»?

Mye av den rådende samfunnsforskningen på ulike fenomener knytter seg til hvordan noe ser ut innenfor det gjeldende paradigmet mennesket lever i.

Ved å undersøke det som er tatt for gitt, kan sosiologen komme til å forstyrre livets bekvemme overbevisninger ved å stille spørsmål som ingen kan huske å ha stilt, og som de med økonomiske interesser i saken ikke engang vil høre. Slike spørsmål gjør det selvinnslysende til en gåte, og det velkjente fremmed. Når de dagligdagse livsformene og de sosiale vilkårene for dem saumfares, viser de seg å være en av mange mulige måter, ikke *den eneste* måten, vi kan leve livet vårt og organisere våre relasjoner på (Bauman & May 2004:20).

Min tilnærming til undersøkelsen er inspirert av denne diskursen, og et spørsmål om hvordan vi mennesker vil at fremtiden skal bli, med utgangspunkt i hva som *kan være* en bærekraftig utvikling. Derfor tar jeg utgangspunkt i bondens perspektiver og lokal matproduksjon i Luster, gitt klima- og miljøproblemene. Rønningen et al. peker på at begrepene «landbruk» og «jordbruk» ofte benyttes om hverandre (Rønningen et al. 2005:2). Det gjøres også i denne rapporten, men fokuset på bonden er i dette tilfellet avgrenset til å gjelde matproduksjon, og enda mer spesifikt husdyrbruket i Luster.

I tillegg er det nødvendig å operasjonalisere begrepet «bærekraftig utvikling». Det gjøres gjennom en utledning av en todimensjonal definisjon i teoridelen, under punkt 2.3, om «bærekraftig utvikling og vekstens grenser». Den ene dimensjonen er å tilfredsstille menneskehetens grunnleggende behov, spesielt de grunnleggende behovene hos verdens fattigste befolkning som bør gis ordnet prioritet. Den andre dimensjonen er å sikre økologisk bærekraft. Begrepet «bærekraftig utvikling» er selve grunnpremisset og bakgrunnen for undersøkelsen, slik at definisjonen av en «bærekraftig samfunnsutvikling» i problemstillingen er avledet av den todimensjonale definisjonen av bærekraftig utvikling.

Underveis i teoridelen kommer jeg også tilbake til begrepet «nyskaping», slik Lønning benytter begrepet knyttet til «modus passiv» og «modus aktiv», og som jeg benytter i

kombinasjon med Martinussens vilkårsanalyse for å undersøke bondens handlingsrom nærmere (Lønning 2010; Martinussen 1999).

Den videre oppbyggingen av rapporten fortsetter med en teori- og litteraturdelt i kapittel 2, en metodedelt i kapittel 3, før jeg kommer inn på selve undersøkelsen i Luster og drøfter resultatene av den i kapittel 4. Deretter følger oppsummering og konklusjoner i kapittel 5.

2. Teori og bakgrunns litteratur

Howard Newby har i en artikkel drøftet sosiologi opp mot jordbruket, og peker på at det innen dette feltet har vært stor variasjonsbredde i teoretiske og metodologiske tilnærminger, og forskjellige oppfatninger om hvordan dette landskapet kan beskrives (Newby 1983). Samtidig er det nødvendig med en forståelse av politiske og økonomiske strukturer for å forstå virkeligheten i et samfunn, gjennom et sosialkonstruktivistisk⁴ perspektiv (Berger & Luckmann 1991).

I drøftingen av min egen empiri støtter jeg meg på teori og empirisk forskning innen det feltet som Newby kaller «the sociology of agriculture» (Newby 1983), men også annen litteratur som jeg ikke beskriver nærmere her. I det følgende vil jeg presentere noe av det teoretiske rammeverket og annen litteratur som jeg benytter som et fundament for å forstå problemstillingen, og som kan bidra til å følge de drøftingene jeg gjør rundt min egen empiri og de konklusjonene jeg trekker underveis.

2.1 Landbruket som distriktpolitisk verktøy

Innledningsvis er det nyttig å se på den historiske utviklingen for landbruket i Norge de siste hundre årene, og hvordan landbruket dermed har fungert som et distriktpolitisk verktøy, særlig gjennom utviklingen av den norske landbruksmodellen. Her støtter jeg meg i sin helhet på Reidar Almås sin beskrivelse av Norges Landbrukshistorie (Almås 2002).

I følge Reidar Almås, var landbruket i Norge i perioden mellom 1920 og 1945 først og fremst preget av kriser og krig, og «i 1920 budde vel halvparten av folket på bygdene, og fire av ti levde heilt eller delvis av landbruk» (Almås 2002:20). Samtidig vokste befolkningen i byer og tettsteder, slik at rett etter andre verdenskrig var befolkningen større der, enn i spredtbygde strøk på landsbygda. På den tiden var det store classeskiller, og kjønnsdeling med spesielt tøffe kår for kvinner, og det var vanlig med barnarbeid for å få endene til å møtes. Naturalhusholdet i landbruket betydde at det meste av maten var egenprodusert (Almås 2002).

Almås hevder at landbruket i mellomkrigsårene i utgangspunktet ble tvunget til å omstille seg, på grunn av «fallende priser, økt gjeldsbyrde og stigende kronekurs» (Almås 2002:21). Almås peker også på et indre press i bondesamfunnet, fordi befolkningen økte, og et ytre press fra økt konkurranse, som ble møtt av bøndene med politisk motstand mot markedsliberalismen.

⁴ Sosialkonstruktivismen, brukes som betegnelse på et perspektiv i sosiologi og andre samfunnsfag, hvor man betrakter menneskers virkelighetsforståelse som kontinuerlig formet av opplevelser de har og situasjoner de befinner seg i (Berger & Luckmann 1991; Store Norske Leksikon 2016).

Almås kaller mellomkrigsårene for «landbrukets forsvarskamp», fordi industrien hadde blitt den viktigste næringen, og førte til at bøndene mistet økonomisk og sosial status (Almås 2002:56-57). Det var også en ekspansjon i jordbruket i mellomkrigsårene, først og fremst forårsaket av en gradvis økning i produksjon og forbruk av kunstgjødsel, som følge av at fossekraften ble tatt i bruk, sammen med ny teknologi.

Samtidig var det konflikter i bygdesamfunnet, mellom de som eide mye jord og de som hadde lite eller ingen jord, og kornproduksjonen var et stort spørsmål etter forsyningskrisen under første verdenskrig. «*Ei konfliktlinje i kornsaka gjekk mellom dei som produserte korn for sal, og dei som berre produserte til eige bruk eller ikkje dyrka korn i det heile*» (Almås 2002:58). Det førte til en politisk dragkamp mellom ulike partier, basert på hvilken sosial forankring partiene hadde. Det ble enighet på Stortinget om et varig statlig kornmonopol i 1928, og Statens kornforretning ble etablert i 1929, og det avsluttet den politiske striden. Toll ble benyttet som et verktøy for å støtte innenlandsk produksjon, som ga bøndene en høyere pris hjemme enn på verdensmarkedet. Korntrygden var et tilskudd for å benytte mel til eget hushold og fôr til egne dyr. Dette fungerte som en utjevning mellom bønder som «*dyrka til eige bruk og dei som dyrka for sal*» (Almås 2002:58-60).

I 1920 fikk husmenn og leilendinger slått fast retten til å kjøpe plassen de bodde på, og Husmannskommisjonen gikk inn for «*tvungen avståelse av jord til danning av småbruk*» (Almås 2002:60). Dette gikk likevel ikke gjennom i Stortinget, og husmannsordninga ble derfor forlenget flere ganger, på grunn av politiske uroligheter og mange regjeringsskifter på 1920-tallet. Jordkommisjonen la vekt på de sosiale, og ikke de produksjonstekniske eller økonomiske spørsmålene i sin tilnærming husmannsbrukene (Almås 2002:61).

Med jordloven i 1928 kom endelig avviklinga av husmannsvesenet, gjennom en egen husmannsparagraf i loven. Til tross for denne muligheten til å kjøpe jord, ble ikke den sosiale og økonomiske situasjonen bedret umiddelbart, på grunn av at låneopptak og økt gjeldsbyrde var særlig tungt under resesjonen. Likevel førte det til mer enn 1000 «*ekspropriasjonar av husmanns-, bygsels- og leiglendingsbruk i perioden 1929-1948. Så seint som i 1939 var det enno 3714 husmenn i Noreg*» (Almås 2002: 62).

Almås framhever at samvirkeorganisert foredling og omsetning, og byggingen av samvirket var viktig for det han kaller «bondereisinga». I tillegg vokste matmarkedet i mellomkrigstiden, som følge av befolkningsveksten og industrien i byene (Almås 2002:65). Ny teknologi bidro til at man kunne frakte melken lenger på grunn av muligheten til kjøling av melken, og det førte til konkurranse om levering av konsummelk i byene, med påfølgende prisfall og kaos i melkemarkedet (Almås 2002:67). «*Problemstillinga var å få til ei utjamning mellom sentrale og perifere meieri, og mellom dei meieria som kinna og ysta, og dei som produserte konsummjølk*» (Almås 2002:67-68). Dette ble starten på melkesentraler og omsetningsloven, og «*frå sommaren 1930 til 1. januar 1932 vart det organisert mjølkesentralar over heile landet*» (Almås 2002:69).

Prisfallet på jordbruksprodukter, berørte både Norges naboland og Norges viktigste handelspartnerne. Dette førte til at bøndene søkte å modernisere gårdsbrukene, for å effektivisere driften og produsere mer. Kapitalbehovet og gjelden økte, samtidig med stigende

kronekurs og deflasjonspolitik som følge av prisfallet, gjorde at *«mange småbrukere var avhengig av inntekt utenom bruket, og i takt med utviklinga av krisen på arbeidsmarkedet var det vanskeligere å skaffe tilleggsinntekter»* (Almås 2002:71). Dette førte til en gjeldskrise i landbruket, som først og fremst gikk utover små bruk, og påfølgende mange tvangsauksjoner (Almås 2002:73).

Almås framhever at gjeldskrisen traff ulikt rundt omkring i Norge, og forklarer det med ulik gjeldsprosent i fylkene. Han peker på at handelsjordbruket spilte en større rolle der hvor gjeldsprosenten var høy, og at det var i disse områdene krisen traff hardest. Nord-Norge og Vestlandet hadde oftere eierskifte innenfor slekten, og derfor var gjeldsgraden lavere i de områdene (Almås 2002:74).

«For etterkrigstida vil kriseforliket i 1935 bli ståande som vasskiljet mellom liberalistisk marknadsøkonomi og sosialdemokratisk reguleringsøkonomi i norsk historie» (Almås 2002:82). I den stadige sterkere striden mellom by og land, som følge av industrialiseringen i byene og tettstedene, var det store konflikter mellom de to landbruksorganisasjonene på den ene siden og de høyre- og venstreorienterte politiske partiene på den andre siden. Kriseforliket handlet i stor grad om at man *«trudde at landbruket kunne produsere seg ut av krisen»* på borgerlig side (Almås 2002:87). Bondepartiet mente krisen handlet om ei *«lønnsemdkrise, som berre ville bli verre med auka produktivitet og produksjon»* (Almås 2002:87).

Dette førte til at Bondepartiet og Arbeiderpartiet fant sammen, og dannet regjeringen Nygaardsvold, og *«konsekvensen vart eit systemskifte i Noreg, med Ap-styre dei neste 30 åra og førebuing til den sosialdemokratiske orden»* (Almås 2002:87). Dette ble et økonomisk løft for landbruket, og ble et gjennombrudd for en regulert landbruksøkonomi, særlig sett i sammenheng med at verdenshandelen tok seg opp igjen omtrent på samme tid (Almås 2002:88).

Etter andre verdenskrig skjøt industrialiseringen fart, og industrien passerte sysselsettingen i jordbruk og skogbruk. Det var starten på en moderniseringsprosess av landbruket i hele Norge, og endret både bygdenæringene og bygdekulturen. Almås peker på at Edvard Bull snakker om *«en oppløsning av 2000 års bondetradisjon»* (Almås 2002:120).

Det kan diskuteres om det var utsiktene til bedre betalt arbeid, høgare status og lettere liv i byar og tettstader som trekte folk bort frå bygdene, eller om det var rasjonalisering, effektivisering og spesialisering som «skauv» folk til Oslo og til mindre byar og veksande industristader som Mo i Rana, Sunndalsøra, Høyanger og Årdal. Både typar faktorar påverka kvarandre gjensidig, og utviklinga kunne vera ujamn frå distrikt til distrikt (Almås 2002:121-122).

Almås viser til at politikken etter andre verdenskrig hadde som overordnet målsetting økonomisk vekst og økt levestandard. Samtidig skulle dette foregå gjennom økonomisk planlegging og et korporativt samarbeid, hvor interesseorganisasjonene ble gitt medansvar gjennom råd og utvalg. En viktig endring i strukturen etter krigen var at landbruket først og

fremst skulle fø industrisamfunnet og jordbruksbefolkningen skulle levere ledige hender til industrien (Almås 2002:124-125).

Infrastrukturen endret seg raskt, slik at alle bygdene fikk etter hvert springvann og elektrisitet, og når traktoriseringen og mekaniseringen av jordbruket begynte å virke, ble det straks overproduksjon av melk igjen. Det skjedde til tross for at jordbruket måtte avgi hender til industrien, fordi teknologiske endringer på mange felt samtidig effektiviserte driften i jordbruket (Almås 2002:131).

Kunstgjødsel og kraftfôr ble tatt i bruk i stor grad, og for små bruk med lite areal ble det en måte å utvide husdyrholdet. «*Forbruket av kraftfôr auka med 50 prosent berre i femtiåra*» (Almås 2002:138). Mens det ble lagt avgift på kraftfôr i mellomkrigsårene for å hindre overproduksjon, førte befolkningsøkningen og kjøpekraften etter krigen til at det var rom for mer kraftfôr til husdyrproduksjon, i tillegg til at det ble bygget beredskapslager. Det ble en ny diskusjon blant de politiske partiene om kraftfôrpolitikken, men det endte med at det ble et statlig kraftfôrmonopol, som skulle regulere fôrmarkedet. Både ved å legge til rette for et beredskapslager, og kontrollere pris, kvalitet og omsetning (Almås 2002:138-139).

Der hvor bøndene i mellomkrigstida fikk en overpris på norsk korn og korntrygd, regulerte Statens kornforretning prisen nå under verdensmarkedet, slik at korndyrkingen nådde et historisk lavmål i 1948.

For å stimulere norsk korndyrking heva ein prisen frå og med prisforhandlingane i 1950, og det vart inngått avtale om at kiloprisen for kveite ikkje skulle vera lågare enn 1,5 gonger gjennomsnittleg literpris for mjølk. Dette innleidde *kanaliseringspolitikken* (Almås 2002:139).

Dette gjorde at man kunne styre kornprisen, slik at man la om fra husdyrhold til kornproduksjon. Dermed ble det slik at kornproduksjonen etablerte seg på Østlandet og flatbygdene i Trøndelag, mens «*jordbruket i dei andre landsdelane spesialiserte seg på husdyrproduksjon*» (Almås 2002:140).

Denne spesialiseringen mellom brukstyper og landsdeler, sammen med en intensivering av produksjonen på grunn av kunstgjødsel og kraftfôr, gjorde også produksjonene mer kapitalkrevende. Dermed ble også jordbruket mer avhengig av både den nasjonale økonomien og verdensøkonomien (Almås 2002:141).

For å skaffe kapital til det store teknologiske skiftet i jordbruket, ble det etablert flere kredittinstitusjoner. «*Spare- og aksjebankene var dei største långivarane til jordbruket med til saman 42 prosent av alle lån i 1954. Dei statlege institusjonane sto for 26 prosent*» (Almås 2002:142).

Mye strid mellom bøndene, faglagene og staten om prisforhandlingene, skapte trusler fra faglagene om streik og brudd på kontrakter. Det førte etter hvert til forhandlinger mellom staten og faglagene om en langsiktig avtale (Almås 2002:154).

Samtidig var det nedsatt eit trepartsutval som skulle koma med framlegg til ein *hovudavtale for jordbruk* etter same leisten som Hovudavtalen mellom LO og NAF av 1935. Utvalet la fram eit utkast i juni 1949, og i mars 1950 var det semje om ein hovudavtale for jordbruket, som vart godkjent ved kongeleg resolusjon 1. september 1950. Dermed var jordbruket inne i den sosialdemokratiske orden, og tilhøvet mellom staten og næringsorganisasjonene i landbruket var normalisert (Almås 2002:155).

Denne avtalen har vært fundamental for det norske landbruket, og er grunnlaget for den norske landbruksmodellen som vi har i dag. Etter dette tidspunktet har blant annet samvirkeorganiseringen blitt styrket, og rasjonaliseringspolitikken i jordbruket har fortsatt. Det endret også det husholdsbaserte familiebruket, som var basert på skiftebruk og en kombinasjon av kornproduksjon og husdyrhold. Jordbruket har gått mot spesialisering, og bondefamilien måtte etter hvert kjøpe de basisvarene som de før hadde produsert selv i stor grad (Almås 2002:205).

Det er tydelig at målkonflikter og systemkritikk har preget jordbrukshistorien. Almås framhever tydelige konflikter «*mellom målet om høg effektivitet for norsk landbruk sett under eitt og målet om å styrkje bygdesamfunn i næringssvake strok*», og «*motsetninga mellom målsettingane for produksjon og effektivitet på den eine sida og målsettinga om å halde oppe ein småbruksstruktur på den andre*» (Almås 2002:226).

Almås peker på splittelse mellom det driftsøkonomiske miljøet og det makroøkonomisk orienterte miljøet midt på 1960-tallet, som blant annet hadde sin årsak i den internasjonale debatten. Debatten handlet om hvordan bonden på den ene siden måtte kjøpe ny teknologi, for å øke produksjonen og redusere kostnadene, eller på den andre siden utvide produksjonen for å holde oppe inntektene. Den ene ville føre til en økt produktivitet med påfølgende prisfall, og Almås sier «*den moderne jordbruksøkonomien var å likne med ei tredemølle som gjekk fortare dess fortare ein sprang*» (Almås 2002:227-228). Den andre var en «tilvekstteori» for å øke volumet til den enkelte bonde, og dermed opprettholde inntektene (Almås 2002:228).

I en periode hvor drømmen om det «bærekraftige familiebruket» fortsatt var tilstede, gikk også strukturrasjonaliseringen fortare enn noen gang. «Frå 1969 til 1972 vart det borte 9000 bruk i året», fordi industrien og de nye tjenesteytende næringene trengte arbeidskraften (Almås 2002:232). Dette bidro til enda sterkere organisering av bøndene, og et positivt syn på reguleringsøkonomien, og «*jarntrianglet mellom organisasjonar, forvaltning og forskning/utdanning var på sitt sterkaste*» (Almås 2002:233).

Fra 1972 økte det internasjonale fokuset mer og mer, selv om Norge sa nei til EU medlemskap gjennom en folkeavstemming. På det tidspunktet var det oljenæringen som skulle drive industrien videre, og norske myndigheter hadde forventninger om økonomisk og landbrukspolitisk handlefrihet. «*Utviklinga mot færre og større einingar kunne gå sin gang, eller skundast på*» (Almås 2002:248).

Almås framhever de store endringene som skjedde på 1970-tallet, med nye spørsmål knyttet til miljø, fordelingspolitikk, status for kvinner, og de sosiale strukturene generelt. Sysselsettingen i landbruket gikk «*fra 303.000 årsverk i 1950 til 160.000 årsverk i 1970*» (Almås 2002:249). Omtrent alle gårdsbruk hadde fått tilgang til kraftfôr, fossil energi og fossekraft, som sammen med ny kunnskap, mer effektive husdyrraser, kunstgjødsel og ny teknologi, førte til en mer effektiv produksjon. Det tradisjonelle kombinasjonsbruket med fiske og skogbruk som tillegg til gårdsbruket gikk sterkt tilbake, og nye kombinasjoner kom til (Almås 2002:249).

I tida etter dette har bøndene mistet mer og mer sosial status som gruppe, og blitt en del av den norske velferdsstaten som har vært drevet av store oljeinntekter. Samtidig er det lett å se at den reguleringspolitikken Norge har hatt opp gjennom tidene, har bidratt til at Norge fremdeles har en annen bruksstruktur enn sammenliknbare land (Almås 2002).

Sverige og Danmark har hatt den raskaste strukturutviklinga av dei nordiske landa. Mens Finland står i ei mellomstilling, har Noreg hatt ein seinare overgang til store bruk. I motsetning til nabolanda våre har bruksgruppa mellom 50 og 100 dekar konsolidert seg. Fram mot tusenårsskiftet har det også vore ei rask strukturutvikling i Finland, slik at Noreg no står i ei særstilling med relativt flest små bruk av dei fire store nordiske landa. Både ulik marknadsorientering av jordbrukspolitikken (Sverige mest), ulik eksportorientering (Danmark mest) og ulik tilknytning til EU er med på å forklare forskjellene (Almås 2002:251).

Vi har gjennom historien sett at den opptrappingen som har skjedd i landbruket raskt førte til overproduksjon og prisfall. Den samme opptrappingen i landbruket har også ført til den moderne bygdeutviklingen vi har i dag, fordi bønder har måttet se seg om etter et annet livsgrunnlag (Almås 2002:332). Virkemiddelsystemet ble endret på 1980-tallet for å støtte nye bygdenæringer, som tilleggsnæringer til det tradisjonelle jordbruket, og jordbruksfondet ble til bygdeutviklingsfond. Blant annet ble bygdeturisme et sentralt satsingsområde fra 1987, sammen med andre utmarksnæringer (Almås 2002:333). Det har vist seg at tilleggsnæringene som ble etablert på den tiden, i tilstrekkelig grad ikke klarte å demme opp for tilbakegangen i sysselsettingen i primærlandbruket og den påfølgende fraflyttingen fra landsbygdene, som skjøt fart under høykonjunkturen på slutten av 1990-tallet (Almås 2002:335).

Vi skal se at dette ble starten på «det multifunksjonelle landbruket» om litt, men først kommer jeg konkret inn på den norske landbruksmodellen slik den ser ut i dag.

2.1.1 Den norske landbruksmodellen

Hovedavtalen for jordbruket ble som vist av Reidar Almås, formalisert i 1950, og bestemte at staten og jordbruket skulle forhandle frem en næringsavtale gjennom de årlige jordbruksforhandlingene. Dette handler i all hovedsak om de økonomiske rammevilkårene for bøndene, men landbrukspolitikken føres først og fremst for samfunnets behov. Avtalen legger til grunn et forpliktende samarbeid mellom staten og jordbruket, og det er Stortinget som setter målene for landbrukspolitikken (Bunger & Tufte 2016).

Det er de to faglagene Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag som har forhandlingsrett med staten. Selve avtaleinstituttet består hovedsakelig av Hovedavtalen, de årlige jordbruksforhandlingene og jordbruksavtalene. Virkemidlene innenfor den norske landbruksmodellen har blitt tilpasset og styrket med utgangspunkt i endrede samfunnskontekster opp gjennom historien, og interessekonflikter mellom individuelle interesser og behovene til storsamfunnet. Modellens virkemidler skal sikre interessene til staten/samfunnet, bønder og jordbruksnæringen, og forbrukerne (Bunger & Tufte 2016).

Den norske landbruksmodellen baseres på fire stolper, som har vært viktige for utformingen av den løpende landbrukspolitikken i Norge. Disse er:

- importvernet, som er et premiss for å føre en selvstendig jordbrukspolitikk
 - juridiske reguleringer, som legger føringer og krav for eiendomsrett og drift av jordbruksarealet
 - hovedavtalen, som regulerer jordbruksforhandlingene mellom staten og jordbruket, slik at de i fellesskap søker å utforme rammevilkår som legger til rette for å nå de til enhver tid gjeldende politiske målene
 - markedsregulering, som skal sikre at bøndene får inntektsmuligheter og avsetning på produksjonen, samtidig som forbrukere og samfunnet skal ha tilgang til varene til akseptable priser
- (Bunger & Tufte 2016:1)

Importvernet gjennom toll på landbruksvarer skal først og fremst skjerme norsk jordbruk, for å utjevne forskjeller i kostnader mellom vår egen matproduksjon og matproduksjon i land vi handler med, grunnet høyere produksjonskostnader i Norge. Dette er en forutsetning for det politisk vedtatte målet om at det skal være nasjonal matproduksjon over hele landet (Bunger & Tufte 2016:5).

Juridiske reguleringer *«har vært med på å legge grunnlaget for utviklingen av eiendoms- og bruksstrukturen»* Norge har i dag (Bunger & Tufte 2016:11).

- Odelsloven sikrer at landbruket i hovedsak består av selveiende bønder.
 - Konesjonsloven legger til rette for landbruksproduksjon, effektiv matproduksjon, arealbasert distriktsnæring og distriktsutvikling.
 - Jordloven sikrer bruk av dyrket jord, og bruk av jordbruksareal
- (Bunger & Tufte 2016:11).

«Hovedavtalen regulerer forhandlingsretten og -prosessen» mellom bonde og stat, og er en formalisert samfunnskontrakt, for å fremme fastlagte mål for jordbruket. Samtidig får bøndene innflytelse på politikken for tilskudd og pris, eksempelvis fordelingen mellom store og små bruk, mellom produksjonsretninger og deres geografiske plassering. Avtalen sikrer også en demokratisk prosess, som gir befolkningen mulighet til å engasjere seg i prioriteringene innenfor budsjettammen (Bunger & Tufte 2016:16-17).

Markedsreguleringens formål er å sikre befolkningen matvarer til akseptable priser og at bøndene får avsetning på sin produksjon. Prisene skal holdes stabile og noenlunde like i hele landet. Markedsreguleringen forvaltes av et offentlig «Omsetningsråd», som er organisert over markedsregulatorene. I tillegg har markedsregulator mottaksplikt, som er avgjørende for å opprettholde et mangfoldig landbruk i hele landet og strukturen med små og store bruk, men også forsyningsplikt til industrien og informasjonsplikt overfor alle markedsaktører. TINE er markedsregulator for melk, Nortura for kjøtt og egg, og Norske Felleskjøp for korn (Bunger & Tufte 2016:20-22).

I tillegg til de fire stolpene er det nødvendig å trekke fram arbeidsdelingen i jordbruket, eller det som blir kalt kanaliseringsspolitikk. Den har til hensikt å «*balansere forholdet mellom bruk og produksjon av korn/kraftfôr og grovfôr, og økonomien i kornproduksjon versus husdyrhold*» (Bunger & Tufte 2016:26). Kort fortalt slik at man kan produsere korn i de områdene som har best forutsetninger for korndyrking på flatbygdene på Østlandet og i Trøndelag, og stimulere husdyrbruket i distriktene utenfor kornområdene, samt sauehold i utmarka. Denne arbeidsdelingen oppsto omtrent samtidig med at Hovedavtalen ble innført i 1950, som et insentiv for å øke kornproduksjonen. Samtidig har det bidratt til arealbruk og produksjon i hele landet (Bunger & Tufte 2016:26).

2.1.2 Det multifunksjonelle landbruket

Både Blekesaune, Rønningen et al. og Heggem har drøftet opprinnelsen til det «multifunksjonelle landbruket» (Blekesaune 1999; Heggem 2008; Rønningen et al. 2005). I korte trekk betyr det at man har tatt i bruk politiske argumenter for å opprettholde støtte til nasjonalt landbruk i mange land, som følge av strukturrasjonaliseringen i landbruket og liberaliseringen av handelen med matvarer gjennom WTO (Rønningen et al. 2005). Hensikten har vært å tillegge landbruket andre oppgaver enn å produsere mat og fiber, for å ivareta distriktshensyn som følge av sviktende inntjening fra landbruket (Blekesaune 1999; Heggem 2008; Rønningen et al. 2005). Blekesaune hevder at det ikke er noen tvil om at landbruket har vært multifunksjonelt helt siden 1970-tallet, etter at den norske staten fikk tilgang på store oljeinntekter, og slik sett ble mindre avhengig av landbruket i distriktene (Blekesaune 1999; Heggem 2008). Rønningen et al. påviser at landbruket har vært multifunksjonelt innrettet i etterkrigstiden, med både sosiale, distriktspolitiske og beredskapsmessige hensyn (Rønningen et al. 2005).

Selve begrepet «det multifunksjonelle landbruket» hevdes å ha en kortere historie, og kan sies å ha blitt introdusert politisk i Norge gjennom «Landbruk Pluss», som var en overlevelsesstrategi for hardt pressede bønder i Norge, slik vi også har sett i gjennomgangen av landbrukshistorien og overgangen fra jordbruksfond til bygdeutviklingsfond (Almås 2002; Heggem 2008; LMD 2005; Rønningen et al. 2005). Strategien trådte i kraft under daværende landbruksminister Lars Sponheim, hvor han blant annet skrev følgende i forordet til strategien:

Det foregår en stille revolusjon i bygde-Norge; Låver brukes til vevstuer, restauranter og internettkafeer. Bønder oppretter AS Snøbrøyt eller leverer biovarme. Det tilbys overnatting med elgsafari, og gårder brukes i «grønt» omsorgsarbeid. (...)

Næringsstrategien er en samlet og offensiv plan for å videreutvikle norsk landbruk og de enkelte verdikjedene som er basert på norsk landbruksproduksjon (LMD 2005).

I den samme strategien ble også det naturbaserte reiselivet inkludert i det multifunksjonelle landbruket. Strategien definerer målet for reiseliv og opplevelsesproduksjon på følgende måte: «*Målet for næringsutvikling innen landbrukstilknyttet reiseliv er økt bedriftsøkonomisk lønnsomhet og flere reiselivsbedrifter i bygdene basert på mat, kultur, natur og aktivitetsbaserte opplevelser* (LMD 2005:31).

For å nå denne målsettingen presenterte «Landbruk Pluss» følgende strategier:

- 1) utvikling, bevaring og utnyttning av landbrukets komparative fortrinn i reiselivsmarkedet
- 2) produktutvikling og sammenstilling av produkter (produktorganisering)
- 3) kvalitetsforbedring og kompetanseutvikling
- 4) profilering, markedsføring og salg
- 5) alliansebygging, samarbeid og nettverk (LMD 2005:31)

Slik skulle utmarka kommodifiseres og være en redningsplanke både for landbruket og samfunnsutviklingen i distriktene (Blekesaune 1999; Flø 2015; Heggem 2008; Rønningen et al. 2005). Landbruket skulle altså produsere andre goder enn mat og fiber for samfunnet, for å gjøre seg selv mer lønnsomt, og slik sett legitimere en økonomisk støtte fra staten. Disse godene blir omtalt som kollektive goder eller fellesgoder, og begrepene blir brukt litt om hverandre (Heggem 2008; Rønningen et al. 2005). Fellesgoder kan beskrives som eksempelvis levende bygder, matsikkerhet og langsiktig matforsyning, miljøgoder som kulturlandskap, kulturminner og biologisk mangfold, og landbruket som kulturbærer (Rønningen et al. 2005).

Det multifunksjonelle landbruket ble ifølge Rønningen et al. innarbeidet i både landbrukspolitiske strategier og forskningssammenheng på slutten av 1990-tallet, men Rønningen et al. sier også følgende:

Samtidig kan det sees som et retorisk grep for å tilsløre vanskelighetene næringa står overfor, samtidig som en fra landbrukspolitisk hold åpenbart prøver å la begrepet bli et verktøy for å møte utfordringene med [?]. Multifunksjonelt landbruk kan også sees som et begrep som fanger opp tematikken rundt post-produktivistisk landbruk på en mindre kontroversiell måte, altså et landbruk der mat og fiber ikke lenger er hovedproduksjonen, i alle fall for en del av næringa. Sammen med kulturlandskapsbegrepet er det grunn til å tro at begrepet multifunksjonelt landbruk har vært brukt mer eller mindre bevisst som strategi for å bane vei for et mer post-produktivistisk orientert landbruk (Rønningen et al. 2005:11-12).

Den norske landbruksmodellen tar, ifølge Bunker og Tufte, opp i seg den multifunksjonelle dimensjonen i jordbruket. Denne dimensjonen handler om at jordbruket produserer både private goder i form av varer for salg, og fellesgoder som kulturlandskap og kulturminner

eksempelvis (Bunger & Tufte 2016). I det følgende ser vi litt nærmere på vestlandslandbruket og Luster kommune.

2.1.3 Vestlandslandbruket og Luster kommune

Vi har sett at den norske landbruksmodellen, og kanaliseringspolitikken som gir arbeidsdelingen i norsk jordbruk, er avgjørende for en høyere selvforsyningsgrad og en optimal utnyttelse av Norges ressurser, og har bidratt til økt verdiskaping (Almås 2002; Bunger & Tufte 2016; Johnsen & Smedshaug 2016). Ifølge Johnsen og Smedshaug er det en større nedgang i antall bruk og areal i vestlandsjordbruket, sammenliknet med resten av landet (Johnsen & Smedshaug 2016). Johnsen og Smedshaug hevder at de gjenværende bøndene ikke har klart å drive videre arealene som har blitt ledige fra de nedlagte brukene siden år 2000, og at flere områder trues av «siste-bonde»-effekten (Johnsen & Smedshaug 2016).

Teigstørrelsene i Sogn og Fjordane er svært små sammenliknet med landsgjennomsnittet, og klarer ikke holde tritt med veksten i bruksstørrelse i resten av Norge. Johnsen og Smedshaug legger vekt på at en trenger virkemidler til revitalisering i vestlandsjordbruket, på grunn av areal-avgangen, løsdriftskrav og generelt behov for fornying, for at arealet ikke skal gå ut av drift i stort omfang de neste ti årene (Johnsen & Smedshaug 2016). Johnsen og Smedshaug hevder at vestlandsjordbruket når storskala-ulempene før andre deler av landet, slik at de strukturelle virkemidlene som sikrer bedre kår for de små brukene er viktige for Vestlandet (Johnsen & Smedshaug 2016).

«De hurtige strukturendringene kombinert med sterkere markedsretting av inntektene i landbruket vil gjøre framtida for vestlandsjordbruket utfordrende» (Johnsen & Smedshaug 2016:2). Dette handler i korte trekk om at man i år 2000 kuttet i tilskuddssatsene for de minste, og økte tilskuddene for de større brukene, og i 2014 løftet man taket på antall støtteberettigede husdyr, doblet det totale maksbeløpet og den første husdyrtrappen inneholdt et større antall dyr (Johnsen & Smedshaug 2016). Alt dette har favorisert de største brukene og ført til en sentralisering av matproduksjonen i Norge, og en utvikling mot større bruk.

«De kombinerte melk- og storfekjøttprodusentene fikk i 2000 45 prosent av inntektene sine fra tilskudd, mens i 2015 var andelen sunket til 32,5 prosent. (...) Saueprodusentene fikk både i 2000 og 2015 rundt 62,6 prosent av inntektene sine fra tilskudd» (Johnsen & Smedshaug 2016) (Johnsen & Smedshaug 2016:2). Dette innebærer at de små brukene i Sogn og Fjordane er svært avhengige av tilskuddene, i motsetning til de større brukene med større teiger på flatbygdene, som kan hente en større andel av sine inntekter fra markedene.

Økte krav til produksjonsomfang og effektivitet for å opprettholde lønnsomheten i jordbruket har derfor slått hardere ut på Vestlandet enn mange andre steder i landet. Den totale økonomiske verdiskapingen for jordbruket i Sogn og Fjordane, bruttoproduktet, ble beregnet til NOK 885 millioner i 2013. For Luster kommune utgjorde andelen NOK 71,8 millioner i 2013 (Knutsen et al. 2015).

Den største driftsformen i Sogn og Fjordane er melkeproduksjon fra ku, som står for 58 prosent av den økonomiske verdiskapingen, dernest sauehold med 22 prosent og frukt og bær

8 prosent, alle tall fra 2013. Luster kommune hadde i 2013 den sjette høyeste økonomiske verdiskapingen i Sogn og Fjordane fra melkeproduksjon, med litt i overkant av NOK 30 millioner. Luster hadde den største økonomiske verdiskapingen fra saueholdet i Sogn og Fjordane, med NOK 21,7 millioner i 2013 (Knutsen et al. 2015).

I kommuneplanens samfunnsdel for Luster, i perioden 2013-2024, står det følgende:

Luster kommune har ein svært spreidd busetnad i høve folketal og areal. Sysselsetjinga er stabil, men det er ein jamn nedgang i landbruket. Landbruket har tradisjonelt vore viktigaste næringsvegen i Luster. Nedgangen i årsverk i landbruksnæringa som ein ser i heile landet finn ein også i Luster. På mange bruk står ein overfor eit generasjonsskifte og korleis dette vil slå ut i næringa er uvisst. Ei utfordring i landbruksnæringa i kommunen er m.a. å finna nye løysingar for samarbeid mellom gardsbruk og å få yngre til å overta og driva gardane. Nedgang i landbruket påverkar også i stor grad folketalsutviklinga i grendene i kommunen (Luster kommune 2013).

Her finner vi et fokus på bærekraftig utvikling og satsing på landbruket. Hovedmålet for landbruket er: *«Ei berekraftig og framtidsretta landbruksnæring som nye / unge brukarar vil satsa på»* (Luster kommune 2013:20). Samtidig er det tatt inn en viktig målsetting om jordvern: *«sikra matproduksjon i eit lokalt perspektiv»*, fordi nedbygging av matjord er en utfordring i Luster (Luster kommune 2013:9). I tillegg har Luster et ambisiøst mål om å redusere egne klimagassutslipp, og *«gå i retning eit klimanøytralt samfunn i 2020. Kommunen vil gjennomføra naudsynte tilpassingar for å stå rusta til å møte framtidige klimaendringar»* (Luster kommune 2013:9).

Tilsvarende finner en ambisiøse mål om å redusere forurensning, og øke bruken av fornybare energikilder, med videre. I tillegg er det tatt inn en eksplisitt målsetting om biologisk mangfold:

Luster kommune skal forvalta naturen for å hindra vidare tap av biologisk mangfald og slik at artar som finst naturleg vert sikra i levedyktige bestandar. Me skal oppretthalda variasjonen av naturtypar og landskap slik at det er mogeleg å sikra at det biologiske mangfaldet får utvikla seg (Luster kommune 2013:9).

Til sist, er det interessant å se hvilke føringer samfunnsdelen har lagt til grunn for arealdelen av kommuneplanen, når det gjelder landbruksområder og jordvern. Her er et siste sitat fra kommuneplanens samfunnsdel: *«Med bakgrunn i globale klimaendringar og matvaresituasjonen i verda, ynskjer kommunen å ha fokus på å sikra areala som er eigna for matproduksjon i eit lokalt perspektiv. I dei tilfelle bustadbygging må skje på dyrka mark skal dette skje gjennom høg arealutnytting»* (Luster kommune 2013:23).

Dette gir tilsynelatende et godt grunnlag for en satsing på et økologisk landbruk i Luster kommune, og Luster kommune ser ut til å gi bonden relativt gode rammevilkår for å drive landbruk i et bærekraftig perspektiv. Man må imidlertid sette inn mer ressurser for å snu utviklingen i vestlandslandbruket, dersom man ønsker en sterk landbrukssektor i en grønn omstilling og matproduksjon på norske ressurser (Johnsen & Smedshaug 2016).

2.2 Den økologiske moderniseringen

Bjørn Egil Flø har satt ord på den utviklingen som i stor grad har preget tiden etter andre verdenskrig, hvor jordbruket har vært dominert av effektivisering og teknologisering, og som Flø hevder at miljør sosiologien kaller «økologisk modernisering» (Flø 2016). I korte trekk handler dette om at hver gang menneskene møter en naturlig begrensning i sin utvikling, så finner mennesket opp ny teknologi som tilsidesetter de naturgitte begrensningene, slik jeg tolker Flø. Han hevder følgende: «*Ingen stiller lenger spørsmål som går til kjernen av utfordringane me står overfor, nemleg: korleis best forvalte landbruket i verda slik at ein sikrar økonomiske og sosiale vilkår som gjer det mogleg å tilpasse produksjonen etter dei naturgitte forholda på staden*» (Flø 2016:83).

Flø omtaler de gjeldende kunnskapsnormene i jordbruket som et «epistemic community» eller et epistemisk samfunn på norsk (Flø 2016; Mathiassen 2001). Flø beskriver at dette handler om sementerte kunnskapsnormer «*som rir kunnskapsprodusentene i jordbruket*» (Flø 2016:87). Elin Mathiassen beskriver at et epistemisk samfunn «*har makt gjennom å kunne definere hvilken kunnskap som «gjelder», det definerer både problemer og løsninger på det aktuelle fagområdet. Men denne makten er også avhengig av at kunnskapen får politisk innflytelse – eller byråkratisk kontroll*» (Mathiassen 2001:36).

I det videre skal vi se hvordan den økologiske moderniseringen og det epistemiske samfunnet tilsynelatende henger sammen med klima- og miljøproblemene, og politiske beslutninger.

2.3 Bærekraftig utvikling og vekstens grenser

I dette delkapittelet vil jeg fokusere på klima- og miljøproblemene, og peke på empiriske forklaringer på hvordan de har oppstått, og deretter utlede en definisjon av bærekraftig utvikling.

Allerede i 1969 pekte daværende generalsekretær i FN, U Thant, tydelig på de globale problemene som menneskeheten sto overfor, blant annet våpenkappløpet, miljøforringelse, befolkningseksplasjonen og økonomisk stagnasjon. FNs generalsekretær fryktet på det tidspunktet at det ville være utenfor FNs medlemmer sin kapasitet å kontrollere problemene, hvis det da ikke i løpet av en 10 års periode med konsentrert innsats ble etablert et globalt partnerskap, til å skaffe momentum for å utvikle tiltak og løse problemene (Meadows et al. 1972).

I 1972 kom rapporten «The Limits to Growth», fra «The Club of Rome⁵», som konkluderte med at “*the basic behavior mode of the world system is exponential growth of population and capital, followed by collapse*” (Meadows et al. 1972:142). Rapporten peker på grensene for vekst i verdensøkonomien og befolkningsveksten, og forklarer at det er nyttig å tenke på eksponentiell vekst i form av doblingstiden, eller tiden det tar for en økende mengde å doble seg i størrelse (Meadows et al. 1972:29-30).

⁵ En uformell organisasjon som ble etablert i Roma, i april 1968, for å drive fram forståelse av de økonomiske, politiske, naturlige og sosiale komponentene, som er gjensidig avhengige av hverandre, og utgjør det globale systemet som vi alle lever i, og formidle denne forståelsen til politikere og offentligheten på verdensbasis (Meadows et al. 1972:9, min oversettelse).

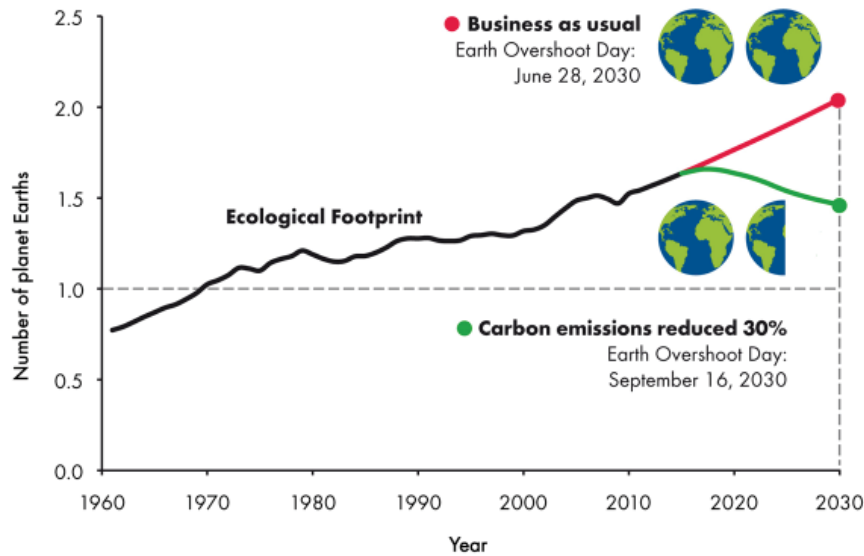
Rapporten beskriver hva som skjer med naturressursene og økosystemene, når mennesket stadig forsøker å finne opp ny teknologi for å drive utviklingen videre gjennom vekst. Hver gang en naturlig grense nås, så har menneskene forsøkt å lage ny teknologi som gjør at noe kan vokse videre. Teknologien har altså hatt fokus på å lette symptomene, slik at mennesket kan fortsette utviklingen på samme måte som vi har gjort siden industrialiseringen startet, i stedet for å fokusere på det underliggende problemet med vekst i et avgrenset system (Meadows et al. 1972).

I 1992 gjorde forfatterne av «The Limits to Growth» en oppdatering av sin opprinnelige studie, og viste frem resultatene i rapporten «Beyond the Limits» (Meadows et al. 2004). De konkluderte med at den historiske utviklingen fram til 1992 i all hovedsak støttet oppunder de simuleringene som ble gjort i 1972, men et nytt funn var at de i 1992 var sikre på at samfunnet allerede da hadde passert grensene for jordens bæreevne (Meadows et al. 2004).

Deretter kom det enda en oppdatering av den samme studien i 2004, hvor enkelte elementer ble vektlagt i større grad. Det engelske begrepet «overshoot» ble brukt for å beskrive en tilstand hvor menneskeheten har et høyere forbruk, eller et større økologisk fotavtrykk, enn det jordens naturressurser og økosystemer tillater, hvor grensen for forbruket defineres som «the carrying capacity of the earth» eller «jordens bæreevne» på norsk (Meadows et al. 2004). Forfatterne hevder at denne grensen, altså jordens bæreevne, ble passert en gang på 80-tallet, og at menneskehetens økologiske fotavtrykk fortsetter å øke til tross for framskritt i teknologien. I dag har «Global Footprint Network» gjort nye beregninger etter dette, og hevder grensen ble passert rundt 1970 (Global Footprint Network 2017).

Se figur 2., som er hentet fra «Global Footprint Network», og er en modifisert versjon av modellen til «The Donella Meadows Project» (Global Footprint Network 2017; Meadows et al. 2004; The Donella Meadows Project 2012). Figuren gir et bilde på hvor mange jordkloder menneskene trenger for å opprettholde veksten i sitt forbruk, og at menneskeheten sist var på bærekraftige nivåer en gang rundt 1970. Samtidig angir figuren den årlige datoen menneskene hvert år passerer grensen for jordens bæreevne, målt som forbruk gjennom ett år. Det betyr at menneskeheten etter denne datoen hvert år bruker ressurser som jordkloden ikke har, og dermed forbruker på bekostning av fremtidens generasjoner (Global Footprint Network 2017).

How many Earths does it take to support humanity?

Figur 2. Økologisk fotavtrykk versus jordens bæreevne (Global Footprint Network 2017; Meadows et al. 2004; The Donella Meadows Project 2012).

I dag har vi empirisk forskning som dokumenterer menneskenes klimagassutslipp, og vi taper stadig mer biologisk mangfold (IPCC 2014; UNEP 2016; WWF 2016). Det er en utvikling som svekker jordens bæreevne ytterligere, og noen forskere peker på at menneskene selv har startet verdens sjette masseutryddelse (McCallum 2015). Det er derfor vanskelig å betvile at studien «The Limits to Growth» er gyldig, og at den vil fortsette å være gyldig, inntil menneskene finner en måte å leve på innenfor økosystemenes og jordens bæreevne.

Oppdateringen av studien i 2004 fastholder at samfunnet vil kollapse innen år 2100, dersom det ikke tas alvorlige grep, og at «for å bli bærekraftige må menneskeheten øke forbruksnivåene til verdens fattigste befolkning, samtidig som man reduserer menneskehetens totale økologiske fotavtrykk» (Meadows et al. 2004:author's preface XV, min oversettelse).

Ett av poengene som blir understreket i studien «The Limits to Growth», er at det tyder på at menneskene bruker veldig lang tid på å tilpasse seg til denne kunnskapen, og at det er en betydelig forsinkelse i økosystemene som vi ikke kan se effekten av før det har gått enda flere år (Meadows et al. 2004). Først i 1987 ble begrepet «bærekraftig utvikling» satt på dagsorden gjennom rapporten «Our Common Future», og i 2015 ble Parisavtalen vedtatt og videre ratifisert i 2016 (United Nations 1987; United Nations 2015b).

FN vedtok også nye bærekraftsmål i 2015 (United Nations 2015a). I den sammenhengen er det verdt å merke seg et interessant paradoks, om at man i verdenssamfunnet i dag tilsynelatende fremdeles styrer med økonomisk vekst som et politisk mål, og en tro på at teknologisk utvikling skal bidra til å kunne opprettholde en vekst i samfunnet, når man samtidig har kunnskap om at det kan bidra til at verdenssystemet kollapse, hvis den fysiske veksten fortsetter (IPCC 2014; McCallum 2015; Meadows et al. 1972; Meadows et al. 2004;

UNEP 2016; United Nations 2015a; WWF 2016). Ett av bærekraftsmålene forutsetter fremdeles økonomisk vekst som et mål, men «*at en skal bestrebe seg på å frikoble økonomisk vekst fra miljøødeleggelser*» (United Nations 2015a: goal 8, min oversettelse).

Det antyder at verdens politiske ledere ikke har tatt innover seg kunnskapen om begrensningen i den fysiske veksten i tilstrekkelig grad, når man samtidig med en utforming av bærekraftsmålene tilsynelatende ikke peker på et større behov for endringer i det økonomiske systemet (Nystad et al. 2008; United Nations 1987; United Nations 2015a; Vatn 2005). Nystad et al. drøfter begrepet «bærekraftig utvikling» og den neoklassiske økonomien⁶ gjennom en sammenlikning med dypøkologi, og har analysert den globale fordelingspolitikken mellom fattige og rike land, og mellom generasjoner, og hevder at økonomisk vekst innenfor en neoklassisk økonomisk modell ikke lar seg kombinere med en bærekraftig utvikling (Estrup et al. 2012; Nystad et al. 2008).

De hevder blant annet at kollektive tiltak for å løse miljøproblemene ikke lar seg gjennomføre innenfor en markedsøkonomi, blant annet fordi markedet ikke er egnet til å løse problemstillinger som en rettferdig fordeling av ressurser. Samtidig peker de på behovet for en dynamisk definisjon av «bærekraftig utvikling», som fastsetter hva som ikke er en «bærekraftig utvikling». De konkluderer med at det er behov for andre økonomiske modeller enn den neoklassiske økonomien, som kan fange opp de to utfordringene i rapporten «Our Common Future», om en bærekraftig utvikling og rettferdig fordeling av godene (Nystad et al. 2008; United Nations 1987).

Arild Vatn argumenterer også for at sosiale problemer ikke lar seg løse innenfor det han kaller «mainstream economics», som jeg tolker som sidestilt med begrepet «neoklassisk økonomi», slik Nystad et al. bruker begrepet (Vatn 2016). Uavhengig av min tolkning av hva som definerer den moderne økonomien, peker Vatn på at «mainstream economics» ser ut til å være avhengig av vekst. Vatn drøfter dette i tilknytning til institusjonelle strukturer og markedenes dynamikk (Vatn 2016). «*Investeringer er en usikker virksomhet, og medfører økonomisk risiko. Vekst øker sjansen for å få tilbakebetaling eller avkastning på sine investeringer. Lav eller negativ vekst forstyrrer systemet, og investorer blir redde*» (Vatn 2016:98, min oversettelse).

Derav blir det investert mindre, og flere står i fare for å miste jobbene sine, som igjen gir videre ringvirkninger i det økonomiske systemet (Vatn 2016). Vatn viser til at den nylige finanskrisen, som ble utløst i kredittmarkedene i USA i 2007, sterkt illustrerer disse dynamikkene. Samtidig peker Vatn på at det er moralsk udiskutabelt at de fattigste er avhengig av økonomisk vekst, men den økonomiske veksten som grunnlag for politikken blant de rikeste er mye mindre åpenbar, for en bærekraftig utvikling (Vatn 2016).

Verdens økonomiske system er ikke gjenstand for min undersøkelse, men utredningen i dette delkapittelet kan bidra til å forklare noe av det jeg har undersøkt nærmere. For min

⁶ Jeg tolker begrepet «neoklassisk økonomi» som sidestilt med begrepet «mainstream economics» eller konvensjonell økonomi, og at det tilsvarer den moderne økonomiske modellen som samfunnet i all hovedsak styres etter i dag. Det innebærer, slik jeg tolker det, økonomisk vekst gjennom et markedsliberalistisk system.

undersøkelse støtter jeg meg på en hypotese om at en videre økonomisk vekst innenfor den moderne økonomien eller «mainstream economics», slik jeg oppfatter at Vatn definerer den samme økonomien, ikke er forenlig med et avgrenset system som jordkloden er, og den kunnskapen vi har om klima- og miljøproblemene på globalt nivå (Estrup et al. 2012; Nystad et al. 2008; Vatn 2016). Jeg oppfatter dette paradokset som den største utfordringen i tilnærmingen til en bærekraftig samfunnsutvikling. Basert på ovenstående utredning, og som en inngang til å undersøke min egen problemstilling, utleder jeg nå en definisjon av begrepet «bærekraftig utvikling» som en plattform for undersøkelsen.

Empirien i studien «The Limits to Growth» understreker at verdens fattigste befolkning må prioriteres, samtidig som menneskehetens økologiske fotavtrykk må reduseres. Det er også understreket både i rapporten «Our Common Future» og i FNs bærekraftsmål (United Nations 1987; United Nations 2015a). Carlo All har i sin tilnærming til begrepet «bærekraftig utvikling» i en studie av reiselivet, sett på ulike definisjoner av begrepet. Både generelt og for reiselivsnæringen spesielt. Aall hevder, at selv om mange og konkurrerende definisjoner av hva «bærekraftig utvikling» er, i diskursen som har etterfulgt rapporten «Our Common Future», finnes det sterke argumenter for ideen om at det er mulig å utvikle en generisk kjerneforståelse av begrepet «bærekraftig utvikling» (Aall 2014; United Nations 1987).

Aall viser til at både Karl G. Høyer og Lafferty og Langhelle legger til grunn en todimensjonal definisjon av begrepet (Høyer 2000; Lafferty & Langhelle 1999). Den ene dimensjonen er å tilfredsstille menneskehetens grunnleggende behov, spesielt de grunnleggende behovene hos verdens fattigste befolkning som bør gis ordnet prioritet. Den andre dimensjonen er å sikre økologisk bærekraft (Aall 2014). Jeg tolker denne todimensjonale definisjonen som å være i tråd med Nystad et al. og Vatn sine drøftinger, og deres argumentasjon om behovet for andre økonomiske modeller enn den neoklassiske økonomien/«mainstream economics» (Nystad et al. 2008; Vatn 2016).

I tilnærmingen til min egen problemstilling legger jeg til grunn denne todimensjonale definisjonen av begrepet «bærekraftig utvikling», fordi definisjonen synes å møte behovet for å tenke langsiktig i samfunnsutviklingen. For ordens skyld refererer jeg videre bare til begrepet «den moderne økonomien», når jeg henviser til Nystad et al. og Vatn sine argumenter.

I det følgende belyses i korte trekk den politiske plattformen Norge har i dag, i lys av den norske landbrukshistorien og landbrukets forutsetninger.

2.4 Politisk plattform i Norge i dag

Vi har sett at landbrukshistorien de siste 100 årene har vært preget av mange konflikter og systemkritikk. Samtidig har den sosialdemokratiske reguleringsøkonomien sørget for at landbruket i Norge har fungert som et distriktspolitisk verktøy, og sikret et landbruk i hele landet i all hovedsak, selv om det har vært en veldig sterk strukturrasjonalisering mot større og effektive bruk. Den globale trenden har i enda sterkere grad virket på samme måten, og har vært styrende for den norske samfunnsutviklingen. Det kommer til uttrykk gjennom ulike internasjonale handelsavtaler som er regulert gjennom Verdens handelsorganisasjon, og som har til hensikt å liberalisere verdenshandelen med matvarer (Handelskampanjen 2017; Melchior 2015; Rønningen et al. 2005; WTO 2017). Slike avtaler trekker

samfunnsutviklingen i Norge i en mer markedsliberalistisk retning og utfordrer den norske landbruksmodellen (Bunger & Tufte 2016; Rønningen et al. 2005).

Regjeringen Solberg har valgt å legge til rette for økt konkurranse gjennom forenkling og større individuell frihet, ved å la markedene styre utviklingen (Regjeringen 2013). Følgende utdrag fra regjeringens politiske plattform kan bidra til å illustrere den liberale ideologien og belyse dens naturlige virkninger på landbrukets forutsetninger i Norge:

Norsk landbruksproduksjon tåler konkurranse på kvalitet fra andre land. Et importvern er viktig for lønnsomheten i norsk landbruk, men hensynet til norske forbrukere og norsk matvareindustri tilsier at tollmurene bør reduseres.

Regjeringen ønsker et tydeligere skille mellom landbrukspolitikk og distriktspolitikk. Hovedformålet med landbrukspolitikken skal være en kostnadseffektiv matproduksjon. Regjeringen vil derfor innrette de statlige overføringene slik at de bidrar til økt produksjon. Det bør satses på alternativ næringsutvikling for å gi grunnlag for en mer robust og fremtidsrettet landbruksproduksjon over hele landet.

Regjeringen vil styrke landbruket gjennom forenkling av lover, regler og støtteordninger. Det vil styrke kapitalsituasjonen, øke omsetningen og bedre rekrutteringen. Kvotebegrensninger og konsesjonsgrenser som hindrer utnyttelse av kapasitet i enkeltbruk og samdrifter må i størst mulig grad oppheves. Takene for maksimal produksjon heves først. Disse endringene må skje gradvis. I takt med dette skal nivået på overføringene reduseres.

Regjeringen ønsker sterkere konkurranse i næringsmiddelindustrien, og vil derfor gjøre markedsregulatorordningen mer uavhengig av samvirkeorganisasjonene (Regjeringen 2013:kapittel 6).

(...)

Regjeringen vil skape en enklere hverdag for folk flest gjennom forenkling av lover og regler og fjerning av unødvendige og særnorske forbud og påbud. Samfunnet må bli mindre byråkratisk. Enkeltmennesket bør ha større frihet til å styre eget liv uten innblanding fra politikere og byråkrater. Regjeringen vil motarbeide sløsing med offentlige midler og prioritere økt gjennomføringskraft høyt. (...) Regjeringen vil bygge sin økonomiske politikk på troen på enkeltmennesket og forbrukernes makt gjennom markedet. (...) Virksom konkurranse bidrar til effektiv bruk av samfunnets ressurser, holder kostnadene nede og fremmer innovasjon. Dette kommer forbrukerne til gode gjennom lavere priser, god kvalitet og et variert produktutvalg. Høyere priser på varer eller tjenester som følge av svak konkurranse kan føre til at varer og tjenester som forbrukerne ønsker, og er villige til å betale for, ikke blir produsert. Det innebærer et tap for samfunnet. Regjeringen vil i størst mulig grad legge til rette for et fritt og uavhengig næringsliv uten særbehandling eller konkurransehindrende avtaler, fri flyt av varer og tjenester og fri tilgang til markedene (Regjeringen 2013:kapittel 7).

Dette eksemplet illustrerer på en god måte at de samme kreftene som synes å ha preget norsk landbrukshistorie de siste 100 årene fremdeles er tilstede. Altså krefter som har utløst konflikter mellom de som ønsker å regulere markedene, og som eksempelvis ble gjort gjennom den sosialdemokratiske reguleringsøkonomien av regjeringen Nygaardsvold i 1935, og de kreftene som ønsker en liberalistisk markedsøkonomi som regjeringen Solberg tilsynelatende representerer. Jeg vil drøfte disse to motkreftene nærmere knyttet til min egen empiri.

I det følgende beveger jeg meg nå tilbake til problemstillingens utgangspunkt, og bondens perspektiver, og knytter dette sammen med verktøy for nærmere analyse av bondens handlingsrom.

2.5 Nyskaping knyttet til «modus passiv» og «modus aktiv»

Hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster kommune?

En av tingene som inspirerte meg til å gå inn i den valgte problemstillingen var at jeg leste Dag Jørund Lønning sine teorier om nyskaping, som tar utgangspunkt i deler av hans dr.philos-avhandling (Lønning 2010). Hans bok er *«ei støtte til det nyskapande, til endringa, men til den lokalt forankra endringa. Eg vil slå eit slag for den omveltande refleksjonen, rommet for verkeleg endring, fridomen til å skapa»*, sier Lønning i forordet til boka (Lønning 2010:forord).

Lønning legger en annen betydning i begrepet «nyskaping», enn det som kan forstås for eksempel gjennom begrepene entreprenørskap og innovasjon i bedriftsøkonomiske termer (Storey & Greene 2010). Lønning hevder at i begrepet «nyskaping» ligger et dypere potensial som ligger latent i alle mennesker, og som Lønning i denne betydningen beskriver som *«grensebryting, opprør og freistnad på å riva ned etablerte forståingar og sanningar»* (Lønning 2010:24). Han bygger sin teori på grunnideer fra Friedrich Nietzsche (Lønning 2010).

Det å sidestilla nyskaping med entreprenørskap inneber ei innsnevring av feltet. Medan entreprenørskap kan oppfattast som vegen frå ideutvikling til ferdig produkt på marknaden, er sjølve marknadsproduktet berre eit "biprodukt" for den nyskapande. Marknaden kan vera eit middel, men ikkje målet med arbeidet. For å gjenta: Nyskaparen skapar seg sjølv, han eller ho gjer verda til si, han eller ho skapar nye analogiar og forteljingar om det å vera lokale menneske i ei global tid - kulturelle, sosiale, og materielle forteljingar. Han eller ho leikar med det lokale ressursgrunnlaget og byggjer framtid med basis i dette. Han eller ho byggjer staden og identiteten på nytt (Lønning 2010:125-126).

Lønning tar dermed utgangspunkt i at en modus hvor man ikke stiller spørsmål ved det etablerte kan kalles «modus passiv». Han hevder det betyr at vi aksepterer verden slik den er, og at vi gjennom våre handlinger forsøker å tilpasse oss til den. *«I modus passiv vert mennesket skapt»* (Lønning 2010:49). I en slik modus kan man altså forstå det slik, at utviklinga på landsbygda må gå sin gang innenfor det gjeldende regimet, slik jeg refererte til

Lønning i avgrensningen av problemstillingen, og at årsaken til en bestemt virkning er redusert til noe utenfor lokal og individuell kontroll (Lønning 2010:60-61).

Nyskaping kan berre eksistera om mennesket ser seg sjølv som skapar. Nyskaping er såleis modus aktiv. Nyskaping kan berre skje gjennom eit medvite, aktivt forhold til verda. Nyskaping vil alltid vera ein reaksjon på, ei erstatning for eller ei utviding av det allereie skapte. Nyskaping er sjølv å ta kontroll over korleis verda skal vera sett saman (Lønning 2010:50).

Med andre ord «*sanning er ikkje, ho vert skapt*» (Lønning 2010:60). «*Knytt til vårt arbeidsfelt, bygda, inneber det at bygda må viljast, og viljast på nytt. Skaparen vert ein landskapsarbeidar, ein føregangsperson som opnar for dei som kan koma etter*» (Lønning 2010:91).

Lønning tolker altså Nietzsche slik at nyskaping er noe som foregår hos det enkelte individet gjennom modus aktiv, som en motsetning til fellesskapet gjennom modus passiv. Lønning har presentert dikotomier⁷ knyttet til de to ulike modusene, som vist i tabell 1. (Lønning 2010:276).

modus aktiv	bindeledd/bru	modus passiv
nyskaping		felleskap
det grensebrytande		det etablerte
åtaket	det kulturelle landskapet	forsvaret
utfordring		stadfesting
endring		det konserverande
det komande		det gjennomførte
den frie ånda		flokkmedlemmen
sanningssøkjaren		sanningshavaren

Tabell 1. Det kulturelle landskapet som kreativ allmenning (Lønning 2010:276).

Lønning drøfter rundt hvordan både Nietzsche og Pirsig vektlegger at man som nyskaper i modus aktiv er en «*ensom ulv*», og at veien til menneskelig frigjøring går ut av flokken (Lønning 2010:232). Samtidig presenterer Lønning, gjennom tabell 1., en måte å forene de to verdenene, slik at nyskaperen kan delta i fellesskapet «*utan å gå på akkord med eigne krav til autonomi og fridom*» (Lønning 2010:276). Lønning peker på *nettverket som organisasjons- og kommunikasjonsmodell* (Lønning 2010:276):

Dette landskapet uttrykkjer det opne, den individuelle fridomen, men samstundes også ein felles arena som kan utviklast til eit interesse- og oppgåvefellesskap. Ein flyttar fokuset frå den individuelle nyskaparen til nettverket av nyskaparar, og det dei skapar saman som individ. Det kulturelle landskapet vert infrastruktur og rom, det som gjer

⁷ En **dikotomi** er noe som er delt i to. Vanligvis står de to delene i motsetning til hverandre. De to delene må ikke være like store. Sann-falsk og svart-hvit er dikotomier. Det karakteristiske ved dikotomier er at et tredje alternativ utelukkes (Wikipedia 2016a).

den individuelle nyskaparen mogleg, det som produserer dei ressursane han eller ho nyttar i sine nyskappingsprosjekt, og det som gjer det mogleg å knyta skaparar saman. (Lønning 2010:276).

Lønning hevder at det kulturelle landskapet dermed blir bindeleddet mellom modus aktiv og passiv, og «*verknader av nyskaping vert overførte til fellesskapen, medan det etablerte utgjør ressursar for den nyskapande*» (Lønning 2010:277). Lønning kaller det kulturelle landskapet for en kreativ allmenning, som kvalifiserer «*både som sosialt felt og som rom for individualisering*» (...) og hvor «*det uventa, leikande, fornyande og vertande*» er forventet (Lønning 2010:277-278).

Jeg stilte innledningsvis spørsmål om hvilket handlingsrom bøndene har for å «*skape verden på nytt*»? Hvordan kan bøndene både utvikle landbruket i balanse med økosystemene, og snu den langvarige trenden med nedleggelse av gårdsbruk og fraflytting fra landsbygda? Med andre ord hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster kommune?

Lønnings teori krever en modig bonde, om hun skal «gripe inn» i det gjeldende regimet, og kan danne sporer for et bestemt motivasjonsgrunnlag, som er interessant å undersøke i Luster. Problemstillingen avhenger også av hvilket mulighetsrom bonden har knyttet til føringer og strukturelle effekter i samfunnet. For å fange opp slike elementer i min egen empiri, vil jeg benytte Willy Martinussens vilkårsanalyse som beskrives i det følgende.

2.6 Vilkårsanalyse

Willy Martinussen spesifiserer hvordan sosiale omgivelser danner vilkår for menneskers handlinger og handlingsmønstre, og vektlegger to typer vilkårsanalyser (Martinussen 1999). Begge analysetypene fokuserer på hvordan den enkeltes plass i sosiale strukturer virker inn på deres adferd, handling og samhandling. «*Tanken er at de sosiale sammenhengene folk inngår i, både avgrenser deres muligheter for handling og styrer deres motiver. (...) Hovedstrategien i slike analyser er å bestemme sammenhengene mellom vilkår og handlinger så nøye som mulig*» (Martinussen 1999:74).

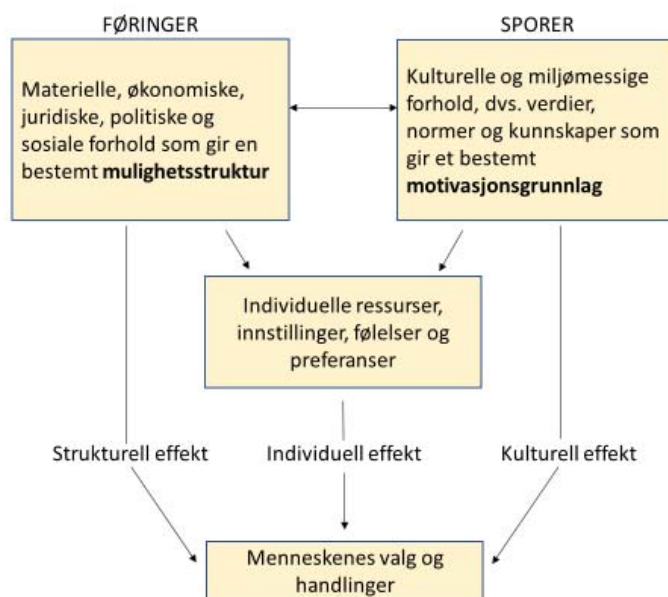
Den ene typen vilkårsanalyse kalles posisjonsforklaringer, og finner «*vilkårene for den enkeltes handlinger i hans eller hennes sosiale plassering*» (Martinussen 1999:75).

Analyseformen innrettes eksempelvis mot kjønn, alder, yrke, utdanning og medlemskap i organisasjoner, og søker å forklare hvordan slike egenskapene «*gir et menneske maktmidler, rettigheter og plikter som i stor grad bestemmer hva det kan og ikke kan gjøre*» (Martinussen 1999:75).

Den andre typen vilkårsanalyse kalles kontekstforklaringer, og betrakter «*sosiale forhold som rammer for menneskelig utfoldelse, som forholdsvis direkte virker inn på hva den enkelte kan foreta seg*» (Martinussen 1999:76). Analyseformen innrettes ofte mot menneskers ytre forhold og forklaringene er strukturalistiske. «*Det er særlig fire typer kontekster, og den mulighetsstrukturen de gir menneskene som inngår i dem, sosiologer har vært opptatt av:*

geografiske, historiske, økonomiske og kulturelle. I mange analyser er virkningen av kombinasjoner av slike kontekster undersøkt» (Martinussen 1999:77).

Martinussen poengterer at disse to typene av forklaringer ofte kombineres, «for ofte er det de samme strukturelle forholdene som former menneskenes innstillinger og følelser og som setter rammer for eller fremmer deres handlinger direkte» (Martinussen 1999:78). Vilkårsanalysen kan oppsummeres med Martinussens oversikt over strukturen i vilkårsanalyser, se figur 3. (Martinussen 1999:78).

Figur 3. Oversikt over strukturen i vilkårsanalyser (Martinussen 1999:78).

Martinussen vektlegger at det er i de kulturelle og miljømessige forholdene, altså den sosiale strukturen, vi leter etter forklaringsfaktorene, mens kontekstforklaringene legger større vekt på de ytre forholdene, og *hvordan de legger føringer på den enkeltes handlingsmuligheter og sporer ham eller henne inn i bestemte handlingsbaner* (Martinussen 1999:109).

«Kontekst- og posisjonsforklaringer blir sikrest når de er basert på forskningsmateriale om mennesker» (Martinussen 1999:110). Derfor vil jeg støtte meg på vilkårsanalysen i min undersøkelse, siden jeg har tatt utgangspunkt i bøndernes perspektiver, og undersøker deres handlingsrom. Det er viktig å understreke at Martinussen hevder analysen krever store mengder data for å kunne trekke konklusjoner, og slik sett kan jeg hevde at det vil by på metodiske problemer for min undersøkelse (Martinussen 1999:110-111). Hensikten er ikke nødvendigvis å trekke konklusjoner basert på en vilkårsanalyse, men heller å drøfte rundt mulige føringer og sporer for bondens handlingsrom. Samtidig sier Martinussen følgende:

Vilkårsanalyser underslår ofte både at mennesker enkeltvis og i fellesskap kan gjøre noe med vilkårene de er underlagt, og at det stadig skjer nye og uventede ting i sosialt liv, som kan komme til å sette gamle sannheter på hodet. Når man gjennomfører slike

analyser, er det derfor viktig å ta hensyn til så vel den historiske bakgrunnen som den aktuelle situasjonen for det samfunnet som undersøkes (Martinussen 1999:111).

Vilkårsanalysen og Lønnings teori om nyskaping er derfor to teorier som ser ut til å utfylle hverandre godt, og som begge kan fungere som inspirasjon for å undersøke min problemstilling. Samtidig underbygger Martinussens utsagn behovet for å se den norske landbrukshistorien i sammenheng med dagens situasjon for bøndene i Luster. I det følgende går jeg gjennom valg av metode for undersøkelsen.

3. Metode

Fenomenet jeg undersøker i denne studien har vært lite kjent for meg på forhånd, og jeg ønsker en grundigere forståelse av en problemstilling som starter på et høyt abstraksjonsnivå. Derfor er kvalitativ metode mest hensiktsmessig (Holstein & Gubrium 1995; Johannessen et al. 2011).

3.1 Grounded Theory

Den store og åpne problemstillingen kan ta forskningen i mange ulike retninger. Det virket lite formålstjenlig å bestemme denne retningen i forskningen på forhånd. Derfor har jeg latt meg inspirere av metoden «grounded theory», og har valgt å benytte elementer av metoden i min tilnærming til problemstillingen (Johannessen et al. 2011).

I følge Johannesen et al., starter ikke forskeren «*med en teori som utgangspunkt for fortolkningen, men med et mest mulig åpent sinn*» (Johannessen et al. 2011:201).

Problemstillingen må ikke være altfor konkret og lukket. Grounded theory egner seg følgelig best for problemstillinger som er åpne og undersøkende. Forskeren må ikke ha til hensikt å undersøke konkrete hypoteser og antakelser, men derimot å finne ut hvordan virkeligheten ser ut på et felt han ikke kjenner så godt fra før (Johannessen et al. 2011:201).

Jeg har innledningsvis rammet inn problemstillingen ved å avgrense fenomenet, slik at jeg vet hva jeg skal ha fokus på. Johannessen et al. sier også at: «*Forskeren kan ikke jobbe helt uten forutsetninger. Data er teoriladede, og forskeren kan aldri helt fri seg fra sin referanseramme og sine forhåndsoppfatninger*» (Johannessen et al. 2011:202).

Jeg har redegjort for noen teoretiske perspektiver i forrige kapittel som jeg mener er relevant som bakgrunnsforståelse for min empiri, men teorigrunnlaget ble bestemt etter at datainnsamlingen var gjennomført. På den måten skal den kunne bidra til å svare på problemstillingen. Det betyr altså ikke at det er det eneste teorigrunnlaget man kan støtte seg på, men må heller ses på som en referanseramme for min forhåndsforståelse og min tolkning av den datainnsamlingen jeg har gjort.

I følge Johannessen et al. foregår datainnsamlingen og analysen parallelt ved bruk av metoden grounded theory, og metoden kan både benyttes for å skaffe til veie en grundig beskrivelse og forståelse av et fenomen, og til å lage en teori (Johannessen et al. 2011:202).

I min gjennomføring av studien har det vært urealistisk å tenke at jeg skal benytte metoden og alle fasene i grounded theory fullt ut (Johannessen et al. 2011:205). Det skyldes først og fremst ressursene jeg har hatt til rådighet som student, ved svært begrenset tid til gjennomføringen, og ingen finansielle midler knyttet til studien. Jeg oppfatter likevel at metoden er godt egnet for å tilnærme meg min problemstilling med mitt utgangspunkt, slik at prosessen i metoden synes å være adekvat for min studie.

3.2 The Long Interview

Ifølge McCracken er det lange kvalitative intervjuet et smidig instrument for å fange hvordan en informant ser og opplever verden (McCracken 1988:65). McCracken hevder instrumentet gjør at hverken forskeren eller informanten må ofre ekstraordinært mye tid eller sitt personvern (McCracken 1988:65). Slik sett er det lange intervjuet godt egnet for å undersøke min problemstilling innenfor tidsrammen, og samtidig for å skaffe til veie meningsfull kunnskap om en pragmatisk og åpen problemstilling (McCracken 1988). Med andre ord slik at det er informantene som skal definere hvordan verden ser ut gjennom sine øyne og sine tanker.

Min hovedtilnærming til undersøkelsen tar utgangspunkt i det aktive intervjuet, som Holstein og Gubrium beskriver som sosiale produksjoner, fordi det hele veien foregår en interaksjon mellom intervjuer og informant (Holstein & Gubrium 1995). Holstein og Gubrium hevder at alle intervjuer konstruerer en virkelighet og en meningsdannelse som skjer på stedet i tid og rom, som et samarbeid mellom intervjuer og informant (Holstein & Gubrium 1995:4). «*We offer a social constructionist approach that considers the process of meaning production to be as important for social research as the meaning that is produced*» (Holstein & Gubrium 1995:4). Dette betyr at det ikke bare er mitt fokus for undersøkelsen som bestemmer hvordan samtalen foregår, men at informantens kunnskap om de ulike spørsmålene er vel så viktig, og at de veivalgene informantene tar i samtalen er like interessante å søke å forstå, i analysen av problemstillingen. Med andre ord, hvorfor velger en informant å gå i en bestemt retning i sine svar, fremfor i andre retninger?

Denne sosialkonstruktivistiske tilnærmingen til problemstillingen innebærer at jeg som intervjuer er direkte involvert i hva informanten fokuserer på, gjennom min måte å stille spørsmålene. All informasjon fra en informant blir tolket av meg som forsker, og derfor er jeg med på å konstruere den virkeligheten og meningsdannelsen som ligger til grunn i datamaterialet for undersøkelsen. Dette kan være et metodisk problem, som kan forårsake skjevheter i undersøkelsen, og må derfor bevisst tas hensyn til av meg i analysen.

Holstein og Gubrium hevder at korrektivet for å unngå misforståelser, feil, eller skjevheter i forskningen, handler om å stille de riktige spørsmålene og at informanten dermed vil avgi den ønskede informasjonen (Holstein & Gubrium 1995:3). Det aktive intervjuet skaffer til veie mening, og setter konstruksjonen av den i forgrunnen. Holstein og Gubrium hevder derfor at

en aktiv tilnærming kan være mest passende i de tilfellene hvor forskeren er interessert i subjektive tolkninger, eller prosessen med tolkninger generelt (Holstein & Gubrium 1995:73). Samtidig sier de at utvalgsstrategien er en pågående prosess, hvor det ene intervjuet leder til det andre, noen ganger gjennom spontane valg av informanter (Holstein & Gubrium 1995:74). Derfor passer det lange kvalitative intervjuet godt til metoden «grounded theory».

Samtalene med informantene er basert på en intervjuguide med flere åpne spørsmål. Intervjuguiden er i all hovedsak delt inn i generelle spørsmål og spørsmål om en bærekraftig bygdeutvikling, jfr. vedlegg 2. Denne inndelingen er ingen stringent kategorisering av hva som er generelle spørsmål og hva som er spørsmål knyttet til en bærekraftig bygdeutvikling. Inndelingen er først og fremst ment som en veiledning til meg selv for mitt fokus i intervjuet, og det er en gjennomtenkt rekkefølge på spørsmålene.

Alle spørsmålene er utformet med den hensikten å få et inntrykk av informantenes holdninger og drivkrefter, samt forutsetninger og muligheter som bonde. De er laget med den hensikten å skulle belyse bygdeutvikling som fenomen, med utgangspunkt i bondens perspektiver. Tanken har vært å stille flere spørsmål som indirekte berører samme tema fra ulike vinkler i begynnelsen og hoveddelen av intervjuet, for å kunne danne meg et inntrykk av hvordan informantene tenker. Det handler delvis om assosiasjoner til enkelte begreper og refleksjoner rundt disse, og hvordan bygdeutvikling kan ses i lys av dette. Til slutt i guiden har jeg direkte spørsmål som handler om bygdeutvikling og bærekraftig utvikling, hvor jeg både søker å forstå hvordan informantene definerer begrepene og reflekterer rundt disse. Kombinasjonen av mer indirekte spørsmål til hoveddelen og direkte spørsmål knyttet til mitt fokus til slutt i intervjuene, har i de fleste tilfellene gitt mer utfyllende informasjon og ofte gitt en god oppsummering av intervjuet.

3.3 Utvalgsstrategi

Valg av informanter har blitt gjort basert på inspirasjon fra metoden «grounded theory» og «the long interview» (Holstein & Gubrium 1995; Johannessen et al. 2011; McCracken 1988). Det vil si et teoristyrte utvalgsdesign, som representerer det fenomenet som skal undersøkes (Johannessen et al. 2011:205). Jeg har derfor sett etter informanter som tilsynelatende enten har god oversikt, gjort noe annerledes, tatt risiko, eller har en drivkraft på en eller annen måte, som kan bidra til å forklare problemstillingen. Fremgangsmåten har hele veien vært å velge den neste informanten basert på den forrige informanten, for å få bekreftet eller avkreftet det som ble sagt av den forrige informanten (Holstein & Gubrium 1995; Johannessen et al. 2011:205). Ett sted må man likevel starte. Jeg valgte å starte med å intervju landbrukssjefen i Luster kommune, og deretter en person fra TINE Rådgiving Sogn og Fjordane. Deretter har jeg gjort intervjuer med 6 husdyrbønder i Luster kommune, som hovedgrunnlag for min analyse. Blant informantene finnes også representanter med verv i enkelte faglag.

Før undersøkelsen startet hadde jeg et mål om 10 dybdeintervjuer totalt, og å inkludere både husdyrprodusenter og frukt og bær produsenter i datamaterialet. Jeg fikk ikke intervju med to av frukt og bær produsentene som ble spurt. Det antas å være uproblematisk for undersøkelsen, siden det er husdyrbrukene som utgjør størsteparten av landbruket i Luster, og fordi undersøkelsen starter på et høyt abstraksjonsnivå. Det er med andre ord ikke aktuelt for denne studien å analysere sammenhengene innenfor bestemte produksjoner. Dermed er totalt

antall intervjuer som inngår i undersøkelsen 6 husdyrbønder og 2 representanter fra landbruksforvaltningen. I tillegg til dette utvalget for dybdeintervjuene, kommer deltakende observasjon i større grupper og forsamlinger. Se delkapittel 3.6 nedenfor, for nærmere beskrivelse av deltakende observasjon.

3.4 Beskrivelse av datainnsamlingsprosessen

Utgangspunktet for min datainnsamling startet med at jeg deltok på et åpent møte om jordbruksmeldingen i Jølster, i Sogn og Fjordane (Regjeringen 2017a). Der var svært mange av bøndene og andre fra landbruksnæringen i Sogn og Fjordane samlet til diskusjon med landbruksministeren og bondeorganisasjonene, om situasjonen i landbruket og retningen for landbruket i framtida. Det dannet utgangspunktet for min nysgjerrighet rundt enkelte spørsmål, og et grunnlag for det første dybdeintervjuet med landbrukssjefen i Luster kommune og en person fra TINE Rådgiving. Deretter utformet jeg en intervjuguide som grunnlag for samtaler med bønder i Luster kommune. I starten bar intervjuene noe preg av å være ganske strukturerte ut fra intervjuguiden, men etter hvert ble intervjuene mer åpne og varte lengre. Dybdeintervjuene varte i underkant av en time, for de første informantene, til i overkant av to timer for de siste. Variasjonsbredden i varigheten på intervjuene skyldes i hovedsak at min forståelse, fra det ene intervjuet til det neste, gradvis gjorde at jeg stilte flere oppfølgingsspørsmål basert på hva som ble sagt. Det kan også delvis skyldes egenskaper hos informantene, ved at jeg etter hvert ble i stand til å identifisere informanter, som jeg antok hadde mye på hjertet i forhold til problemstillingen.

3.5 Undersøkelsens kontekst

Undersøkelsen har blitt gjennomført i et tidsrom hvor regjeringen Solberg hadde lagt frem en ny Stortingsmelding for landbruket i Norge, og fremmet et nytt hovedmål for landbruket, som skulle være kostnadseffektiv matproduksjon (Regjeringen 2016a). Datainnsamlingen ble avsluttet før meldingen ble behandlet av Stortinget våren 2017. Det innebærer at informantene har stått i en uavklart situasjon, vedrørende årets jordbruksforhandlinger i perioden for datainnsamlingen. Mulige konsekvenser av dette for undersøkelsen drøftes under delkapittel 4.5, om datas gyldighet og pålitelighet.

Intervjuene har blitt gjennomført på gården til informantene, i all hovedsak i rolige omgivelser ved kjøkkenbordet i våningshuset eller en tilknyttet driftsbygning på gården. Jeg har intervjuet alle informantene alene, en til en, unntatt to tilfeller. I det ene tilfellet var livspartneren til informanten tilstede i samme rom under siste halvdel av intervjuet, mens i det andre tilfellet var informantens livspartner til stede med flere barn i naborommet under hele intervjuet, og hvor to av barna fra tid til annen oppholdt seg i samme rom som oss. Det er kun bonden som har blitt intervjuet, selv om livspartneren har vært til stede.

Konteksten har tilsynelatende vært helt naturlig for informantene i alle tilfellene. Jeg diskuterer min rolle som intervjuer nærmere i delkapittel 4.5, under diskusjonen om datas gyldighet og pålitelighet.

3.6 Deltakende observasjon

Jeg har som nevnt deltatt på et åpent møte om jordbruksmeldingen i Skei, i Jølster kommune, arrangert av Sogn og Fjordane Bondelag (Regjeringen 2017a). Innlederne var landbruksministre Jon Georg Dale, Lars Petter Bartnes, som er leder for Norges Bondelag og Anders Felde fra Sogn og Fjordane Bondelag.

Dernest har jeg deltatt på tre bygdemøter i Luster kommune, om et storfeprosjekt som ble etablert høsten 2016, og skal gå over fire år, med mål om å snu en negativ utvikling innen melke- og storfekjøttproduksjon (Luster kommune 2017). Prosjektet har en styringsgruppe bestående av tre personer fra henholdsvis TINE Rådgiving Sogn og Fjordane, TINEs lokale produsentlag i Luster og landbrukssjefen i Luster kommune. Det første møtet var et åpent møte, deretter har jeg deltatt på to lukkede møter for personer med landbrukseiendommer, som har blitt innkalt personlig.

Jeg hadde et møte med to representanter for TINE Rådgiving Sogn og Fjordane, i forkant av bygdemøtene i Luster, for å avklare min rolle som deltakende observatør på bygdemøtene, og for å finne fram til en løsning med avklaring av frivillig samtykke fra bøndene, for min deltakelse som observatør. Jfr. vedlegg 3.

I tillegg har jeg deltatt på et foredrag med Ove Jakobsen, arrangert av Sogn Jord- og Hagebruksskole den 11. januar 2017, og et klimaseminar hos Vestlandsforskning den 17. februar 2017 (Aall 2017; Jakobsen 2017).

3.7 Dataanalyse

Dataene jeg har samlet inn gir grunnlag for mange ulike og spennende problemstillinger, som hver for seg kunne ha blitt undersøkt og analysert nærmere. Noen av intervjuene er svært detaljrike, og kunne ha blitt gjengitt i sin helhet for å beskrive flere av informantenes hverdag og deres syn på virkeligheten. Samtidig er hensikten med studien å analysere bestemte elementer nærmere for å svare på problemstillingen både gjennom egen empiri, og i lys av annen teori og andre empiriske studier. Jeg har i min studie hatt et konkret fokus og jeg har avgrenset min studie til en konkret problemstilling. Det har gitt meg grunnlag for å presentere noen konkrete funn, fremfor andre som også kan ligge latent i datamaterialet.

Intervjuene utgjør til sammen 115 sider med transkribert datamateriale, fordelt på 7 intervjuer, pluss ett intervju med en person fra TINE rådgiving Sogn og Fjordane som ikke er transkribert. Intervjuenes transkriberte lengde har en variasjonsbredde fra 9 til 28 sider per informant. Deltakende observasjon har blitt brukt som referanse for det jeg har avdekket gjennom intervjuene, og for å danne meg et helhetlig inntrykk av situasjonen for bøndene i Luster, og for å studere dynamikken i gruppene.

For å analysere det omfattende materialet har jeg startet med en datareduksjon, hvor jeg først har laget et sammendrag per informant. Veien dit har vært prøvende gjennom ulike teknikker, fordi informantenes ulike egenskaper og deres særegne måter å fortelle historier på, ikke tillater en mekanisk og standard tilnærming til å gjengi resultater etter en på forhånd fastsatt protokoll (Holstein & Gubrium 1995). Deretter har jeg gjort en sammenlikning av

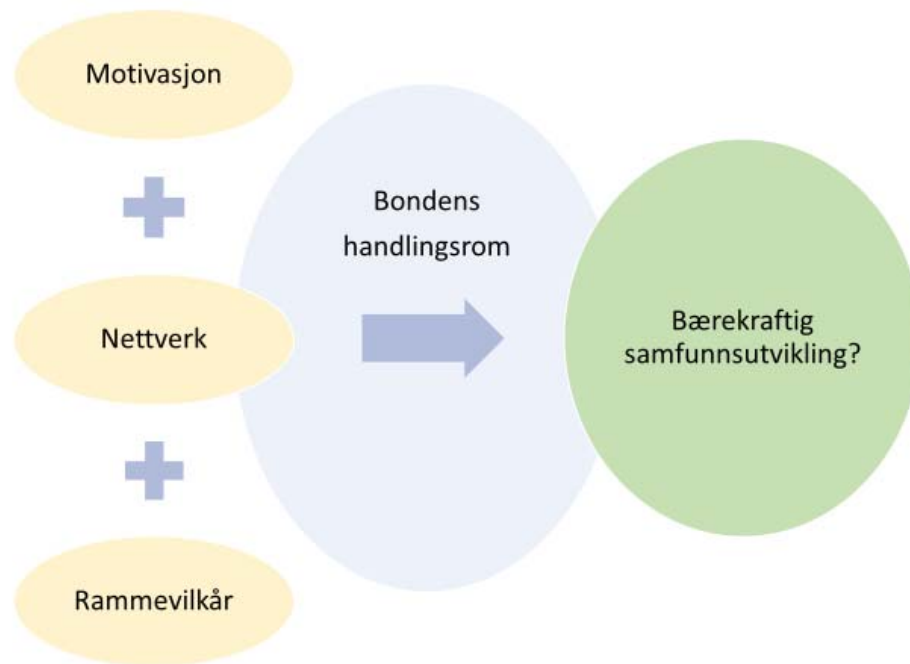
informantene, og trukket ut både det som er likt for alle, og det som er særlig interessante funn for problemstillingen. Så har jeg tematisert dette materialet delvis ut fra spørsmålene i intervjuguiden, og delvis ut fra innholdet i samtalene, som grunnlag for tolking, drøftinger og presentasjon av funn. Jeg har hatt fokus på tematiseringer som tilsynelatende kan bidra til å besvare problemstillingen. Analyse av empirien har gått fram og tilbake mellom de ulike trinnene i prosessen, og underveis har det dukket opp stadig nye spørsmål og nye foreløpige konklusjoner, som har gitt grunnlag for ønsker om å undersøke nye spørsmål og andre problemstillinger.

Jeg har benyttet Lønnings teori om nyskaping knyttet til «modus aktiv» og «modus passiv», i kombinasjon med Martinussens vilkårsanalyse, for å analysere datamaterialet (Lønning 2010; Martinussen 1999). Det er mulig å utforme en detaljert kategorisering av data, som både er interessant og sannsynligvis relevant for problemstillingen. Jeg viser et eksempel på en slik kategorisering i resultatdelen, men som ikke er uttømmende for min undersøkelse. Jeg har i all hovedsak valgt å utelukke en nærmere analyse av alle detaljene, fordi problemstillingen starter på et høyt abstraksjonsnivå. Dermed virker det fornuftig å starte på et høyere abstraksjonsnivå i en første tilnærming til problemstillingen.

Alle resultatene jeg viser til er anonymisert av hensyn til informantene. Derfor har jeg satt fiktive navn på informanter, når jeg gjengir enkelte sitater, og ellers tilslørt det som kan virke gjenkjennende for noen. Hensikten er at jeg skal kunne gi noen karakteristikk av informantene innledningsvis, og at leseren kan danne seg et inntrykk av bøndenes situasjon og opplevelser av virkeligheten.

4. Resultater og drøfting

Hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster kommune? Dette er hovedproblemstillingen som undersøkelsen skal forsøke å gi noen mulige svar på. Min empiri i Luster gir grunnlag for å trekke fram tre hovedkategorier av betydning for bondens handlingsrom til å bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling. Disse tre kategoriene kan grovt oppsummeres i figur 4.

Figur 4. Tre hovedkategorier for bondens handlingsrom.

Figuren illustrerer på en enkel måte at motivasjon, nettverk og rammevilkår er sporer og føringer for bondens handlingsrom, og avgjørende for bondens valg og handlinger. Spørsmålet er om dette handlingsrommet fører til at bonden både velger å bli og kan bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster? Ifølge Martinussens vilkårsanalyse vil motivasjon og nettverk være knyttet til sporer, mens rammevilkårene vil være knyttet til føringer.

I denne resultatdelen av rapporten drøfter jeg i all hovedsak rundt disse tre hovedkategoriene, også knyttet til begrepet «bærekraftig samfunnsutvikling», slik jeg har definert det i konteksten for problemstillingen. Samtidig pekte jeg under avsnittet om dataanalyse på at det er mulig å gjøre en mer detaljert kategorisering av data basert på empirien. Designet på undersøkelsen er imidlertid ikke av en slik karakter at det er hensiktsmessig å søke etter gyldige forklaringer i alle detaljene, men det kan likevel fra tid til annen være interessant å ta en sving innom enkelte av dem i drøftingen. Den mer detaljerte framstillingen er ikke uttømmende på noe vis for denne undersøkelsen, men kan danne grunnlag for å undersøke andre fenomener gjennom nye undersøkelser. Eksempel på en mer detaljert framstilling kan leses ut av tabell 1., og alt kan avledes av de tre nevnte hovedkategoriene.

motivasjon og drivkraft	drivkraft	ung / gammel mann / kvinne
	holdning	positiv / negativ heldig / uheldig
sosialt og faglig nettverk	nettverk	stort / lite
		formelt / uformelt
	organisasjoner	aktive / passive
	skoler og barnehager	drevet av bønder / andre
	barns interesse	positiv / negativ
	familie	interessert / uinteressert
geografiske/topografiske, politiske, og økonomiske rammevilkår	økonomi	romslig / trang
	driftsform	automatisk / manuell
		heltid / deltid
		stort bruk / lite bruk
		brattlendt bruk / flatt bruk

Tabell 1. Eksempel på detaljert kategorisering av data.

4.1 Motivasjon og drivkraft

Bøndene jeg har snakket med ser ut til å ha både en positiv og en negativ motivasjon. Den positive er det jeg vil kalle drivhjulet eller motoren hos hver enkelt person, og blir generert av en eller annen kode hos hver enkelt, som skaper motivasjon og drivkraft som trekker de naturlig framover. Den negative motivasjonen er også noe som tilsynelatende kan trekke eller skyve enkelte bønder framover, men den er skapt av en ytre provokasjon, som gjør at man enten tvinges i en eller annen retning, at man ønsker å løse et problem som er skapt av andre, eller at man ønsker å motbevise noe. Betyr det å motbevise noe i denne sammenhengen at det er her man kan finne den nyskapende bonden som Lønnings teori setter i modus aktiv, eller finner man den nyskapende bonden latent hos alle bønder uavhengig av om motivasjonen kommer innenfra eller utenfra (Lønning 2010)? Antakelig ser man ikke den nyskapende bonden i disse funnene av negativ og positiv motivasjon i seg selv, fordi både de positive og negative motivasjonsfaktorene kan stamme fra de posisjonelle forklaringene i Martinussens vilkårsanalyse (Martinussen 1999). Umiddelbart kan man tenke at en provokasjon utløser noen følelser og innstillinger til den etablerte verden, og slik utløser en kortsiktig motivasjon for nyskaping, men likevel kan den ytre kraften virke som en destruktiv kraft på bonden på lang sikt.

La oss først se litt nærmere på den motivasjonen som åpenbart bidrar til en positiv drivkraft hos bønder i Luster.

Ole produserer melk og kjøtt av storfe på heltid, og sier det slik:

Det er jo noe med hele livsstilen som tiltaler meg, så jeg ser jo ikke på dette her som et yrke (...) hvis du skal koke det ned til en ting, så er det vel det at jeg er glad i dyr. Jeg liker å jobbe med dyra og med storfe spesielt. Synes det gir meg veldig mye tilbake, og du får veldig betalt for den innsatsen som du legger ned, og se hvordan landskapet holdes i hevd. (...) innerst inne så hadde jeg nok lyst til at vi skulle prøve å leve av det og bygge det opp (...) det var veldig vanskelig å sette opp en fornuftig driftsplan, det var veldig uoversiktlig landskap å bevege seg inn i (...) så vi hadde vel egentlig da en drøm og en plan som vi bare kjørte på.

Julie produserer melk og kjøtt av storfe på heltid:

Jeg er min egen sjef, får være masse ute, liker å jobbe med dyr, og så er jeg en person som har altfor mye energi til å sitte 9-16 på et kontor. Jeg tror jeg hadde klatret på veggen altså. Så det hadde ikke gått. (...) Det hjelper ikke om klokka er to om natten på julaften, eller akkurat når du skal i bursdagsfest til bestevenninnen din, så er det kalving. Det er typisk det, så det er jo litt mer en livsstil enn en jobb da. (...) Det kommer til å regne den dagen du skal slå, tro meg, det er sånn det er. Det kommer til å ryke på det verst tenkelige tidspunktet. Det kommer til å skje.

Magnus produserer geitemelk og geitost på heltid:

Jeg trives voldsomt godt i fjøsen sammen med dyrene, du ser at du på en måte er med å skape noe. Og sånn personlig, så er det ett eller annet med stølsdriften. Det er liksom det aller beste med at du har geiter, å kunne ut på stølen og se at de beiter, ta melken heim att og produsere ost av det. Så er det jo variert og fint arbeid. (...) Vi har hatt to støler å drifte, nå har vi bare en, og det er et savn da på en måte. (...) Det er jo og, noe som vi har i oss, at vi vil heim igjen å drive.

Anders driver sauebruk på heltid, og har i rolige perioder også tatt på seg andre oppdrag utenfor gården:

Det er jo både en frihet, samtidig som en er bundet. Du får styre din egen hverdag, og gjennom sesongene så er det variert arbeid. En får være mye ute, en får fysisk arbeid, en får gå i fjellet, og så er det mange forskjellige oppgaver en kommer borti, både med dyr, saueklipping, lamming, det er kjekt med variasjoner og sesonger. Etter hvert som vi fikk unger, så har en jo mulighet til å ha de med i jobben, de får kontakt med dyrene, og en ser at de trives voldsomt godt med å få være med på alt en gjør rundt på garden.

Marit har tidligere produsert melk og kjøtt av storfe, men har overlatt driften til en slektning, og driver nå en overnattingsbedrift på gården på heltid:

Garden har alltid ligget mitt hjerte nærest (...) jeg likte voldsomt godt det arbeidet å være ute, å drive med dyr og drive med redskaper, traktorer og alt mulig slikt (...) men jeg synes det er veldig kjekt å drive med turister også (...) da gledet jeg meg til å få

melkefri da, når våren kom, sant, for da begynte det med turister, og da synes jeg det var kjekt. Men du verden hvor godt det var når det stilnet med turister i september, så da begynte det å kalve igjen, og du verden, det var himmelrike på jord (...) det er noe med en familiegård er en familiegård. Du har lyst til å drive den videre, og føre videre det som du har fått. Du er jo på en måte privilegert, å overta en gard da.

Harald produserer melk på heltid:

Det er moro å få kalv i dyrene, så er det moro når det er kalver, så er det moro å ha dyrene ut, så når de har vært ute om sommeren så er det kjekt å få de inn igjen om høsten, så det er på en måte, sesongene er jo interessant, og prøve å få hver operasjon til å gå bra. (...) Jeg synes det er kjekt å drive og produsere mat (...) Synes det er kjekt å levere kvalitetsmelk, sant. Nå har jeg jo levert slik kvalitetsmelk i alle år, og det er jo motivasjon.

Bøndene ser ofte ikke på det å være bonde som et yrke. De kaller det en livsstil og snakker om det som noe naturlig. De snakker om å bygge opp varige verdier, skape noe og legge stein på stein, og de snakker om biologi, hvor liv og død går hånd i hånd. De snakker om variasjoner i arbeidet gjennom sesongene og å følge sesongene. De trives med dyr, og liker å jobbe med dyr, fordi det gir inspirasjon og motivasjon. De trives med å se dyr på beite og å se landskapet holdes i hevd. De snakker om interessen for å drive gårdsbrukene, og de bruker ofte begreper som at de har vært «heldige» eller at de er «privilegerte», som kan drive en gård eller drive slik de gjør.

De arbeider døgnet rundt når det kreves. De trives med variert fysisk arbeid og forskjellige oppgaver, gå i fjellet og å være mye ute. Noen av de vektlegger å kunne ha med barna i arbeidet. De legger planer og de liker friheten med å kunne styre sin egen hverdag, være sin egen sjef, selv om de er bundet av ansvaret med dyr. De motiveres tilsynelatende ikke først og fremst av penger, slik de selv fremstiller det. De peker på et behov for mer tid, fordi det er mye de har lyst til å gjøre. Tid til egne interesser, tid til familien, tid til barna, tid til venner, tid til alle planene de har på gården.

Flere snakker om motivasjon av å optimalisere ulike operasjoner på gården, og det å stadig gjøre endringer og tilpasninger i driften, som enten letter arbeidsfunksjonene, bedrer dyrevelferden, eller som en tilpasning til en optimal økonomi og arbeidsinnsats med utgangspunkt i sine rammevilkår for den enkelte driftsformen.

Alle de nevnte egenskapene og utsagnene ser i større eller mindre grad ut til å være representative for de bøndene jeg har snakket med og observert. Samtidig har alle bøndene forskjellige egenskaper, interesser og forutsetninger som personer, og gårdsbrukene har ulik arrondering og topografi, som gjør at enkelte bruk er lettere å drive enn andre. Noen bruk er svært brattlendte, mens andre har et flatere areal. Enkelte bønder jobber hele døgnet hver dag kun med gårdsdriften, mens andre også driver med andre sysler, enten det er deltidsarbeid utenom gården eller familiære og fritidssysler. Enkelte har hatt en romslig økonomi innenfor visse rammer, mens andre driver økonomisk marginalt. Enkelte har alltid hatt lyst til å bli

bonde og vært posisjonert for det, mens andre har fått muligheten på ett eller annet tidspunkt senere i livet, selv om det ikke var gitt på forhånd.

Til tross for alle ulikhetene i personlige egenskaper og rammevilkår, og forskjellige kulturelle og strukturelle effekter, har alle likevel noen fellesnevner for sin motivasjon. Det er den motivasjonen som kan gjenkjennes i deres historier og fortellinger fra sitt liv, og som jeg har sett og opplevd i felten når jeg har gjort datainnsamlingen. Jeg vil peke på fire fellesnevner: *Den ene er at alle åpenbart trives med å produsere mat og er stolte av det. Den andre er at alle ser ut til å ha stor arbeidsvilje og tilpasningsevne, den tredje handler om verdiskaping på gården, og til sist alle er bekymret for trenden og utviklingen i landbruket.* Det siste punktet er den negative motivasjonsfaktoren og drivkraften i en større kontekst, og handler om landbrukspolitikk og økonomiske rammevilkår, som jeg vil presentere og drøfte i delkapittel 4.3. De tre første fellesnevnerne for den positive motivasjonen kan sammenfattes og drøftes litt videre her.

Fra et teoretisk ståsted vil jeg karakterisere alle bøndene som entreprenører på hver sin måte, samtidig som alle også er vaktmestere på gårdene. Vaktmesterfunksjonen kommer til uttrykk ved at bonden må *«egentlig kunne nesten litt av alt altså, for å være en god bonde, og en driver jo med mye forskjellig og lærer seg mye forskjellig gjennom erfaring.* I det entreprenørielle rommet tolker jeg at det ligger mye nyskaping, fordi den store arbeidsviljen og tilpasningsevnen også handler om endringsvilje i takt med strukturelle endringer som er føringer for bonden. I følge Finn Ørstavik, som bygger sitt utsagn på Joseph A. Schumpeters teori om økonomisk utvikling, driver en entreprenør fram endringer og kan åpenbart ikke la være å utfordre økonomiske og politiske interesser (Storey & Greene 2010; Ørstavik 2016). Siden bonden i de fleste tilfeller driver sin virksomhet som personlig næringsdrivende, kreves det åpenbart egenskaper som en entreprenør innehar for å kunne drive som bonde. Følgende sitat fra en informant kan bidra til å illustrere dette:

Jeg tror det er litt sånn gründer og entreprenørvirksomhet på at du ser hele tiden rom for forbedringer, og du vil aldri kunne få et 100 prosent produkt. (...) jeg tror det er en positiv ting som alle er nødt til å ha, hvis de skal drive noe som selvstendig næringsdrivende. At du alltid har et ønske om at ting skal bli bedre, enten fordi at du vil gi et bedre produkt, noe du alltid vil selvsagt, men og at du vil ha noe som er til det bedre for deg selv, enten det er økonomisk, arbeidsmessig eller hva du vil.

Tilsynelatende er det en del som tyder på at bøndene i Luster passer til den nyskaperen som er i modus aktiv, bare ved å være en aktiv bonde. Med andre ord slik at bonden *må være* i modus aktiv for å kunne være bonde i seg selv. Samtidig tolker jeg det slik at Lønning i sin teori legger noe mer i den nyskapende bonden og modus aktiv, enn slike entreprenørielle egenskaper. *«Det å sidestilla nyskaping med entreprenørskap inneber ei innsnevring av feltet»* (Lønning 2010:125; Storey & Greene 2010). Dette er åpenbart fordi Lønning peker på *«den omveltende refleksjonen, rommet for verkeleg endring, fridomen til å skapa»*, og det er i dette dypere potensialet, som ifølge Lønning ligger latent hos alle mennesker, at nyskaperen skilles fra entreprenøren (Lønning 2010:forord). Denne friheten til å skape egne omgivelser er et viktig teoretisk premiss for Lønning i hans tilnærming til nyskaping (Lønning 2010:15).

Dette betyr at i tilnærmingen til å finne forklaringer på, eller å lete etter den nyskapende bonden i Luster, som altså ifølge Lønning utfordrer etablerte sannheter, så krever det en dypere forståelse av bondens sinn (Lønning 2010). I min tilnærming til undersøkelsen finner jeg ikke umiddelbare og direkte spor til denne nyskapende bonden, som vil skape verden på nytt, slik Lønning definerer nyskaperen (Lønning 2010). Det betyr ikke at den nyskapende bonden ikke finnes blant mine informanter, eller blant andre bønder i Luster, slik jeg tolker Lønning. Det betyr bare at så lenge jeg undersøker hvordan virkeligheten framstår for bøndene, slik de selv gjenforteller sine historier, så er det ingen tegn på slike spor. Når jeg derimot stiller nye og andre spørsmål som dreier inn på den nyskapende bonden, og hvordan bonden eventuelt kan endre retninger i det etablerte regimet, så oppstår det andre refleksjoner som viser tegn til slike spor, men som likevel synes å være begrenset av strukturelle effekter i samfunnet.

Dermed oppstår spørsmålet om dette nyskapende potensialet ikke bare ligger latent, men til og med kan ligge ganske nært overflaten, men som er begrenset av at bonden *ikke har* friheten til å skape? Hva er det som i så fall hindrer bonden fra å skape verden på nytt og bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster? Vi skal se litt nærmere på disse sporene og føringene etter hvert senere i drøftingen, men først ser vi litt nærmere på bondens livsstil.

Bøndene snakker ofte om livsstil i stedet for yrke, og det antyder ingen romantisk drøm, slik jeg tolker det, selv om den enkelte helt sikkert har sine stemningsfulle øyeblikk på gården. Poenget er heller at det de kaller livsstil antakelig henviser til at det sjelden er to like dager etter hverandre, og at det er svært arbeidskrevende å være bonde i Luster, uansett om man driver på heltid eller deltid. Heltidsbøndene har som regel ett eller annet de alltid skulle ha gjort, eller burde ha gjort på gården, mens de som driver gården på deltid skjøtter i all hovedsak annet arbeid på dagtid og drifter gården morgen, kveld og helger.

I tillegg er det det mer biologiske perspektivet, når bøndene snakker om at liv og død går hånd i hånd, det er trivselen med dyr, se dyr på beite, det er årstidene og sesongene, bøndene er mye ute og driver med fysisk arbeid, de skaper og bygger noe. Det er her det naturlige elementet ligger. Bøndene jobber med det jordnære og naturgrunnlaget som er på det stedet gården ligger, ut fra sine forutsetninger. De produserer mat basert på det ressursgrunnlaget de har, og det er åpenbart at mine informanter motiveres av nettopp dette naturlige. Vi skal se nærmere på dette naturlige elementet knyttet til kapittelet om føringer, i sammenheng med tilleggssnæringer og det multifunksjonelle landbruket, fordi det ligger tilsynelatende en sterk konflikt i disse dimensjonene i dagens bygdeutvikling. Her holder vi først fast i motivasjonsgrunnlaget. Hvorfor snakker bøndene ofte om at de er heldige og privilegerte?

Torkil Løwe har i en artikkel brukt ordtakingen «*du er hva du gjør*», og han sier at bonden arbeider hardt for føden (Løwe 2004). Utsagnet kommer fra en analyse basert på to landsomfattende intervjuundersøkelser blant gårdbrukerfamilier gjennomført i 1995 og 2002 av statistisk sentralbyrå. Løwe hevder at en gårdbruker «*kan føle at han er en gårdbruker i alt han foretar seg og alt han tenker*» (Løwe 2004:5). Løwe påviser at gården definerer mye av hverdagen for bonden og den nære familien. Det er det som gjør landbruk til en særegen livsstil, fordi «*sterke bånd mellom gårdsarbeid, fritid, bolig, identitet og familie*

gjør arbeid og liv til to sider av samme sak» (Løwe 2004:5). Derfor bruker Løwe også begrepet «livsform», og setter likhetstegn mellom arbeid og liv (Løwe 2004:5).

Alle informantene i denne undersøkelsen snakker på ulike måter om det varierte arbeidet, friheten og at man er sin egen sjef. Kanskje er det dette som gjør at de føler seg heldige og privilegerte selv om det er hardt arbeid? Løwe hevder gårdbrukeren er privilegert ved at han i liten grad er styrt av andre mennesker, og at han i stor grad kan bestemme hva, i hvilken rekkefølge og når ting må gjøres (Løwe 2004). Løwe bemerker at han sier «han» om bonden, fordi 9 av 10 er menn. Løwe påviser at *«to av tre gårdbrukere (65 prosent) mener ubetinget at "arbeidsmiljøet i landbruket er preget av stor frihet i arbeidet", mens vel en av ti (14 prosent) mener både og, og to av ti (21 prosent) er uenige i denne påstanden»* (Løwe 2004:7).

Friheten er slik jeg tolker det altså ikke et uttrykk for at man kan gjøre hva man vil, men at man i liten grad er styrt av andre mennesker. I stedet er det andre ting som ser ut til å styre hverdagen til bonden. For eksempel at *«det er hardt å plutselig stå der en søndagsmorgen med ei febersjuk ku, kalven er død, og dyrlegen er på vei»* eller at *«i går kveld så røyk traktoren, hva gjør jeg nå, har ikke penger, ingenting»*.

I mitt feltarbeid har jeg opplevd litt av hverdagen til bøndene, og jeg har sett bønder som veksler raskt mellom ulike oppgaver. Det kan være at inseminøren kommer nesten samtidig som bonden får en telefon fra en person i landbruksforvaltningen, samtidig som familien også krever oppmerksomhet. Jeg oppfatter det slik at de bøndene jeg har snakket med har veldig stor arbeidskapasitet, og at de samtidig får energi av den livsformen de har, til en viss grad. Vi skal også se at bøndenes motivasjon er nært beslektet med deres sosiale og faglige nettverk.

4.2 Sosialt og faglig nettverk

De fleste bøndene snakker om at nettverk og sosial kontakt med andre er viktig, og ofte avgjørende for motivasjonen. I tillegg at det er positive og engasjerte folk rundt en, som en forutsetning for å være bonde. De peker på at det ofte blir ensomt å drive alene. *«Hvis du ikke har noe nettverk, og bare går og suller for deg selv, er det veldig lett å bli demotivert»*. De yngre framhever særlig at det er fint med jevnaldrende, som har like tanker, og faglag for å kunne drøfte forskjeller mellom teori og praksis for å finne de beste løsningene. Den sosiale kaffepraten, hvor man kan løse verdensproblemer, og snakke om *«hvem som er død, hvem som har flyttet fra hverandre, hvem som har fått unger, hvem som kjøper ny traktor, hva slags traktor, hvordan en skal bli kvitt ugraset»* kan stå som eksempel på den trivielle kontakten i hverdagen, mens en annen uttrykker at det er *«noe med å ha jaktrettigheter (...) det er på en måte den siste rest av det sosiale du har igjen som bonde*. Både Facebook og Internett blir trukket fram som viktige former for kontaktnett.

Jeg tolker dette først og fremst som uttrykk for ensomheten mange opplever i landbruket i dag. Flere av informantene nevner nettopp dette. Løwe hevder at et stort flertall av gårdbrukere savner noen å dele gårdsarbeidet med, men at bønder på små bruk sjeldnere rapporterer ensomhet sammenliknet med mellomstore og store bruk (Løwe 2004). Han hevder det må ses i sammenheng med at småbrukere ofte har annet arbeid i tillegg, og at det dermed gir større sosial tilhørighet (Løwe 2004). Løwe påviser at hver fjerde ektefelle eller samboer i dag ikke tar del i gårdsdriften i det hele tatt, heller ikke i hektiske perioder (Løwe 2004). Det

er altså en stor kontrast til det familiebruket, som eksisterte i større grad bare for noen tiår siden, hvor hele familien deltok i gårdsdriften (Almås 2002; Løwe 2004).

Det er sannsynligvis slik at de familiene hvor også bondens ektefelle eller samboer er interessert i gårdsdriften, antakelig vil fungere bedre over tid, enn der hvor bare en i parforholdet er interessert. Det kan ses i sammenheng med livsstilen ved å være bonde. Følgende eksempel hvor en informant snakker om årsaker til at man må slutte som bonde kan illustrere dette:

(...) eller at du har en partner som ikke nødvendigvis er så interessert, og gir beskjed om at nå er det faktisk meg eller gården (...) han har stått opp før ho står opp, og så kommer han inn og legger seg etter at ho har lagt seg. Ho ser han når han er innom og spiser middagen, når ho har ringt til han og sagt at middagen er klar. Det er det ho ser han i løpet av en hel dag. Og det er klart det, at det er jo ikke alle som godtar den typen av samliv. Og har du da unger i tillegg som skal ha oppfølging, så er det klart det at jeg tror nok det er en del bønder som har innsett at det tar så hardt på privatlivet, at de må gi seg. Og det er jo forferdelig seigt, for hadde de hatt litt romsligere forhold, så kunne de leid litt mer folk, kanskje hatt det litt enklere og sånne ting, og da kunne du brukt mer tid på familien.

Samarbeid mellom bønder er i all hovedsak knyttet opp til produksjonsform. Uformelle nettverk og den daglige kontakten med naboer og bønder tyder på å være viktigere enn formelle nettverk, både for den faglige og sosiale delen. De fleste trekker likevel fram faglagene som viktige, eksempelvis Bondelaget, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Norsk Sau og Geit, men de har ofte ikke så mye mer aktivitet enn årsmøter lokalt. Sauesanken er det største samarbeidet mellom bønder, og mange folk deltar selv om de selv ikke har egen gård eller tilknytning til landbruk, og ser fram til det om høsten. Dette skaper altså en sosial arena for flere i bygdene.

Ett spesielt organisert tiltak trekkes fram av melkeprodusentene. TINEs lokale produsentlag i Luster blir oppfattet som veldig bra. Laget har jevnlig aktivitet eller bondecafé gjennom året med faglige innslag og middag, hvor arrangementene holdes på ulike vertshus rundt omkring i bygdene. Her er noen utsagn fra tre forskjellige informanter: «*TINE har et voldsomt godt produsentlag*» «*TINE har jo de siste årene hatt ganske bra opplegg med noe som vi kaller for bondecafé*», «*det er veldig bra, det er lenge siden det har vært så bra aktivitet i produsentlaget*».

Dette er det tydeligste eksemplet i empirien på at flere trekker fram akkurat det samme, og er åpenbart et tegn på at TINEs lokale produsentlag i Luster gjør mye bra for melkebøndene, både faglig og sosialt. I min deltakende observasjon på bygdemøtene i storfeprosjektet har jeg opplevd noe av det som kanskje bøndene peker på knyttet til det lokale produsentlaget. Jeg har sett bygdemøter som har forskjellig dynamikk, men en ting har vært felles for alle. Det har alltid vært servering av mat. Kombinasjonen av det sosiale rundt maten og faglige innslag ser ut til å skape noe av det lekende rommet som Lønning snakker om, når han omtaler bindeleddet mellom modus passiv og modus aktiv, altså «det kulturelle landskapet», jfr. tabell 1. (Lønning 2010). Lønning kaller dette kulturelle landskapet for en «kreativ allmenning»,

hvor altså «*det uventa, leikande, fornyande og vertande*» er forventet (Lønning 2010:277-278).

I feltarbeidet på bygdemøtene har jeg sett spor som kan likne på modus aktiv, ikke «angrepet» på det etablerte regimet, men nettopp dette uventede, leikende og fornyende. Det er her den latente nyskaperen i bonden kanskje likevel kan komme fram. Den nyskaperen som jeg ikke ser når jeg undersøker virkeligheten slik den framstår for bøndene. TINEs produsentlag kan kanskje være den inspirasjonen for bøndene som kan skape endring. Bygdemøter tilsvarende de som arrangeres gjennom storfeprosjektet og «bondecafé» kan kanskje kopieres for hele landbruket i Luster og bygdesamfunn som helhet? Kanskje kan det bidra til å skape den lokalt forankrede endringen, den omveltende refleksjonen og friheten til å skape, slik Lønning slår et slag for (Lønning 2010).

De samme strukturelle effektene, som jeg henviste til i forrige delkapittel ligger likevel som et lokk på de møtene jeg har deltatt på. Med andre ord slik at de virker begrensende på bondens handlingsrom til å «leke med det lokale ressursgrunnlaget» (Lønning 2010). For å kunne drøfte sporene som gir et bestemt motivasjonsgrunnlag mer konkret, skal vi nå gå inn på de føringene som synes å begrense den nyskapende bondens handlingsrom i Luster.

4.3 Geografiske, politiske og økonomiske rammevilkår

De politiske og økonomiske rammevilkårene er det som i all hovedsak preger landbruket i Luster i perioden for min datainnsamling. Dette må ses i sammenheng med de geografiske og topografiske strukturene for Luster. I benevnelsen geografi som hovedkategori ligger her også topografi innbakt. Her er først et utsagn som gir et godt bilde på utviklingen og situasjonen for landbruket i Luster som helhet:

Det er jo en litt dårlig utvikling at du må bli større og større, og det er jo egentlig det jeg har gjort også, at du må øke dyreantall og areal, og du slår mange flere plasser rundt omkring, så du løper fortere for å si det på den måten. Men, klart vi kunne ikke holde på sånn som det var heller, med en 4-5 kuer i hver fjøs bortover, og det måtte jo en effektivisering til, og det er en voldsom oppgradering og utvikling som har vært både på utstyr og drift. Det er jo en revolusjon som har skjedd på driftene her rundt omkring på de siste 20-30-40 åra, men nå begynner det å bli nok. (...) min økonomi her er ganske bra nå, men jeg har vært heldig (...) jeg fikk det rimelig, så jeg hadde ikke den gjeldstyngden. Klart skal du kjøpe deg en jordbrukseiendom, og så begynne å bygge deg opp fra null, så tror jeg situasjonen hadde vært en helt annen.

Det er tilsynelatende forskjell på bønder som har klart seg godt økonomisk, og de som driver marginalt. De som har en romslig økonomi beskriver seg selv som heldige, særlig hvis man har arvet bruket og ikke betalt så mye for det. De «heldige» peker likevel på at hvis man skal kjøpe et bruk som ikke er oppe og går, og som krever store investeringer, så er det en tøff økonomisk utfordring. Selv de som har større bruk i Luster mener at de ikke «*har sjans*» til å konkurrere med store bruk, som har kapasitet til å ha større flokker med husdyr andre steder i landet.

Uavhengig av økonomisk stilling, slik informantene selv beskriver sitt ståsted, peker bøndene på en «skummel tendens» ved at politikken har blitt vridd «altfor mye» til store bruk. For eksempel: «Vi er voldsomt avhengig av tilskuddene, og klart et pennestrøk eller at de endrer litt på tilskuddene, så er det ofte det blir andre vilkår. Det har vi sett de siste årene». Informantene peker på at Luster er helt avhengig av en struktur med inndeling i ulike soner på tilskudd, og er spørrende til hva som skjer hvis fylkene blir slått sammen. «Det blir ikke flatere her om vi slår oss sammen med dem, eller brattere på Jæren. Så kornet får være på Østlandet der det går an å produsere, og vi kan produsere kjøtt. Det vi har mulighet til å nytte arealet til».

Det er også store forskjeller mellom bruksstrukturen internt i Luster. Noen større bruk med flate arealer tar onner på bare noen dager, mens de brattlendte brukene trenger flere uker på onnene. Det er åpenbart ikke mulig å gjøre de brattlendte brukene i Luster større. «Dette her brattlendte, det er tungdrevet uansett. Om man får mer areal så tar det mye mer tid». Derfor må man ha soneinndelinger som differensierer mellom brattlendte og flate bruksarealer, sier informantene.

Her er noen utsagn fra en bonde som har arvet gården og som ifølge informanten selv klarer seg godt økonomisk:

Mister man økonomien i det over lang tid så, det er klart man kan klare å drive en stund, men går det for lenge med for dårlig økonomi, så er det til slutt kroken på døra (...) vanskelig med at det er så mye tilskuddsmidler som ligger inne som du er avhengig av (...) vi er voldsomt avhengig av det staten hele tiden gjør for å kunne drive, i og med at det er så mye tilskudd inne i bildet. (...) det er jo kronene til syvende og sist, en må ha noe inn for å kunne forsørge familien, eller så må man jo se seg om etter noe annet. (...) hvis de vil sentralisere så er det jo ikke akkurat her det lander, og det er jo kraftforbasert, så det har jo ikke så mye fore seg å ha her egentlig heller. Så hvis det er noen plass en skal kunne drive med beitebasert, så må det nå være her på Vestlandet.

Her et utsagn fra en som har satset mye og bygget nytt driftsbygg:

Jordbruket står voldsomt sterkt her, det gjør det. Men det er klart det er ikke vanskelig å slette oss fra kartet. Vi er avhengig av støtten for å si det sann. Vi har ikke, hvis de skulle ta feil valg da, de som styrer, så har ikke vi så mye å stille opp med egentlig.

Basert på alle de ovennevnte utsagnene er det lett å kjenne igjen den norske landbruksmodellens betydning for landbruk i hele landet, og hvordan de ulike virkemidlene i landbruksmodellen bidrar til nettopp det (Bunger & Tufte 2016). Det mest sentrale er kanaliseringspolitikken, som vi har sett er avgjørende for forholdet mellom produksjonen av korn/kraftfor på de større flate arealene, og produksjonen av grovfor på de mer brattlendte og tungdrevne arealene i landet som helhet. Landbrukshistorien i Norge viser at det har vært mye mer husdyr også på de flatere arealene, særlig på den tiden hvor naturalhusholdet og familiebrukene sto sterkt. Så har vi sett at teknologiseringen, industrialiseringen og

markedsliberaliseringen har økt produksjonen og ført til at prisene på matvarer har falt både nasjonalt og globalt (Almås 2002).

Hvis landbruket i Luster skulle ha konkurrert på markedsvilkår med de brukene som ligger på større flate arealer på eksempelvis Østlandet og i Trøndelag, så hadde det sannsynligvis ikke vært jordbruk i større skala i Luster i dag, rett og slett fordi økonomien for det enkelte bruket tilsynelatende ikke kan forsvares ut fra dagens konkurransesituasjon og velstandsnivået i samfunnet. Uten arbeidsdelingen, som kanaliseringspolitikken legger til rette for, ville husdyrene bli flyttet fra skrinne grovfôrområder til flatbygdene (Bunger & Tufte 2016).

Vi ser at empirien fra min datainnsamling støttes av konklusjonene til Johnsen og Smedshaug, om at bønder i Luster er svært avhengige av tilskuddene, i motsetning til de større brukene med større teiger på flatbygdene, som kan hente en større andel av sine inntekter fra markedene (Johnsen & Smedshaug 2016). Det er i dag andre virkemidler som stimulerer denne arbeidsdelingen i matproduksjonen nasjonalt, enn det som ble lagt til grunn da hovedavtalen ble etablert i 1950. Da handlet det først og fremst om å øke kornproduksjonen, og derfor ble kornet eksempelvis stimulert med en høyere pris enn melk (Almås 2002; Bunger & Tufte 2016). I dag styres produksjonen gjennom målpriser på korn og melk, som er beskyttet av importvernet, og geografisk fordeling av melkekvoter som hindrer flytting av melkeproduksjon i større skala til kornområdene (Bunger & Tufte 2016).

I tillegg foretas prisnedskrivning og fraktutjevning på korn, og ca. halvparten av kornet *fra Østlandet går til Vestlandet og Nord-Norge som innsatsfaktor i husdyrholdet*» (Bunger & Tufte 2016:27). Dette tillates gjennom en balansering av økonomien mellom kornproduksjon og husdyrproduksjonene, og mellom bruk av kraftfôr versus grovfor på den ene siden og forholdet mellom kraftfôrpris og grovforkostnader på den andre siden (Bunger & Tufte 2016). Dette er tilsynelatende en finstemt mekanisme som tillater at det kan være jordbruk i slike bygder som Luster har, og slik sett også sørge for at bøndene får avsetning på sine produkter. Ordningen er sannsynligvis ikke til for å gjøre bønder i Luster konkurransedyktige, men rett og slett en ordning som opprettholder landbruket i Luster.

En bonde sier han er fornøyd med rammevilkårene, og synes han tjener godt og jobber passelig mye, men peker på et annet problem. Lønningen gir ingen kapitalavkastning, slik at han savner muligheten til å sette av penger i et fond. Årsaken er at det er stilt krav om lønsdrift fra 2034, og at det er en del krav som gjør at fjøsen må bygges om allerede i 2024 (Johnsen & Smedshaug 2016). Han er usikker på hvor gunstig det er å fortsette etter det, hvis han må investere mellom 6-10 millioner kroner. Det går bra så lenge han sliter på det han har, *«men det er på en måte ikke mulig å drive på den måten voldsomt langsiktig da, så det er litt krevende å tenke på hvordan det egentlig skal utvikle seg»*. Han savner et fond i jordbruket tilsvarende skogfondet i skogbruket, med tilrettelagt sparing til fremtidige investeringer, og med en skattefordel på sparingen.

Fremtidsbildene til de bøndene jeg har snakket med er at utviklingen som har vært til nå bare vil fortsette, og at det blir en avskaling i antall bønder i Luster. Med det menes færre bønder som driver profesjonelt, og det blir mindre omsetning fra landbruket. Årsaken er at *«det er ikke så lett å effektivisere så voldsomt mye når teigene er bittesmå, så er det begrenset hvor*

mange teiger en kan rekke selv om en har stor traktor, slik at det vil aldri bli noe problem med tak på melkekvoten». Derfor vil en gradvis «struping» av rammevilkårene for Vestlandsbonden føre til endret bruksstruktur og nedleggelse av bruk i Luster, ifølge informantene. En bonde sier det på denne måten:

Men altså, det er jo ikke direkte nedlegging heller, det blir en slags nedtrapping, at det som er innmarksbeite går over til å bli skog, det som er slåttemark går over til å bli beite, det som er melkeproduksjon blir sau eller amme kyr, og så fra amme kyr og sau går det til salg av rundballer, det er på en måte ikke akkurat så svart hvitt og si at nå har det sluttet 5 bønder i Luster. Til slutt, så slutter de jo. Det er jo fordi de faller utenfor grensene for tilskudd, for da blir de ikke registrert i systemet lenger. (...) Men det vil jo fortsatt være en slags drift etterpå og, kan du si da. Men forskjellen på en som er bonde og en som ikke lenger er bonde, det føler jeg er hvem som har tilskudd og ikke.

Disse utsagnene er interessante å se i lys av dagens politiske plattform i Norge, slik jeg har vist eksempel på i teoridelen, og i sammenheng med den norske landbruksmodellen (Bunger & Tufte 2016; Regjeringen 2013). Vi ser at de strukturelle effektene av topografien i Luster, som gir mange brattlendte og tungdrevne bruk, og som også er knyttet til den geografiske plasseringen i Norge, gjør at stordriftsulempene slår inn raskere for brukene i Luster enn for brukene på flatlandet. Her støttes også mine funn av Johnsen og Smedshaug (Johnsen & Smedshaug 2016). Jeg pekte i teoridelen på de to politiske motkreftene mellom de som ønsker en liberalistisk markedsøkonomi og de som ønsker en sosialdemokratisk reguleringsøkonomi. Det er tilsynelatende slik at en ytterligere utvikling i markedsliberalistisk retning vil være drivende for en utvikling i negativ retning i Luster.

Regjeringen Solberg vil i størst mulig grad legge til rette for et fritt og uavhengig næringsliv uten særbehandling eller konkurransehindrende avtaler, fri flyt av varer og tjenester og fri tilgang til markedene (Regjeringen 2013). Dette innebærer tilsynelatende større endringer i den norske landbruksmodellen. Bunger og Tufte har drøftet en slik politikkutvikling mer i detalj, i tilknytning til den norske landbruksmodellen, og trekker fram statens tilbud i jordbruksforhandlingene i 2016 (Bunger & Tufte 2016). De viser til at følgende utdrag fra regjeringen Solberg sin politiske plattform ble tatt inn i tilbudet:

Regjeringen ønsker sterkere konkurranse i næringsmiddelindustrien og vil derfor gjøre markedsregulatorordningen mer uavhengig av samvirkeorganisasjonene.

- Gjennomgå konsesjoner, kvoteordninger og differensiering av tilskuddssatser i jordbruket.
- Gi den enkelte bonde større råderett over egen eiendom ved å oppheve konsesjonsloven, boplikten, delingsforbud og priskontroll.
- Utrede praktiseringen og effekten av driveplikten, og vurdere en oppheving (Bunger & Tufte 2016; Regjeringen 2013).

Bunger og Tufte drøfter rundt slike mulige endringer, og peker på at det kan endre selve formålet med den norske landbruksmodellen. Bunger og Tufte hevder at resultatet av større endringer i en av ordningene, eller mange små endringer i flere ordninger, kan føre til at det politiske målet om landbruk i hele landet, sammen med en variert bruksstruktur, ikke lenger er realiserbart (Bunger & Tufte 2016:39-40). Med andre ord, «*alt henger sammen med alt*» (Bunger & Tufte 2016:40).

Vi har fra teoridelen sett at Luster kommune rapporterer at nedgangen i landbruket påvirker folketallet i bygdene. Det står ikke direkte i den siterte teksten foran i rapporten at det menes en negativ utvikling i folketallet, men det er liten tvil om at det er det som menes, hvis man studerer både kommuneplanens samfunnsdel og den kommunale planstrategien nøyere (Luster kommune 2012; Luster kommune 2013). Vi har også i grove trekk sett på utviklingen i den norske landbrukshistorien fra året 1920, og folketallsutviklingen i Luster har i samme periode hatt en negativ trend fra 6 660 personer i 1920, til 4 945 personer i 2010 (Almås 2002; Wikipedia 2017b). Fra 2008 og fram til i dag har det jevnt vært en årlig økning, som følge av innvandring fra andre land (SFJ 2014).

Til tross for en økning i folketallet de siste årene, er det grunnlag for å hevde at Luster kommune i betydelig grad er avhengig av å opprettholde landbruket i bygdene for å være livskraftig i seg selv, slik kommunen og bøndene selv også rapporterer. Det er tilsynelatende liten tvil om at Luster kommune er avhengig av at den norske landbruksmodellen opprettholdes eller forsterkes, basert på ellers like vilkår i samfunnet. Sannsynligvis hadde nedgangen i folketallet i Luster vært større i det historiske perspektivet vi har sett på, dersom den norske landbruksmodellen ikke hadde virket i perioden.

En av informantene sier det blir flere bønder som har 100 prosent jobb utenom gårdsbruket, men som likevel driver med en eller annen form for landbruksaktivitet, gjennom en gradvis overgang til mindre arbeidsintensive produksjoner, men opprettholder driveplikten så lenge de har kapasitet. Informanten peker på at det kanskje fører til en negativ utvikling i arealutnyttelse. Det går ut over vedlikeholdet, det blir mindre grøfting, mindre gjerdehold og mindre rydding av skog og beiter. Den dårligste jorda går ut av drift først, på grunn av topografien og tilgjengeligheten.

For å motvirke nedleggelse mener bonden det er viktig å holde på de ordningene som er der, for hvis en først tar de bort er det vanskelig å reversere utviklingen med økonomiske virkemidler. Bonden nevner eksemplet med sommermelken som var tidligere, men som forsvant i stor grad på grunn av markedsreguleringen. I ettertid har myndighetene prøvd å øke den igjen, men informanten sier følgende om det: «*Det er ikke noen som ofrer et par ferieuker for det liksom, (...) brukene er så små som her, de fleste har jobb utenom, det er vanskelig å styre det med økonomiske virkemidler (...) for det er ikke nok penger i disse ordningene til å få det til*».

Her er et annet utsagn om utviklingen:

Stort er ikke nødvendigvis bedre, og hvert fall ikke her på Vestlandet, og det hadde vært helt annerledes å drive, hvis du hadde kunne sett litt kontinuitet i de løpene som blir lagt. Og det er ganske merkelig at FN hadde familielandbruket som sin største fanesak i 2014, mens Norge da «nei, drit i resten av verden, vi kjører større, bedre, maksimerer», og så ser du at Sverige og Danmark går ad undas over hele landbruket, alle bygdene i Sverige blir fraflytta. (...) Om jeg har rørleggeren her en dag og fikser noe, da bruker en kanskje mer penger på den rørleggeren enn hva du har tjent i løpet av hele uka på melk. Og da er det noe som er helt feil. Det er umulig å ikke se det. (...) Det må være noe som gjør at det går an å drive med det naturgrunnlaget vi har. Det går ikke an å drive på samme vilkårene som på Jæren, det er helt umulig. Altså, det er ikke fysisk mulig. Da må det være noe annet som jevner ut, eller så må de rett og slett være så ærlige at de sier, vi vil ikke ha landbruk i Norge, utenom på flatbygdene. Punktum.

FN erklærte året 2014 som «the International Year of Family Farming» (FAO 2014).

Hensikten var å høyne profilen til familiejordbruket, og sette det på nasjonenes agendaer for jordbruks-, miljø- og sosial politikk. Familiejordbruket er, ifølge FNs organisasjon for mat og jordbruk - FAO, den fremherskende formen for jordbruksproduksjon i verden, med mer enn 500 millioner familiegårdsbruk av 570 millioner bruk til sammen. Familiegårdsbruk produserer ca. 80 prosent av verdens mat, og brukene er kollektivt den største kilden til arbeid på verdensbasis (FAO 2014).

Deretter erklærte FN året 2015 som «the International Year of Soils» (FAO 2015). Målet var å øke oppmerksomheten og forståelsen av betydningen av jordsmonnet for matsikkerhet og essensielle økosystemtjenester. Det er beregnet at hele 95 prosent av maten er direkte eller indirekte produsert i jordsmonnet, og derfor er jordsmonnet en vital ressurs for matsikkerhet, ernæring og næringsstoffer. Frisk jord er dermed en forutsetning for vår matproduksjon (FAO 2015). Samtidig blir karbonlagring i jord sett på som en strategi for å forebygge global oppvarming (Álvarez de Toledo 2015; Regeneration International 2017).

I dette lyset er det interessant å se nærmere på refleksjonen hos informanten om familiebruket, for hva er egentlig hensikten med at gårdsbrukene i Norge skal bli større? Hva skal man maksimere? Er det den økonomiske profitten? Er det matproduksjonen? Uansett hva formålet måtte være, så kan man argumentere for at det er negativt for landbruket og bygdeutviklingen i Luster. Ottar Brox har i en studie sammenliknet utviklingen av bosettingsmønsteret i Norge med det britiske, og spør seg hvordan vi kan forklare at det ble etablert så mange nye småbruk i Norge, lenge etter at industrireisninga hadde begynt (Brox 2016)?

Brox påviser hvordan Storbritannia i stor grad avskaffet selvbergingsmulighetene for de fleste på landsbygda, fordi jordeierne sa opp og kastet ut titusener av leilendinger på 1700-tallet for å bruke arealene som beite for store saueflokker. Årsaken var at etterspørselen etter ull var så stor, og tilsvarende ble arealene også brukt som åkerjord, fordi dette lønte seg økonomisk for jordeierne som følge av industrialiseringen. Brox hevder at de som før hadde levedyktige posisjoner i rurale områder i Storbritannia, dermed fikk redusert sin levestandard så mye, «at de dårligste mulighetene i det urbane del-samfunnet for dem ble mer attraktivt enn fortsatt

deltakelse i det rurale» (Brox 2016:222). Slik hevder Brox at det førte til en rask urbanisering som følge av «utstøtingsprosesser» i Storbritannia (Brox 2016).

Brox påviser gjennom en konkret sammenlikning mellom Skottland og Norge, at industriveksten kom seinere i gang i Norge. Her kommer Brox inn på en interessant strukturell effekt som nettopp berører geografien og topografien i Luster. Brox stiller retorisk spørsmålet om ikke økologi er minst like viktig som eiendomsforhold og politisk makt? Han hevder at forskjellen mellom Skottland og Norge i sin studie kan uttrykkes slik: *«Naturforhold som jordbonitet og klima innebar viktig variasjon når det gjaldt muligheter og begrensninger for økonomisk organisasjon og politisk maktbruk»* (Brox 2016:225).

I korte trekk så reiser Brox en teori om at det i Norge ikke var kommersielt lønnsomt å ta i bruk jordarealet på samme måte som i Storbritannia. Vi har i den norske landbrukshistorien sett hvordan husmannsvesenet hadde etablert seg, og etter hvert hvordan det ble mulig å kjøpe plassene man bodde på, i tillegg kom den bureisinga som skjedde på den tiden (Almås 2002; Brox 2016). Brox påviser hvordan mulighetene til å skaffe seg jord for selvberging var mulig i Norge, gjennom *«en økonomisk tilpasningsform uten stordriftsfordeler»* (Brox 2016:226). Han hevder det ga god økonomisk mening å bruke arbeidskraft til produksjon av det husholdet kunne konsumere, og at det å etablere slike bruk ble sett på som et fullverdig alternativ til proletært lønnsarbeid. Derfor hevder Brox at småbruksstrukturen har bestått gjennom industrialiseringen i Norge, og selvforsyningssystemet ble vedlikeholdt, i motsetning til i Skottland (Brox 2016). Brox påviser også hvordan yrkeskombinasjonen var mulig, fordi småbruket ikke var større enn at man kunne håndtere *«ei eller to kyr og fem-sju vinterfødde søyer»* (Brox 2016:226).

Bjørn Egil Flø har i en artikkel satt lys på klassestrukturene i landbruket, og peker på det siste poenget til Brox fra et annet perspektiv (Flø 2014). *«Me har 5000 år med jordbrukshistorie i dette landet, men aldri har me vel hatt eit heiltidsjordbruk»* (Flø 2014:28). Flø slår et slag for en revitalisering av kombinasjonsbonden, altså slik at bønder kan kombinere gårdsarbeidet med lønnet arbeid utenfor gården, og gjerne drifte husdyrproduksjonen gjennom små samdrifter. Bakgrunnen er en analyse av situasjonen for kombinasjonsbruk i USA på starten av 1980-tallet, hvor Flø hevder at de minste kombinasjonsbøndene klarte seg godt, i motsetning til de mellomstore brukene som forsøkte å henge med på jordbrukets tredemølle. De mellomstore måtte enten vokse seg store eller avvikle driften. Noen klarte det, andre søkte å vokse i kombinasjon med arbeid utenfor bruket, men måtte enten gi seg av utmattelse eller på grunn av arealbegrensninger. Flø hevder det pågår en vekst i tallet på småbruk i USA i dag, og at de fleste av brukene ligger på mellom 50 og 200 mål. Han framholder at *«dei vil ikkje vekse seg større enn at dei framleis er små nok til å overleve, for dei veit dei aldri kan skaffe seg kapital nok til å bli så store at dei kan overleve. Derfor gjer dei det bønder har gjort i tusenvis av år; dei kombinerer»* (Flø 2014:24).

Hovedinntrykket fra informantene er at en gradvis *«struping»* av økonomien i landbruket i Luster har ført til nedlegging av mange melkebruk, og i nyere tid fra ca. 130 bruk i år 2000 til ca. 55 bruk i dag. Det har vært en overgang fra arbeidsintensiv drift til produksjoner som er mindre arbeidsintensive, slik at man kan kombinere gårdsdriften med annet arbeid. Noen

bønder har sluttet helt med produksjon, fordi de ikke har orket kombinasjonen med arbeid utenom bruket.

Nedlegging av gårdsdriften skjer endelig som følge av generasjonsskifter, fordi det ikke står noen klare til å overta når bonden går av med pensjon. Den som har odel til gården har ofte flyttet ut av bygdene, tatt annen utdanning og etablert seg med familie og jobb andre steder, og det gjør det krevende å flytte tilbake til Luster for å overta gården. Siden de fleste brukene i Luster er små, gir de bare mer eller mindre inntekt til en person, og kan ikke forsørge en familie etter dagens levestandard i samfunnet. I tillegg er det krevende å finne arbeid utenfor gården i Luster, for en livspartner, og ofte vanskelig å pendle til arbeid utenfor Luster med base på gården.

Dette gjør det krevende å opprettholde landbruket i Luster, og det er mye som tyder på at den revitaliseringen Johnsen og Smedshaug etterlyser er helt nødvendig, for å motvirke «siste-bonde»-effekten (Johnsen & Smedshaug 2016). Her er et par interessante utsagn fra to forskjellige informanter:

Hvis du skal få folk til å starte opp igjen når en først har sluttet, så tror jeg at da må du liksom spole ganske langt tilbake, og det er jo uansett ikke aktuelt å gjøre. Men hvordan en skal få folk til å drive, det er litt vanskelig å si. (...) Det er jo klart at det å satse på og leve av gårdsbruk i Luster, det kan jo være marginalt da. (...) Det er noen få som driver med melkeproduksjon der det er god økonomi, og så er det nå ganske mange bruk som driver med en form for flersysleri. (...) Det er nok ganske mange som har lyst til å kjøpe bruk i Luster, uten at de akkurat tenker på å bli aktive bønder og leve av det.

Jeg er jo livredd på en måte, at det blir færre og færre bruk, og de som er igjen blir kjempestore. Men samtidig så håper jeg på en måte at det snur, at det er mulig å overleve med småskala landbruk, for det er jo det som tiltaler meg i hvert fall. For det er noe med å være lykkelig som liten. Men det er klart at du overlever på et bruk i dag og, men da kan du ikke ha de materielle godene som de andre i samfunnet har på en måte. Du har ikke sjans til å klare deg, skal du bygge ut bruket ditt og bygge nytt, i alle fall må en ut i fullt arbeid for å klare seg.

Informantenes «*spole tilbake*», «*flersysleri*», «*småskala landbruk*» og «*lykkelig som liten*» kan inneholde mye tankegodt for framtidige løsninger for landbruket og samfunnsutviklingen i Luster. Bøndernes positive motivasjon for å drive sine gårdsbruk kan tyde på en solid forankring i det naturlige elementet, og den ene informantens refleksjon om at «*det er jo uansett ikke aktuelt å gjøre*» i utsagnet ovenfor, kan være styrt av de gjeldende rammevilkårene. Vi har sett at både Brox og Flø påviser at kombinasjonsbonden tilsynelatende har levd i beste velgående tidligere i historien og er åpenbart på fremmarsj igjen i USA. Landbruket i Luster har fremdeles småbruksstrukturen intakt, og har således tatt vare på selvforsyningssystemet, og de fleste bøndene i Luster driver med flersysleri. Slik sett er landbruket i Luster tilsynelatende godt posisjonert for å møte klima- og miljøproblemene, med tanke på matproduksjon og lokal samfunnsutvikling. Spørsmålet er om bøndene har handlingsrommet til å ta vare på dette grunnlaget under dagens forutsetninger for landbruket,

og under den stadige økonomiske globaliseringen. Vi har sett mange tegn på at den muligheten svekkes gjennom drøftingen hittil.

Forskningsrådet har omtalt et prosjekt som blir kalt «Tilbake til framtida?» (Ystgaard 2013). Prosjektet har ifølge Dag Hallvard Ystgaard blitt ledet av Reidar Almås, og prosjektet har hatt til hensikt å utvikle begreper og kunnskap for å reformere institusjoner og virkemidler i landbruket (Ystgaard 2013). Ystgaard viser til at Almås har uttalt følgende:

Ei maksimalisering av økonomisk utbytte gir ikkje eit robust og berekraftig landbruk. Ved ei multimalisering må ein ta omsyn til fleire variablar, som klima, økologi og sosiale forhold, utan å ta ut maksimalt utbytte i form av kilo og kroner. Multimalisering er ei syntese av dei regionale og nasjonale verdiane og eit klimasmart og energigjerrig landbruk. (...) Studiane viser at det ved underskot på mat ikkje lenger finst ein global marknad. Da vil verdsmarknaden splittast opp i nasjonale marknader, og land etter land vil innføre eksportforbod for å verne si eiga befolkning. Den globale verdshandelen er ikkje meir sikker enn det til ei kvar tid eksisterande overskottet. Og det varierer (Ystgaard 2013).

Dette er perspektiver som tilsynelatende bryter med det etablerte regimet for landbruket og den økonomiske globaliseringen, slik jeg tolker Almås. Begrepet «multimalisering» henviser sannsynligvis også til et annet perspektiv på økonomisk vekst i den moderne økonomien, slik vi har sett i teoridelen. Samtidig tolker jeg at dette er perspektiver som nærmer seg den todimensjonale definisjonen av bærekraftig utvikling, som ligger til grunn for denne undersøkelsen.

Landbrukshistorien viser at hver gang produksjonen har økt, så har det medført fallende priser og mindre lønnsomhet for den enkelte bonde, og da særlig bønder i distriktene som har mer kostnadskrevende produksjonsforhold (Almås 2002). Sverre Arne Lie har også drøftet dette problemet over tid, og har nylig blitt sitert knyttet til dette poenget i en artikkel i Nationen (Bakken 2017). Under overskriften «overproduksjon er elefanten i rommet», hevder Nationen at Lie har uttalt følgende:

Bøndene får mindre når det er overproduksjon. Den eneste måten jordbruket har for å kompensere for synkende priser, er å produsere mer. Så synker prisene mer. Dette er historisk kjent, ikke noe jeg koker sammen. Denne syklusen har en lang historie i norsk jordbruk. (...) Dette med overproduksjon er en elefant i rommet. Nå har mantraet vært å øke produksjonen i 40 år, uavhengig av regjering. Man lager hallelujabudskap om at man produserer mer. Ingen stiller spørsmålet: er dette nødvendig? (...) De siste 20 årene, har markedsinntektene årlig vært 1-2 milliarder kroner lavere enn produksjonskostnadene. Vi produserer oss til fant. Da hjelper det ikke å øke produksjonen. (Bakken 2017)

Lies påstand finner støtte i landbrukshistorien, eksempelvis ved prisfall og kaos i melkemarkedet i mellomkrigstida, som følge av konkurransen om å levere konsummelk til byene som resultat av bedre kjølingsteknologi, og traktoriseringen og mekaniseringen etter

andre verdenskrig som førte til ny overproduksjon av melk (Almås 2002). Dette poenget har tilsynelatende vært et problem gjennom hele landbrukshistorien, og kan illustreres gjennom konflikten mellom det driftsøkonomiske miljøet og det makroøkonomisk orienterte miljøet på 1960-tallet. Almås pekte på at bonden på den tiden måtte velge mellom å kjøpe ny teknologi for å redusere kostnadene, og sammenliknet det med en tredemølle som stadig gikk fortere, eller å gå for en «tilvekstøkonomi» som handlet om å øke volumene. (Almås 2002:227-228).

For de fleste bønder i Luster så er det tydeligvis ikke mulig å tenke tilvekstøkonomi. Topografien og teigstørrelsene tillater det ikke, og i stedet så er det «tredemølla» som nå styrer utviklingen. Et utsagn fra en av informantene illustrerer denne sammenhengen:

Det er denne roboten som er veldig drivende der. De unge som vil ta over, de setter ofte som et krav og, at den skal på plass for at de skal kunne drive med melk, og da har du liksom lagt lista etter hvor mange dyr og de store investeringene. (...) Jeg mener at det burde vært regionale tilpasninger der, det er jo egentlig katastrofe for områdene her (...) løsdriften i seg selv er jo ikke det som presser, det er den roboten hovedsakelig, men dette henger jo ofte litt sammen da, at den roboten og kommer ved en større ombygging.

Informanten drøfter sine tanker om båsfjøs versus løsdriftskravet, og tydeliggjør den samme trenden som har vært gjeldende for landbruket de siste 100 årene av historien. Teknologiseringen avgjør om bonden enten faller av tredemølla, eller bidrar til at hun klarer å løpe fortere. Denne tanken er det interessant å forfølge. For kanskje handler dette egentlig om den økonomiske veksten i den moderne økonomien?

Vi har gjennom landbrukshistorien sett at den stadige opptrappingen av teknologi har ført til en effektivisering, som igjen har ført til overproduksjon og prisfall (Almås 2002). Dette har igjen ført til at bønder må finne seg annet levebrød, som ikke nødvendigvis handler om å skape næring for sitt eget livsgrunnlag, men som man tilsynelatende blir tvunget til fordi veksten i samfunnet krever det. Er det et poeng å holde liv i en økonomi for økonomiens skyld, eller er økonomien et hjelpemiddel for å husholdere rundt knappe ressurser? I dag snakker mange politikere fremdeles om å «bygge landet». Det var åpenbart viktig etter andre verdenskrig, for å komme ut av en vanskelig situasjon og for å skaffe nok mat til befolkningen, men hva mener man egentlig når man snakker om å bygge landet i Norge i 2017?

Basert på landbrukets historie og den fysiske veksten som har skjedd på samme tid, og som nå truer vårt livsgrunnlag på jordkloden, kan det være grunnlag for å etablere en hypotese om at det er den økonomiske veksten i den moderne økonomien som er den egentlige årsaken til at landbruket i Luster og tilsvarende bygder trues av nedleggelse (Almås 2002; IPCC 2014; McCallum 2015; Meadows et al. 2004). Det er sannsynligvis ikke skiftende regjeringer, men kanskje den økonomiske veksten som styringsmål i den moderne økonomien, som tydeligvis tvinger politikere til å styre landbruket i en mer markedsliberalistisk retning, i takt med den økonomiske globaliseringen?

Man kan kanskje ikke hevde at politikk ikke spiller en rolle, for de ulike politiske interessene gjenspeiler også at noen åpenbart ønsker en vekst i økonomien, mens andre vektlegger andre verdier enn økonomiske hensyn for samfunnsutviklingen. Begrepet «multimalisering», og en innrømmelse av at overproduksjon er en elefant i rommet, tyder på at det er nødvendig å endre det fundamentet som landbruket bygges på, og sannsynligvis også det gjeldende økonomiske regimet for samfunnsutviklingen (Almås 2002; Nystad et al. 2008; Vatn 2005; Vatn 2016).

I lys av et slikt resonnement er det aktuelt å drøfte sporene og føringene i vilkårsanalysen igjen. Innledningsvis i rapporten så vi hvordan Lønning peker på at landsbygda ofte blir konstruert inn i et passivt og negativt bilde, hvor årsaken til en bestemt virkning er redusert til noe utenfor lokal og individuell kontroll. Lønning hevder dette kan forstås som at utviklinga må gå sin gang innenfor det etablerte regimet (Lønning 2010). Hva er så det etablerte regimet? Kan det være den økonomiske veksten? Kan økonomisk vekst og overproduksjon skilles som begreper i denne sammenhengen? Dette er tilsynelatende i slekt med det som kalles epistemiske samfunn⁸ (Mathiassen 2001). Med andre ord, slik at årsaken til den manglende lokale og individuelle kontrollen på landsbygda ligger i det epistemiske samfunnet som definerer problemene og løsningene. I dette tilfellet for landbruket gjennom den økologiske moderniseringen, og kanskje ligger årsaken i den økonomiske vekstmodellen?

Melanie Morisse-Schilbach argumenterer for at vitenskap ikke bare kan redde verden, men også endre verden (Morisse-Schilbach 2014). Hun hevder at undervisning, bemyndigelse og temming er mekanismer som kan være effektive for å endre epistemiske samfunn (Morisse-Schilbach 2014). Jeg tolker det slik, at de studiene som har ledet Almås og hans fagfeller til begrepet «multimalisering» også inviterer det norske samfunnet til å forsøke å endre systemene for landbruket, slik at de kan bli bærekraftige (Ystgaard 2013). Kanskje går ikke veien om å endre det økonomiske systemet fra den ene dagen til den andre, men å søke å finne tilbake til den opprinnelige meningen med begrepet «økonomi»⁹, hvis det er den økonomiske vekstmodellen i seg selv som er problemet (Nystad et al. 2008; Vatn 2005; Vatn 2016). I mellomtiden handler kanskje utviklingen om å ta vare på matjorda og restaurere jordsmonnet etter intensiv drift som følge av industrialiseringen, og gjenopprette livskraftige samfunn i pakt med naturgrunnlaget (Flø 2016).

Vi ser fra empirien at det ligger strukturelle føringer til grunn for bondens handlingsrom i Luster, som først og fremst er begrenset av geografi og topografi. Dernest ser vi at de politiske og økonomiske føringene ligger som et lokk på bondens handlingsrom, slik at de potensielle sporene i bondens motivasjon hindrer bonden i å «skape verden på nytt» (Lønning

⁸ Et epistemisk samfunn har makt gjennom å kunne definere hvilken kunnskap som «gjelder», det definerer både problemer og løsninger på det aktuelle fagområdet. Men denne makten er også avhengig av at kunnskapen får politisk innflytelse - eller byråkratisk kontroll (P. Haas 1990b:352) - ved at medlemmene i det epistemiske samfunnet både har innflytelse nasjonalt i forhold til sine myndigheter, og gjennom tilknytningen til, eller som en del av, en internasjonal samarbeids-organisasjon (Mathiassen 2001).

⁹ Økonomi er et ord av gresk opphav, og kommer av οἶκος (oikos; hus) og νόμος (nomos; lære), altså husholdning. En *økonomi* er en enhet av en viss størrelse, hvor det foregår produksjon og fordeling, som for eksempel en kommune eller et land (Wikipedia 2016b).

2010). Vi skal i det følgende se hvordan det naturbaserte reiselivet og tilleggsnæringer til landbruket ser ut fra bondens ståsted i Luster.

4.3.1 Tilleggsnæringer og naturbasert reiseliv

Informantene definerer tilleggsnæringer både ut fra gårdens ressurser og som helt andre yrker, og tilleggsnæring blir inkludert i begrepet kombinasjonsbruk. Begrepet kombinasjonsbruk brukes både om kombinasjoner av ulike landbruksproduksjoner, men også som kombinasjon av husdyrproduksjon og annet yrke utenfor gården. En av informantene mener kombinasjonsbruket melk og sau er en ideell utnyttning av ressursene i Luster, og for å øke omsetningen, men beskriver slike bruk som tapt i sin bygd.

Melkebønder har ofte ikke kapasitet til å ta annet arbeid utenom gårdsdriften, fordi det er så arbeidsintensivt. En melkebonde uttrykte seg slik: *«Jeg er på en måte voldsomt tilhenger av at de som vil drive med landbruk kan drive med det, og at det liksom ikke er nødvendig å drive med tilleggsnæring for å drive med landbruk»*. Løwe viser til at melkebønder er de mest hardtarbeidende bøndene, med en ukentlig gjennomsnittlig arbeidstid på 51 timer på sitt bruk (Løwe 2004). Det er derfor sannsynligvis ikke aktuelt å drive med tilleggsnæring eller annet yrke utenfor gården for mange melkebønder.

Sauebonden har kapasitet til å ta arbeid utenfor gården, eksempelvis gjennom leiekjøring for nabogårder eller annet deltidsyrke. Arealbegrensningen på hvert bruk og trenden mot effektivisering av matproduksjonen og større enheter, gjør at muligheten til å variere på hvert bruk oppleves som vesentlig i Luster. Samtidig pekes det på at ulike kombinasjoner av husdyr, frukt og bær, og turisme eksempelvis, er krevende i forhold til fritid og kunnskap. Det hevdes at det er problematisk at forbrukerne har blitt veldig prisbevisste, og bøndene peker på at de er avhengig av å få betalt for å kunne leve i samfunnet. Bøndene opplever at forbrukerne ikke er villige til å betale det det faktisk koster å produsere maten i Luster.

Derfor er tilleggsnæringer viktig for bøndene, og for noen er foredling av egne produkter viktig. *«Det er en utfordring å lage produkter som er så gode at de selger på tross av prisen (...) det er jo tross alt, det er jo på en måte matproduksjonen som er landbruket da hovedsakelig»*. Informanten sier det er usikkert om alle bøndene kan gå den veien, fordi det vil føre til at bøndene må konkurrere hverandre ut.

En av informantene som har drevet overnattingsbedrift i tillegg til garden en del år alene, sier det på denne måten:

Man må være litt realistisk, man er jo idealistisk til å begynne med. Det er tøft å drive gard alene. Det er jo ikke inntekt til mer enn en da, spesielt på små gardar som vi har her på Vestlandet. Det er ikke til å komme fra, at hvis du skal investere, så er det dessverre dårlig økonomisk. Da må du bare drive det du har, men det er noe med å overlate det litt bedre enn det du har mottatt (...) så overnattingsdelen har nok sponset garden en del (...) men det å drive begge deler, det blir rett og slett for mye, fordi antall turister har jo steget enormt på disse årene. Nå i dag, så går det ikke an å drive begge deler. (...) Dessverre så er det [les: mangesysleriene] så arbeidsintensivt, du

jobber deg jo helt «spint» i hjel, og så ser du kanskje på naboen din, som er på 9-16 jobb, som har et kjempeflott hus, og reiser til syden, og som har all slags utstyr, er fri alle helger, alle kvelder. Og så har du unger som du skal følge opp, det er knalltøft. (...) Så det er noe med at, etter noen år da, så (sukk), det høres fint ut, men det er ikke så enkelt å få disse her tilleggsnæringene til å gi så mye inntekt. Det tar utrolig mye tid.

Lokalmat blir spesielt nevnt knyttet kombinasjonsbruk og foredling av mat. Særlig tradisjonsrik mat, og tidligere generasjoners kunnskap om matlaging basert på lokale ressurser. Mye av den gamle kunnskapen har forsvunnet gradvis med industrialiseringen, og delvis på grunn av strengere krav hos Mattilsynet. *«Men jeg synes det er litt viktig å få føre det videre til neste generasjon, at de lærer (...) det er noe med å lære å ta vare på slike ting. Føre tradisjonene videre. Og på samme måte med gamle oppskrifter og slikt, og så får andre ta seg av gourmetmaten».*

Vi ser at informantenes utsagn om tilleggsnæringer varierer ut fra hvilken produksjon som er basis på gården. Enkelte bønder har mer enn nok med sin primærproduksjon, mens andre har ledig kapasitet utenfor gårdsdriften og opplever at tilleggsnæringer er vesentlig for de små brukene i Luster. Informanten som driver overnattingsbedrift opplever at primærproduksjon i kombinasjon med turister blir for mye for en enkeltperson, men hevder samtidig at overnattingsbedriften har sponset gården. Det er derfor tilsynelatende et dilemma å få endene til å møtes, slik at man kan drive primærproduksjon på gården under gjeldende rammevilkår i Luster.

Her ser vi at Fløs betraktninger om kombinasjonsbonden slår inn (Flø 2014). Det er slik at bøndene generelt i Luster antakelig kjenner på landbrukets tredemølle, og har forsøkt å bli så store som de kan, og enkelte kan oppleve at de har blitt for store til at de kan kombinere primærproduksjonen med en tilleggsnæring (Flø 2014). Dermed oppstår dilemmaet, skal de legge ned gårdsdriften og satse på et annet yrke, eller skal de forsøke seg som en kombinasjonsbonde så lenge de orker? Situasjonen bøndene står i beskrives ofte med utgangspunkt i arealbegrensninger, og trenden med effektivisering og større enheter i landbruket.

Noen av bøndene tenker på turisme omkring bygdeutvikling. Det er uavhengig av om det er næringsturisme i bygda fra før eller ikke. Enkelte betrakter det som en tilleggsnæring som ikke kan eksistere uten bonden, hvis det ikke er beitedyr og dyrka mark, fordi landskapet vil gro igjen. Andre mener at reiselivet kan eksistere uten bønder i bygdene, men at det da kreves andre tiltak for skjøtsel av kulturlandskapet og vedlikehold av bygninger. Med andre ord slik at reiselivet kan utvikle seg uten bønder, hvis gardene blir holdt i hevd.

«Det trenger ikke være matproduksjon, men det må i alle fall stelles og holdes i orden. Det må ikke bli slik som i Sverige, med landsbyer der det ikke bor folk lenger og alt blir gjengrodd. Det er jo en katastrofe for reiselivet». Det pekes også på at man kanskje bør se litt til Sveits, og at man kan få en godtgjøring for å ha dyr på beite. *«Det koster jo å holde redskaper, diesel og traktor, og folk vil nok ikke ta av sin egen lønn for å gjøre den jobben».*

En informant sier det er mulig å tenke seg et naturbasert reiseliv i Luster, uten at det er bønder i Luster, men er ingen tilhenger av det, og uttaler følgende:

Dette her naturbaserte og grønne reiselivet, som de fyller opp med kinesere, og så viser det seg jo da at selv om de spiser litt slik økologisk mat, eller padler litt og sykler litt på en liten tur, når de kommer med fly fra Kina er det jo kommet i minus lenge før en har begynt. Det blir bare en detalj, hvor grønt det er, men det er liksom de lange reisene som teller.

Den samme informanten peker på at turister ser forskjellige ting i landskapet. Det hevdes at for mange ser dyrka mark ut som flate vidder hvor trærne er hogd, og der det er bakker skal det være skog, slik at Sognefjorden for noen turister bærer preg av at det har vært avskoging enkelte plasser. *«Vi ser jo at det er gjengroing, og ikke avskoging. Det har med kunnskap å gjøre, hva en forventer og hva en tror»*. Det å gå vekk fra landbruket vil jo bli en annen form for turisme sier informanten, og legger til:

En er jo ikke nødvendigvis avhengig av en grønn grasflekk, for at en skal ha en turist der. De kommer jo, også bor de, og så reiser de, og de kan jo drive med fuglekikking, gå i fjellet og padle, det er på en måte ikke mye som er avhengig direkte av bøndene. (...) Maten kan en jo få med fly fra Amerika, det går fint. Så lenge som det er nok mat, så er det ikke noe problem. Det er jo dette med matberedskap. Det er jo klart at det er jo nok mat, så lenge det er nok mat. Og når det er for lite mat, da tenker folk på seg selv. Å tro at det blir så lite mat i verden at en, en dag ikke får kjøpt mat for penger, det er nå en situasjon som er langt fram i tiden, eller ikke er innenfor det som folk flest har regnet som relevant da. Men det er jo ikke usannsynlig, eller det er ikke helt utenkelig da, at det kan skje en gang i tiden.

Vi har fra innledningen sett at landbruket både er avhengig av, og bidrar til å opprettholde økosystemtjenester, eksempelvis gjennom variert biologisk mangfold, dersom landbruket har en variert bruksstruktur (DeClerck et al. 2016; IPES-Food 2016; Regjeringen 2011). Samtidig peker informantene selv på aspektet med matsikkerhet og lokal matproduksjon for en bærekraftig utvikling, og vi skal se nærmere på bygdekapitalens store betydning for et naturbasert reiseliv. Derfor er et scenario med reiseliv i Luster uten et aktivt landbruk som produserer mat sannsynligvis ikke realistisk eller aktuelt.

En av informantene peker på at reiselivet i Luster har blitt veldig stort, men at det fremdeles er et veldig stort potensiale, på grunn av Jostedalsbreen som er en turistmagnet. I tillegg har det alltid vært snøsikkert rundt breen. *«Nå i vinter har vi nesten vært alene om snøen (...) i alle fall er den oppbrukt mange plasser. Dette her med pudder snø er jo mer normalt her, enn unntaket»*. Så lenge som breen er der har Luster enormt med turistopplevelser å tilby, men *«nå ser det litt skummelt ut, den smelter vekk»*.

Det anslås ca. 50 000 besøkende, og en 20-30 turistguider ved Jostedalsbreen om sommeren. Veldig mange aktiviteter knyttet til turisme og naturbasert reiseliv som næring er bygget opp

rundt breen. Samtidig peker informanten på en omfattende felles markedsføring av reisemålsselskapene Visit Sognefjord, Fjord Norge og Visit Norway, som alfa og omega for reiselivssatsingen, men dveler litt ved at det kommer så mange fra hele verden og særlig fra Asia, som ikke har de samme forutsetningene som europeere til å ferdes i norsk natur. Det gjøres sammenlikninger med Trolltunga, og at det er behov for å legge en besøksstrategi. I tillegg peker en informant på at enkelte gardar har bygd noen hytter, leier ut jakt- og fiskerettigheter, noen driver med håndverk som strikking, sying og gardsbutikker, og enkelte har begynt å leie ut stølshusene sine.

Vi ser at enkelte bønder betrakter naturbasert reiseliv som en potensiell tilleggsnæring til landbruket. Samtidig er spennet i det som ramses opp veldig stort. Helt fra den tunge kommersielle reiselivsindustrien gjennom destinasjonsselskapene, til det helt nøkterne med utleie av små hytter og stølshus, og salg av husflidsprodukter. Man kan drøfte paradokset i turismen i forhold til hvor bærekraftig det er å markedsføre en reiselivsdestinasjon gjennom å se på en isbre som smelter, med bakgrunn i klima- og miljøproblemene. Samtidig er det åpenbart at kjernen i problemet ligger i den tunge markedsføringen mot internasjonale turister, så lenge det medfører et stort transportbehov av mange mennesker, og dermed store klimagassutslipp, men også potensiell forringelse av det biologiske mangfoldet lokalt (Aall 2017; IPCC 2014; Saarinen 2013; WWF 2016).

Heggem og Rønningen har i en studie av profesjonalisering av bygdebasert reiseliv og autentisk gårdsturisme, pekt på at det er et *«paradoks i måten gårdsturismen forventes å skulle drives og hva som kreves for at produktet skal oppfattes som autentisk og ekte»* (Heggem & Rønningen 2016:37). De hevder at bygdekapitalen er et avgjørende premiss for deler av ruralturismen, og at det vil undergrave turistproduktene og ruralturisme, dersom ikke destinasjonsselskapene er i stand til å verdsette hva som ligger til grunn for bygdekapitalen (Heggem & Rønningen 2016). De definerer bygdekapital som fellesgoder, og hevder begrepet favner om *natur, bygninger, tradisjon og kultur* (Heggem & Rønningen 2016:33).

Paradokset ligger i at *«destinasjonsselskapene setter turisten i sentrum, mens gårdsturismebedriftene har gården og eksisterende ressurser som utgangspunkt»* (Heggem & Rønningen 2016:35). En av informantene i den samme studien uttalte også følgende: *«Jeg er redd for at neste generasjon, de kommer til å ha mye mer behov for mat...Så sann sett er det en selvmotsigelse å drive med turisme i det hele tatt»* (Heggem & Rønningen 2016:36). Heggem og Rønningen framholder i den samme studien at det er usikkert om et økt fokus på matproduksjon vil føre til redusert satsing på ruralturisme, og knytter det til global matvarekrise, matsikkerhet og «nyproduktivismen» (Heggem & Rønningen 2016).

Den siste påstanden er ikke drøftet nærmere i den aktuelle studien, men det reiser minst to problematiske sider ved temaet som drøftes i artikkelen. Det ene er at destinasjonsselskapene forventer at gårdsturismebedriftene skal tilpasse seg den kommersielle reiselivsnæringen, gjennom bookingsystemene, produktpakking og tilgjengelighet, og den andre er at vi har behov for å ta vare på den matjorda vi har gjennom aktiv drift og regenerering av matjord, sammen med å opprettholde økosystemene (Álvarez de Toledo 2015; DeClerck et al. 2016; FAO 2015; IPES-Food 2016; Regeneration International 2017).

Naturbasert reiseliv og gårdsturisme kan være en løsning for å ta vare på matjorda, hvis det også reelt sett tillater bønder å drive jorda på den måten. Med andre ord, at det bor folk i bygdene som ønsker å produsere mat på de lokale ressursene som finnes akkurat der. Jeg tolker situasjonen i dag slik, at den vekststrategien som ligger til grunn for reiselivet i Norge ikke kan være bærekraftig. Det innebærer både måten reiselivssystemene er organisert på, gjennom høy grad av internasjonal turisme og mye transport, samtidig som den ikke er tilpasset landbruksbasert turisme som passer til bondens arbeidssituasjon eller bygdas behov for nyskaping (Innovasjon Norge 2017; Kamfjord 2011; Regjeringen 2017b). Den kommersielle reiselivsnæringen må tilsynelatende tilpasse seg til den todimensjonale definisjonen av bærekraftig utvikling, for å bli bærekraftig (Aall 2014; Saarinen 2013).

Den sveitsiske modellen, som en av informantene peker på, har blitt utviklet i Sveits helt siden starten av 90-tallet, og kan kanskje være en interessant tilnærming også i Norge, hvis man både ønsker å stimulere Vestlandsbonden for å produsere mat og skape synergier i rommet mellom landbruk og reiseliv (NRK 2016b). Samtidig må det sannsynligvis bygges på et annet reiselivssystem enn dagens modell med mye transport over lange avstander, inntil man får et nullutslippssamfunn. NIBIO har gjennomført en studie av landbruksbasert reiseliv i Norge, hvor kundegruppen først og fremst har regional tilknytning. I et slikt perspektiv er det mulig å tenke seg et lokalt naturbasert reiseliv, som også kan stimulere til økt matproduksjon (Milford et al. 2016).

Luster kommune har i samfunnsdelen av kommuneplanen et delmål for besøksattraksjoner som lyder slik: «*Besøksnæringar som er berekraftige innafor naturen si toleevne både lokalt og globalt*» (Luster kommune 2013:22). I tillegg kommer et tiltak for å nå dette delmålet og lyder slik: «*Vektleggja miljø, berekraft og naturmangfald i utviklinga av besøksnæringar i kommunen*» (Luster kommune 2013:22). Det synes som Luster kommune forsøker å legge til rette for en bærekraftig utvikling av reiselivet med dette konkrete delmålet, som også inneholder det globale ansvaret. Det kan argumenteres for at reiselivet i Luster i dag ikke er bærekraftig på grunn av markedsføringen mot internasjonale turister som medfører høye klimagassutslipp. Det gjelder særlig de lange flyreisene og folk som ankommer gjennom cruisetrafikk (Aall 2014; IPCC 2014; NRK 2016a).

Luster kommune har også en aktiv strategi for å holde landbruket i hevd, og forsøker å gi bønder handlingsrom så langt de kan, gjennom de juridiske virkemidlene som ligger til grunn for den norske landbruksmodellen. Et eksempel på det er en artikkel i Bergens Tidene nylig, skrevet av Einar Aarre, som peker på at en landbrukseiendom kan bli tvangssolgt fordi eieren nekter å bo der og ikke vil selge eiendommen (Aarre 2017). Aarre hevder at «*aldri tidligere er et så dramatisk tvangsmiddel brukt i Hordaland eller Sogn og Fjordane mot et gårdsbruk, for at boplikten skal overholdes*» (Aarre 2017:6).

I følge Aarre sier eieren av den aktuelle landbrukseiendommen at han vil ha eiendommen som et feriested, og kommer ikke til å gi den fra seg. Aarre påviser også at landbrukssjefen i Luster kommune har vært gjennom en utmattende prosess over mange år, og at det ikke er noen tvil om at eieren driver ut-halingstaktikk. Aarre siterer landbrukssjefen på at «*mange har god råd, de trenger ikke å selge og kan sitte på eiendommene. Følger det med fiskeretter og jaktrettigheter, er det enda mindre sannsynlig at de blir solgt*» (Aarre 2017:6). I følge Aarre var det full drift på dette bruket med kyr og sau fram til 1992, og etter det hadde en lokal ildsjel, som først kjøpte bruket da det kom for salg, tenkt å etablere en reiselivsbedrift på

bruket. Det var før nåværende eier tok over bruket på odel (Aarre 2017). Slik sett kan man hevde at odelsretten både er til nytte og til besvær. Til nytte for de familiene som ønsker å drive brukene aktivt, til besvær fordi odelsretten kan bli brukt som argument for å ha et feriested.

Kanskje dette fenomenet er i slekt med det som Bjørn Egil Flø kaller «vondtet i norsk bygdeutvikling» (Flø 2009)? Flø peker på at det har foregått en idyllisering av landsbygda, som er skapt av det han kaller prosjektmakere innenfor forsknings- og utviklingsapparatet, og som jeg tolker at har sitt utspring i «det multifunksjonelle landbruket» og den påfølgende kommodifiseringen av utmarksressursene (Flø 2009; Flø 2010; Flø 2015; Rønningen et al. 2005). Flø påviser den rurale idylliseringen ved å peke på at det har skjedd et skifte i framstillingen av livet på bygda gjennom en analyse av ulike livsstilsmagasiner. Han setter lys på kommersialiseringen av naturressurser og bosteder, gjennom en symbolsk endring av identiteten til landsbygda, som har fått forrang i stedet for de materielle behovene til de som bor i bygda, og han siterer Anne Viken på at «*norsk distriktsmarkedsføring har et snev av elitisme over seg*» (Flø 2009:78). Bygdesosiologien har ifølge Flø gått fra det sosio-økonomiske perspektivet til det kultursosiologiske, og han hevder at han selv og hans fagfeller er «*middelklasseelitistar som ønsker å skape eit Bygde-Noreg*» i sitt bilde (Flø 2009:79). Flø hevder også at dette prosjektmakeriet er en bløff, en livsløgn som er sementert i at prosjektmakerne lever av og for hverandre, og styrer pengestrømmene (Flø 2009:80; Flø 2010).

Reiseliv blir i mange tilfeller omtalt som en redningsplanke eller en næring som skal holde landbruket og bygda oppe (Heggem & Rønningen 2016). I lys av min undersøkelse framstår dette som merkverdig, at landsbygda og landbruket skal forstås som å bli henvist til et sted for rekreasjon og opplevelser, og i noen tilfeller oppfattes bygda som et museum for turister (Heggem 2008). Dette er tilsynelatende en utvikling for å fylle det rommet som har blitt borte som følge av den sterke teknologiseringen og effektiviseringen av landbruket, og kan bidra til å undergrave eller dekke til landbrukets rolle som produsent av mat og fiber (Rønningen et al. 2005).

Samtidig er landsbygda et sted for livsutfoldelse og attraktive bosteder som alternativ til urbane strøk. John O. Egeland stilte i 2011 spørsmålet: «*Hvor er hovedlinjene i en strategi som skaper og opprettholder levende bygder der naturen gir grunnlag for mangfoldige menneskeliv og et mangfoldig næringsliv*» (Egeland 2011:69)? Dette spørsmålet er sannsynligvis enda mer aktuelt i 2017 i lys av klima- og miljøproblemene, når vi nå i større grad ser at behovet for å revitalisere landbruket tilsynelatende er en forutsetning for å møte framtidens utfordringer (IPES-Food 2016). I den samme artikkelen uttalte Egeland følgende:

Distrikts-Norge må ikke gå på den store limpinnen i vår tid og redusere seg selv til turistområder eller vedlikeholdte kulturlandskaper. Det er ingen fremtid i en tilværelse som nasjonalromantisk installasjon, utviklet av urbane forestillinger om livet på landet. Ingen lever lenge i andres myter (Egeland 2011:70).

For bønder i Luster eller de fastboende som forsøker å livnære seg på det lokale ressursgrunnlaget ser bildet annerledes ut. Det er tydeligvis ingen romantisk drøm eller en idyll slik det blir framstilt, og slik det kan oppfattes gjennom den markedsføringen som blir

gjort av Innovasjon Norge, destinasjonsselskaper og andre i virkemiddelapparatet. Den bygdekapitalen som finnes på landsbygda, og som det naturbaserte reiselivet er avhengig av, er skapt av det lokale ressursgrunnlaget som dekker lokalbefolkningens grunnleggende behov (Almås 2002; Brox 2016; Heggem & Rønningen 2016). Her er et utsagn fra en informant om årsaker til at noen legger ned driften av gårdsbruk:

Punkt en økonomi. Punkt to er det at en jobber seg i hjel, uten å føle at en kanskje sitter igjen med det en burde sitte igjen med. (...) En som la ned her, han gadd ikke mer. Det var liksom alltid trøbbel med økonomien, men det gikk akkurat. Men han la ned rett og slett, for han så det at alle andre i samfunnet gjorde det så mye bedre (...) selv om garden hans ikke gikk helt dårlig eller noen ting, men han bare nei, det var nok. Så han tjente ikke nok til at han kunne leie, eller modernisere, og liksom automatisk system på det ene og det andre, sånn at da måtte han jobbe masse, og han så det at kompisene hans tjente fire ganger så mye, hadde masse fri, tid til familie, tid til venner, tid til å reise, være med på sosiale ting (...) så han bare fant ut en dag, at nei, nå går det ikke mer. (...) Og så er det mange gardar som er så små, at du trenger hver lille meter du har med eiendom, rett og slett for å klare deg.

Her er et annet utsagn fra en informant om årsaker til at personer ønsker å etablere seg som bønder:

For jeg tenker at de gjør jo det for at de er født og oppvokst på garden, og synes det er kjekt, og har sett hva det går i og har lyst til å drive. Det er nok ikke mange som tar over på grunn av press, eller plikt, eller forventninger. (...) Og så har du de som har lyst til å bli bønder, som ikke er direkte fra, altså de som kjøper et bruk og starter opp da, noen av dem, de er nok litt på villspor. Og de blir kanskje ikke drivende på så lenge. Og andre de ser nå for seg at dette her er en nyttig ting, og her i Luster så er jo det å jobbe i primærnæringen, å ha en kontakt med naturen og det er jo mye natur her, og det er jo voldsomt fint da. Så det forbauser meg ikke at folk har lyst til å kjøpe gard og begynne å drive i Luster. Men det er jo klart at det å satse på og leve av gårdsbruk i Luster, det kan jo være marginalt da.

Både disse og andre utsagn tyder på at bøndene i Luster jobber hardt for føden, og de ser først og fremst på det rurale landskapet som et produksjonslandskap, mens de mer urbane tilsynelatende oppfatter landsbygda som et forbrukslandskap for en bestemt livsstil, eller en arena for rekreasjon og underholdning (Flø 2009; Flø 2010; Heggem 2008). Ifølge Flø hevder landbruksnæringen selv at *«multifunksjonane er eit biprodukt av eit sunt og økonomisk berekraftig landbruk, og at dei vert best ivaretekne om ein opprettheld landbruket fyrst og fremst som matprodusent og i tilnærma same omfang som i dag»* (Flø 2010:21).

Her er det interessant å skyte inn et spørsmål om den utviklingen Brox beskrev for Storbritannia på 1700-tallet, som følge av en utstøtingsprosess fra rurale områder, nå foregår i Norge som følge av en annen industrialisering? Altså gjennom kommodifiseringen av landsbygda? (Flø 2013; Flø 2015; Heggem 2008). Dette kan understøttes av påstanden til Rønningen et al., om at multifunksjonalismen kan ses *«som et retorisk grep for å tilsøre vanskelighetene næringa står overfor, samtidig som en fra landbrukspolitisk hold åpenbart prøver å la begrepet bli et verktøy for å møte utfordringene med [?]»* (Rønningen et al. 2005:11-12).

Jeg har i min samtale med landbrukssjefen i Luster fått et innblikk i hvordan kommunen jobber med å tilrettelegge for landbruket, og inntrykket er at kommunen går grundig til verks på forskjellige måter. For det første har vi i teoridelen sett hvordan strategien er lagt i samfunnsdelen av kommuneplanen (Luster kommune 2013). For det andre har jeg vist til storfeprosjektet gjennom min deltakende observasjon (Luster kommune 2017). Videre får kommunen mange søknader om bostedstomter og fritidseiendommer, og da er det et spørsmål om jordvern og kvalitet på jordsmonnet som ligger til grunn. Luster kommune har laget en oversikt over alt areal i kommunen, definert kategorier, kjerneområde jordbruk, tegnet inn de viktigste områdene, eksempelvis store sammenhengende jordbruksareal, klimatiske forhold, dyrkingspotensial med videre. De har også foretatt en registrering av kjerneområde for kulturlandskap. Det har vært et pilotarbeid for interesserte kommuner i fylket, hvor Luster meldte interesse, med mål om bedre kunnskap om verdien av de arealene man har. De som arbeider med utbyggingsspørsmål skal vite hvilke områder som er verdifulle for jordbruket, ifølge landbrukssjefen.

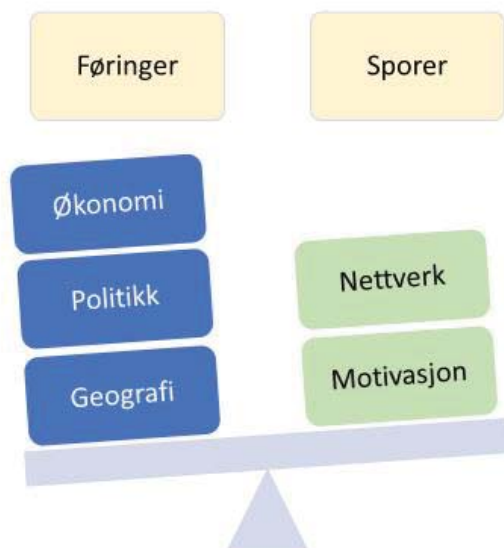
Vi har sett et eksempel på at boplikten forsøkes å holdes i hevd gjennom omtalen i Bergens Tidende (Aarre 2017). Driveplikten av landbrukseiendommer i Luster er et annet prosjekt som også blir sterkt prioritert av Luster kommune. Paragraf 8 i jordloven, sier at eier av jordbruksareal er ansvarlig for at arealet hele tiden blir drevet, og slik at eiendommen drives på mest mulig forsvarlig måte (Lovdata 2015:§ 8). Eier kan velge om han/hun vil opprettholde driveplikten selv, eller overlate den til andre. Det siste betinger minst en 10-årig leieavtale, uten mulighet for eier til å si opp avtalen i løpet av perioden (Lovdata 2015:§ 8). Luster kommune har nå startet et systematisk arbeid med gjennomgang av samtlige jordbrukseiendommer i hele kommunen. De som ikke har søkt om produksjonstilskudd eller har en 10-årig leieavtale, får nå et brev fra kommunen med beskjed om hvilke regler som gjelder, og kommunen ber om opplysninger om driveplikten eller å få framlagt en gyldig leieavtale, der hvor eier ikke driver selv.

Det er ifølge landbrukssjefen et veldig stort arbeid, med mer enn 200 gårdsnummer, med i snitt 5 bruk per gårdsnummer (ca. 1000 bruk). Landbrukssjefen hevder det er stor avskaling i antall bruksenheter, for både melk og sau. Samtidig øker arealet noe for det enkelte bruket som fortsetter å drive, og dyretallet øker på de brukene som er igjen, slik at nedgangen i produksjon og dyretall er ikke så stor som en kan få inntrykk av, basert på nedgangen i antall bruk.

Det er altså mye som tyder på at Luster kommune tilrettelegger for landbruket på en god måte, og i stor grad til nå har klart å holde jorda i hevd innenfor det handlingsrommet kommunen har. Målsettingene er i alle fall tydelig forankret i samfunnsdelen av kommuneplanen (Luster kommune 2013). Spørsmålet er hvor lenge kommunen og bøndene klarer dette videre under dagens rammevilkår for landbruket i Luster. Vi har både i empirien og i teoridelen sett at det er behov for å tilrettelegge med mer ressurser for å snu utviklingen i Vestlandslandbruket (Johnsen & Smedshaug 2016).

Drøftingen i dette kapittelet viser at landbruket i Luster først og fremst må tilpasse seg sine geografiske og topografiske forhold. Det er det lokale ressursgrunnlaget som bestemmer hvordan bonden og bygda kan tilrettelegge sine liv på en naturlig måte. Dernest er bøndenes valg og handlinger begrenset av de nasjonale politiske og økonomiske føringene, kanskje kan man hevde de globale føringene, som gir bonden mindre frihet og handlingsrom til å «skape

bygdene i Luster på nytt» (Lønning 2010). Føringerne har derfor en større vekt enn sporene, og den overvekten avgjør bondens valg og handlinger. Dette kan illustreres med figur 5.

Figur 5. Overvekten i bondens handlingsrom

Figuren illustrerer at geografi/topografi ligger i bunnen for den mulighetsstrukturen den enkelte bonde har som et fast element, og dernest er mulighetene styrt av politikk og økonomi. Det er bondens motivasjon som vil avgjøre bondens valg og handlinger, og motivasjonen kan igjen avhenge av bondens nettverk. I Luster veier tilsynelatende føringene og de strukturelle effektene av geografi, politikk og økonomi tyngre enn bondens sporer og motivasjonsgrunnlag, slik at bondens handlingsrom begrenses av de strukturelle effektene.

Det finnes grunnlag for å foreslå tre alternative muligheter eller scenarier, for at landbruket skal holdes i hevd eller revitaliseres, basert på denne undersøkelsen. Den ene muligheten er at staten endrer oppfatning om landbruket i Norge, og dermed stimulerer landbruket i Luster positivt. Den andre muligheten er at bøndene selv tar skjeen i egen hånd, går inn i modus aktiv, og etablerer «det kulturelle landskapet som kreativ allmenning» for å skape endring i det etablerte regimet (Lønning 2010). Det tredje alternativet innebærer en kombinasjon av de to første, og vil antakelig være det beste for bonden. Det vil si at staten stimulerer landbruket i Luster positivt, samtidig som bøndene endrer det etablerte regimet gjennom et samarbeid om nyskaping og endring.

Ingen av alternativene ligger åpne i dagen, slik jeg tolker virkeligheten i Luster. Det innebærer at en identifikasjon av muligheter for nyskaping kan være nødvendig, og at ildsjeler kanskje kan inspireres av hverandre, og dermed gå inn i modus aktiv. Vi skal i det følgende se nærmere på bondens verdiskaping og status knyttet til en bærekraftig samfunnsutvikling.

4.4 Bærekraftig samfunnsutvikling

Vi har sett at det naturbaserte reiselivet er avhengig av bygdekapitalen som landbruket bidrar med. Bøndene i Luster peker selv på sin egen verdiskaping for lokalsamfunnet utover primærproduksjonen. De framholder den estetiske verdiskapingen som kulturlandskap, stier og ferdselsveier, og at det er dyr på beite både i bygda og oppe i fjellet. Rydding av skogbeiter, åpning av gjengrodd areal, stell og vedlikehold, som ikke blir betalt i kroner og øre, men som naboene setter pris på, blir nevnt. Det pekes på at det ofte er bøndene som gjør at det er lokalsamfunn rundt omkring. Utsagn som at «*bonden er ryggraden*» og «*det er bonden som er limet*» i lokalsamfunnet, blir brukt av enkelte bønder. Her er ett utsagn som underbygger bondens og landbrukets betydning for lokalsamfunnet:

Det er jo bare landbruket som holder bygda oppe da. (...) Her er det nå alt på en måte. Rett og slett. Uten landbruket her, så hadde det ikke vært noe her. Så det er egentlig fornying av bygda (...) altså det er i forhold til dette med dugnadsarbeid, og alle lag og organisasjoner er nå bønder, det er vi som holder liv i butikken, det er på en måte alt.

Andre peker på at landbruket bidrar til den totale omsetningen i kommunen og fylket, og ringvirkningene det medfører. Enkelte bønder savner fokus på bondeyrket, og mener det er lav kunnskap hos lokalbefolkningen. En informant hevder at landbruket blir snakket ned, at bønder selv har et negativt fokus i jordbruksforhandlingene, men man kan være positiv resten av året. Nye generasjoner må se at landbruket er attraktivt, og at det er mulig med ferie og fritid, blir nevnt.

Informantene hevder bønder skaper ringvirkninger, som nye arbeidsplasser gjennom kjøp og salg av tjenester til og fra gården. «*Bonden bærer tre-fire andre på ryggen, for du kjøper maskindeler, diesel og du kjøper alt mulig*». Skoler og barnehager er interessert i gårdsbesøk, og blir ofte nevnt av informantene. I den sammenhengen blir en av bondens roller i lokalsamfunnetpekt på som viktig, gjennom «*opplysning om at du er bonde, at det er noe som heter å være bonde*».

Du ønsker på en måte at alle unger blir kjent med dyr, og får oppleve det å vokse opp sammen med dyr, og vite hvor melk og kjøtt kommer fra. Det er faktisk viktig altså, å forstå hvordan det er, og at liv og død går på en måte hånd i hånd. Pluss at man som sagt holder jorda og alt i stand.

Dette kan være overgangen til å koble bondens verdiskaping i lokalsamfunnet med en bærekraftig samfunnsutvikling. Thomas A. Lyson omtaler en trend mot et lokalbasert jordbruk i USA, som han kaller «civic agriculture» på engelsk, og hevder at et lokalt samfunn er nært knyttet sammen med det lokale jordbruket når det gjelder sosial og økonomisk utvikling (Lyson 2004; Wikipedia 2017a). I min videre omtale av det jeg kaller «lokalt jordbruk», støtter jeg meg på Lysons begrep «civic agriculture¹⁰», i min forståelse av en utvikling rundt det lokale jordbruket (Lyson 2004; Wikipedia 2017a).

¹⁰ Civic Agriculture is the trend towards locally based agriculture and food production that is tightly linked to a community's social and economic development.

Lyson hevder at mens kommersielle interesser mest sannsynlig vil fortsette å påvirke matvaresystemet i retning av økt økonomisk globalisering, så mener han at lokale samfunn, organisasjoner, lokale myndigheter, og til og med enkeltindivider har mange verktøy som kan tas i bruk for å effektivere endringer og bevege seg mot et mer lokalt jordbruk (Lyson 2004:103). Lyson peker på at en slik bevegelse mot et lokalt basert jordbruk starter nedenfra, ikke ovenfra. Med andre ord slik at det er innbyggerne lokalt som initierer en slik grasrotbevegelse mot et nytt system, ikke myndighetene. Lyson eksemplifiserer dette med trender i lokale samfunn i USA, hvor det vokser fram initiativ som *bondens marked*, *andelslandbruk*, *økologisk produksjon*, *jordbruksdistrikter*, «*samfunnskjøkken*» eller *kollektive kjøkken*, *felles grønnsakshager*, og *ulike former for direkte salg fra bonde til marked og foredling på gården* (Lyson 2004:103, min oversettelse).

I Norge har det startet en tilsvarende bevegelse, som er i rask vekst, særlig andelslandbruk (Oikos 2017). Bondens marked har eksistert noen år, og er kanskje bedre kjent enn andelslandbruk for mange (Bondens marked 2017). I Oslo er det et eksempel på en form for frivillig og direkte organisert distribusjon direkte fra bonde til forbruker gjennom Kooperativet (Kooperativet 2017). I Luster finnes det også et godt eksempel på et samarbeid som er lokalt forankret med mat utviklet fra gamle tradisjoner gjennom samvirket Lustramat, basert på småskala matproduksjon og lokal foredling (Lustramat 2017). Videre finnes det eksempler på matregioner som Rørosmat i Fjellregionen og Eventyrsmak i Buskerud (Eventyrsmak 2017; Rørosmat 2017). Lyson framhever at selv om alle slike initiativ er forskjellige, så har de alle det til felles at de er lokale problemløsende aktiviteter organisert rundt jordbruk og mat (Lyson 2004:103-104).

Lyson hevder at det finnes dokumentasjon på at mange samfunn i USA, som har blitt hardest rammet av den globale konkurransen, har begynt å relokalisere deler av sitt mat og jordbrukssystem (Lyson 2004). Han framhever at politikk som legger til rette for og styrker regionale handelsordninger med mat, lokale jordbruksdistrikter, produsentkooperativer og andre former for lokalbaserte økonomiske aktiviteter burde være deler av en strategi for en lokal jordbruksutvikling (Lyson 2004:104). Han hevder at flere og flere forskere i USA har begynt å evaluere fordelene med mindre bedrifter på lokalt nivå, og som omfavner en mer lokal kapitalistisk modell for økonomisk utvikling. Jeg tolker Lyson slik, at små eller småskala bedrifter knyttet til jordbruksproduksjonen lokalt, også kan gi ringvirkninger til andre lokale bedrifter, og slik både øke det lokale engasjementet, bidra til økt lokal sosioøkonomisk velferd, revitalisere rurale landskaper, forbedre miljøet, og til sist legge til rette for langsiktig bærekraftig utvikling. Lyson hevder at et økende antall akademikere og praktikere i USA anerkjenner at slike kreative nye former for lokal samfunnsutvikling og lokale matvaresystemer, etter hvert vil generere tilstrekkelig økonomisk og politisk makt til å stilne de sosialt- og miljødeleggende globale markedene (Lyson 2004).

De amerikanske jordbruksstrukturene som Lyson refererer til er kanskje ikke direkte sammenliknbare med forholdene i Luster kommune, men antakelig er disse teoriene og bevegelsene relevante for Luster, dersom man på lokalt nivå skulle ønske å ta større kontroll over de økonomiske og sosiale forholdene. Matthew Hoffmann og Bjørn Egil Flø har i en kronikk i *Nationen* drøftet rundt dette temaet, og pekt på at det kan være fruktbart for Norge å se i retning av USA, og de har pekt på at Wenche Dramstad har stilt det retoriske spørsmålet

«hvor stort er stort nok» (Dramstad 2016; Flø & Hoffman 2016)? I Norge er det lille stort nok, hevder både Flø og Hoffmann, og Dramstad i hver sin kronikk på hver sin måte. De peker alle tre på at Norge har en unik mulighet både til å bygge lokal identitet, skape økonomisk aktivitet regionalt og utnytte de lokale ressursene til sin fordel (Dramstad 2016; Flø & Hoffman 2016).

Hoffman og Flø viser til to interessante studier i USA rett etter andre verdenskrig, som også er gjengitt av Lyson. Den ene studien er gjennomført av Walter Goldschmidt som sammenliknet to regioner med henholdsvis store og små gårder i Central Valley i California rett etter andre verdenskrig (Flø & Hoffman 2016; Lyson 2004:66-68). Arvin hadde relativt sett betydelig større gårdsbruk, enn Dinuba med sine mindre gårdsbruk (Lyson 2004). Lyson hevder at Arvin og Dinuba var like i populasjonsstørrelse, delte de samme verdssystemene og sosiale skikker, og var «*del av et felles system for jordbruksproduksjon, best forstått som industrialisert*» (Lyson 2004:67). Goldschmidt fant at innbyggerne som var dominert av storskala kommersielt eide gårdsbruk (133 bruk med gjennomsnittlig bruksstørrelse på 2000 mål), hadde lavere levestandard enn innbyggere i det samfunnet hvor produksjonen var fordelt blant et stort antall mindre gårdsbruk (722 bruk med gjennomsnittlig bruksstørrelse på 230 mål) (Flø & Hoffman 2016; Lyson 2004:67). Flø og Hoffman påviser at flere små bruk bidro til «*større økonomisk aktivitet regionalt, bøndene kjøpte varer og tenester fra lokale tilbydarar og la grunnlaget for ei vital symbiose mellom små og mellomstore foretak og jordbruket*» (Flø & Hoffman 2016).

Den andre studien som også understøtter et mer lokalbasert jordbruk, ble gjennomført av Charles Wright Mills og Melville Ulmer (Flø & Hoffman 2016; Lyson 2004). Mills og Ulmer så på effektene av store og små bedrifter på bylivet. De påviste at de samfunnene som besto av mange små lokalt eide bedrifter hadde større trivsel enn samfunn hvor økonomien var dominert av store bedrifter med eksterne eiere. De fant spesielt at samfunn med små bedrifter hadde en betydelig mer balansert økonomi enn samfunn med store bedrifter, og hevdet også at de økonomiske mulighetene var betydelig større i samfunn med små bedrifter. Mills og Ulmer forklarte forskjellene i trivsel og muligheter med forskjellig industriell organisering. De samfunnene som besto av mindre lokalt eide bedrifter bidro til en større lokal samfunnsånd. Mills og Ulmer hevdet at nivået på det lokale engasjementet var direkte relatert til nivåene på den sosialøkonomiske velferden (Flø & Hoffman 2016; Lyson 2004).

Wenche Dramstad peker i sin kronikk på et annet problem med store enheter i landbruket knyttet til miljø, og at store gårdsbruk ikke bare har stordriftsfordeler i økonomisk forstand, men også stordriftsulemper (Dramstad 2016). Dramstad tar opp de biologiske faktorene med sykdom og antibiotika resistens i store dyrebesetninger som er samlet på liten plass (Dramstad 2016). Jeg tolker det slik at både Dramstad, Flø og Hoffmann, alle peker på at Norge ikke har de naturgitte forutsetningene for store gårdsbruk uansett hvor i Norge bruket ligger. Med andre ord slik at man i Norge har svært gode forutsetninger for, og bør bygge sin verdiskaping på den lokale identiteten og jordbruket rundt omkring i Norge, og tenke lokalbasert verdiskaping knyttet til jordbruket og mindre lokalt eide bedrifter. Sammen kan dette skape en symbiose, slik studier utført av både Lyson, Goldschmidt, Mills og Ulmer underbygger (Dramstad 2016; Flø & Hoffman 2016; Lyson 2004).

Man kan jo stille spørsmål ved hvorfor en slik utvikling ikke har skjedd i USA, til tross for studier som underbygger fordelene med slike lokalbaserte økonomiske samfunn? Lyson svarer på det med at studiene ble gjennomført og publisert i en tid, hvor store industrielle bedrifter var drivende for den militære produksjonen under andre verdenskrig, og at slike industrielle komplekser hadde blitt en modell for storskala produksjon i hele økonomien, inkludert jordbruk og matproduksjon (Lyson 2004:81). Dette ser vi er sammenfallende med den norske landbrukshistorien etter andre verdenskrig, som har vært sterkt preget av en slik utvikling (Almås 2002). Konsekvensene av en økonomi organisert rundt storskala økonomisk organiserte bedrifter for arbeidere og samfunn var på den tiden ukjente (Lyson 2004:81-82).

Lyson drøfter også begrepene «neoklassisk økonomi», som jeg har valgt å kalle «den moderne økonomien» i denne undersøkelsen, og «pragmatisme» knyttet til sosialvitenskapelig teori (Lyson 2004:71). Lyson hevder neoklassisk økonomi er opptatt av å finne den mest effektive og «økonomiske» løsningen på problemer, mens pragmatisme på den andre siden er utledet av spørsmålet «*hva fungerer?*» (Lyson 2004:71). Han sier at der hvor den neoklassiske økonomien søker etter den mest effektive løsningen på et problem uavhengig av historisk kontekst eller sted, taler pragmatisme for å søke etter den optimale løsningen som tar i betraktning historiske, kulturelle og miljømessige forhold som rammer inn problemer (Lyson 2004:72-72).

Lyson hevder at motoren i moderniseringen er markedøkonomien, og at moderniseringsforsøk åpenbart er jordnet i frie markeder og neoklassisk økonomi. Han peker på at moderniseringsscenariet forutsetter økonomisk globalisering som det ultimate og foretrukne utfallet av utvikling. Lyson hevder at lokalt jordbruk på mange måter er antitesen til det neoklassisk baserte handelsjordbruket og frie markeder, og at de som er talsmenn for lokalt jordbruk ser bort fra tøylen som økonomisk determinisme gir, og søker etter en forklaring på utvikling av jordbruket som er drevet av andre sosiale prosesser enn økonomi. Han refererer til Karl Polanyi, som tilbyr en måte å tenke rundt økonomi, som en mekanisme for å møte de materielle behovene til et samfunn gjennom en interaksjon mellom menneskene og deres miljø. Lyson hevder dette betyr at formelle økonomiske modeller hvor individer maksimerer økonomisk nytte gjennom en adferd basert på konkurranse, ikke enkelt lar seg anvende eller forene i et slikt samfunn som Polanyi beskriver (Lyson 2004:72-73). Dette kan ses i sammenheng med begrepet «multimalisme», som har oppstått i studien ledet av Reidar Almås (Ystgaard 2013).

Lyson hevder at Alexis de Tocqueville, på den annen side, viser at normer og verdier i et lokalt samfunn er innebygd i særegne sosiale strukturer og praksiser, og at lokale foreninger er hjørnesteiner i et lokalt samfunn. Lyson framholder at Robert Putnam bemerker at «*et tett nettverk av sekundære organisasjoner både bærer og bidrar til effektivt sosialt samarbeid*» (Lyson 2004:73, min oversettelse). Lyson påviser videre at Milton Esman og Norman Uphoff også relaterer lokale samfunn til utvikling, når de rapporterer at «*sterke nettverk av medlemsorganisasjoner er essensielle for å overvinne massefattigdom under de rådende forholdene i de fleste utviklingsland*» (Lyson 2004:73, min oversettelse).

Den korte oppsummeringen av en reise gjennom Lysons teorier, som finner støtte hos mange forskere internasjonalt, er at en lokalbasert økonomisk samfunnsutvikling ser ut til å være

bedre egnet for en bærekraftig utvikling av både jordbruket og samfunnet generelt, sammenliknet med den økonomiske globaliseringen, samtidig som en slik lokalbasert modell både bidrar til høyere trivsel og økt velferd for flere mennesker. En slik tenkemåte kan bidra til å motvirke konkurranseorienteringen i den moderne økonomien, som Vatn har pekt på at ser ut til å være avhengig av vekst for å fungere, og som sannsynligvis ikke kan bidra til en bærekraftig utvikling i tråd med den todimensjonale definisjonen av en bærekraftig utvikling (Vatn 2016). Vatn har også gjennom en analyse av rasjonalitet, institusjoner og miljøpolitikk, konkludert med to argumenter som støtter de ovennevnte teoriene om lokalt jordbruk og lokal samfunnsutvikling, som en tilnærming til bærekraftig samfunnsutvikling. Vatn sier for det første at miljøspørsmål handler grunnleggende om fellesgoder og hvordan vi samhandler i hverandres liv. For det andre, det å konstruere institusjoner som legger vekt på en innbyggers perspektiv og det felles ansvaret som er involvert, støtter styrkingen av tillit og engasjement med å danne fellesgoder, som til slutt er avgjørende for miljøpolitikken (Vatn 2005).

Hvordan svarer bonden i Luster selv på spørsmål om bærekraftig utvikling og bygdeutvikling? Informantene svarer at man skal overlate gården i bedre stand enn den var da man fikk den. Man skal ikke drive rovdrift på noe, ikke produsere så mye at en ødelegger den ressursen som man skal nyttiggjøre seg. Det pekes på at i dag håndterer en mann alene fire gårdsbruk, mens det før i tiden var mye mer folk på hvert gårdsbruk, og det reflekteres rundt om det er bærekraftig. Internett og høyhastighetsbredbånd blir trukket fram som viktig for bygdeutviklingen. De sosiale miljøene og nettverkene må styrkes, og det bonden driver med må bli verdsatt, og er viktig for bærekraftig bygdeutvikling hevdes det. De sier at bondens viktigste rolle i lokalsamfunnet er å produsere mat, og bøndene er reflekterte rundt det å utnytte ressursene som ligger akkurat der.

Særlig peker informantene på at noen mener en kan kjøpe mat billigere fra andre steder, men det vet man ikke om man alltid kan. Det er en omfattende prosess å få i gang igjen et bruk som er overgrodd, og skal du dyrke det opp igjen på nytt, så er det en lang prosess. *«Det må jo være en av de viktigste tingene, at en opprettholder jordbruket akkurat der man er, og gjøre seg nytte av å produsere mat rundt omkring i alle kroker. Det er jo ikke så mye dyrka areal vi har her i landet»*. Det snakkes om det «grønne skiftet», og at vi ikke bør importere så mye fra andre land langt unna, at det er mat som de kunne ha brukt andre steder, og at ikke alt blir fraktet så forferdelig langt. De er også reflekterte når det gjelder kildesortering, plastbruk til rundballepressing, dieselforbruk og transport, knyttet til miljøet og hva som ikke er bærekraftig. Det pekes på at kraftfôr ikke er bærekraftig, og en informant sier følgende:

Nå ser en jo at en har fått skylden for at jordbruket, med sauene og kyrene, slipper ut for mye metan og gasser, men det er jo litt fristende å se tilbake på hvor mange flyreiser og slikt, som blir gjort rundt omkring, og kanskje en kunne ha dempet der og. Beitedyrene (...) er ute halve året, nytter seg av beiteressurser som du ikke får tak i på annen måte. Det kan jeg ikke skjønne annet enn at må være bærekraftig egentlig.

En av bøndene sier bærekraftig utvikling og bygdeutvikling er noe som kan baseres på egne ressurser og som kan stå på egne ben, uten at en er avhengig av storsamfunnet. Det må være en økonomi i det som driver seg selv, basert på lokale og fornybare ressurser. Samtidig kommer bonden raskt tilbake til de økonomiske rammevilkårene:

Men igjen, så er det på en måte dette med oppstarten, som jeg vil tro er utfordringa. Det er på en måte tøft å klare å sette i gang, for å få det til, og komme inn i rette sporet til at du er selvhjulpen. (...) Vi har på en måte potensiale i enkelte ting, men slik driften er i dag da, så er vi avhengig av den støtten vi får, for at det skulle kunne være drift.

Ingen av bøndene jeg har snakket med driver økologisk, etter noe regelverk. Likevel peker de som snakker om økologisk drift på, at de driver tilnærmet økologisk. Samtidig sier de at det er lettest å drive økologisk på de store flate gardene, og at det er veldig krevende å drive godt økologisk med høy produksjon i Luster. To av bøndene har utdanning i økologisk agronomi fra Sogn Jord- og Hagebruksskule (SJH 2017). *«Skolen er et allsidig småbruk, og en utdanning som er preget av at man må ta vare på det lille man har, og utnytte ressursene godt for å drive. De er reflekterte rundt agronomiske prinsipper, men mener det er greit å bruke kunstgjødsel og kjemiske sprøytemidler. En peker på at hvis fosforreservene blir oppbrukt, så er det ikke noen krise. Da vil prisene gå opp, og forbruket ned, og «så vil en være nødt til å tilpasse seg økologiske metoder, hvis det er mulig da», og følger opp med følgende utsagn:*

For meg så er det kanskje like god økologi at alle reduserer litt, i stedet for at en liksom skal få 20 prosent som er Debio godkjent (...) hvis alle greier å halvere sprøytebruken sin, så gjør jo det mye mer, enn om at 20 prosent blir godkjent økologisk.

En av informantene peker på at den situasjonen vi har i dag ikke er holdbar. Alt forandrer seg, og det må landbruket og bygdene også gjøre. Ikke nødvendigvis for å få noen store framskritt, men selv for å holde situasjonen stabil som den er, så må vi ha en utvikling.

Vi kan ikke leve slik nå som vi gjorde for 50 år siden. Det har jo vært utvikling, og da tenker jeg at det er jo viktig både det at en har muligheten, og ser på muligheten både med endringer med produksjoner, og endringer med tilleggsmåter, utover akkurat det som har med jordbruksproduksjonen å gjøre. Det er jo viktig at en har en utvikling på landbruket, at en greier å opprettholde en form for produksjon, får utnyttet de ressursene som vi er gode på her, det er jo natur, utmark, beite og godt klima. Når jeg tenker godt klima, så er det gunstig med kalde vintre og varme somre, som gjør at det er lett å holde sykdommer i sjakk, sammen med små bruk og lange avstander. Kalde vintre rydder opp. Utviklingen, det må jo være at en greier å holde på og nyttiggjøre seg disse ressursene på en god måte.

Det pekes på at det må opprettholdes en viss form for næring i bygdene, at det ikke bare ender opp med å bli boplass. Informantene er opptatt av å opprettholde driften sin, og i størst mulig grad å bruke de lokale ressursene, mulighetene, tjenestene og tilbudet. *«Det er viktig for meg, uansett hva jeg gjør, så mener jeg det er viktig å handle lokalt (...) en viktig del av det å ha en slik positiv bygdeutvikling».*

En av informantene gjør et poeng ut av at landbruksministeren, på det åpne møtet om landbruksmeldingen på Skei i Sogn og Fjordane denne våren, fortalte han hadde vært på Grüne Woche og spist lokalmat, og informanten spør *«hvor langt kan du ta med deg maten og kalle det lokalmat? Om det er lokalmat en plass, så er det nå ikke lokalmat når du har tatt den med over to-tre landegrenser. I så fall er jo all mat lokalmat. Alt er jo produsert en plass.*

På spørsmål om hvordan bonden kan være veien til en bærekraftig bygdeutvikling i Luster svarer en bonde slik: *«Det er nå hvert fall en ting som er sikkert. Da kan ikke bonden strupes og dukkes. Hvis du skal få en god bygdeutvikling, så må en jo få en viss frihet da, og mulighet for stimulans».* Bonden mener det er veldig viktig å ha melkeproduksjon i hele landet, fordi melkeproduksjonen er den delen som tjener penger i landbruket. Den er med på å skape tilleggsarbeidsplasser lokalt, og den må ligge i bunnen for å ha en god bygdeutvikling.

Så for å holde på den bærekraftige utviklingen, så må en rett og slett ta vare på hovedproduksjonen. Det er kanskje det viktigste. Da har du god sikker drift, og så har du et apparat, og så blir det rom for de som har ideer og muligheter i tillegg. Tar du vekk melkeproduksjonen, og så skal alle drive med bare tilleggsnæringer, da blir det tillegg på tillegg da. Jeg har ikke tro på det altså. Da kan du slutte å kalle det landbruk. Altså, det vil jo være bruk av landet, men det vil ikke være bærekraftig og langsiktig, og noen god utvikling.

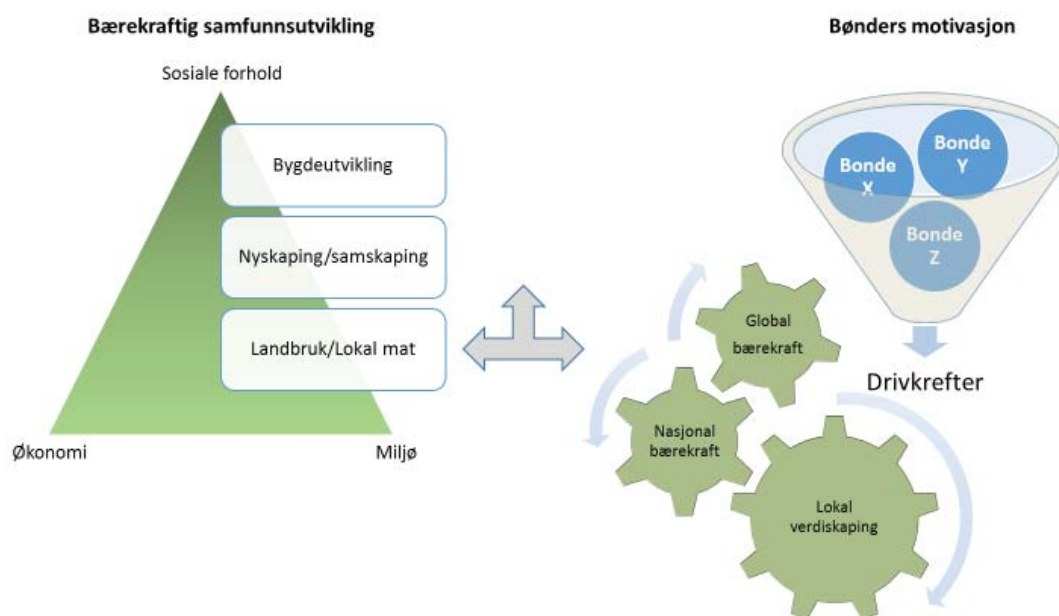
Jeg tolker det slik at informantene i stor grad er reflekterte rundt bærekraftig utvikling og landbrukets betydning som grunnleggende faktor. Ett resonnement illustrerer det vesentlige og viktige poenget med lokalt landbruk godt, og kanskje sier det noe om bondens underliggende motivasjon:

[Bønder] har litt ukuelig optimisme på at det skal gå greit i fremtiden og, folk trenger å spise. (...) det er ikke så enkelt som at i Norge, selv om de er gode og rike kan kjøpe alt de vil fra andre land i all overskuelig framtid (...) et par år med skikkelig uår i Sør-Amerika, og krig her og der, så plutselig ser de at de ikke får det de vil på en eller annen båt likevel. Og da kan det hende at det er kjekt å ha noe som er produsert i Norge. (...) Alle de andre nordiske landene har drevet og ordnet seg med kornlager de siste årene (...) Norge, de legger det ned i stedet. Og så driver de da og har kjempefin frøbank på Svalbard. Den frøbanken er jo helt fantastisk for produksjon over hele verden i tilfelle noe skjer, enten det er uår eller klimaendringer (...) en forsker sa at det er fint og flott å ha liggende frø fra all slags vekster som kanskje kan hindre sult i fremtiden, men de har verken jordsmonnet, klimaet eller kanskje kunnskapen som trengs for å få akkurat de frøene til å vokse om 50 år (...) hvis alle bøndene legger ned i alle daler. Jeg vet akkurat hvilke grassorter jeg ikke kan ha på den ene teigen, fordi at der har det en tendens til at elva står opp om våren. Det er akkurat sånn kunnskap som kan forsvinne. Og slik som med melkekyr, hvis jeg hadde måttet lagt ned, så er det ikke sånn at jeg plutselig kunne startet opp full produksjon om 5 år, hvis garden hadde ligget brakk i 5 år. Ikke har jeg gras, ikke har jeg beiteområde, ikke har du da genmateriale som er 50 år gammelt, fra da bestemor og bestefar dreiv.

Basert på denne gjennomgangen av bondens forståelse av en bærekraftig bygdeutvikling, ser det tilsynelatende ut til at Lysons teori om lokalt jordbruk samsvarer godt med meningene til de informantene som har deltatt i denne undersøkelsen. Samtidig tolker jeg det slik at både bønder i Luster og Luster kommune vektlegger bærekraftig utvikling, og har en god forståelse av hva som skal til for å nærme seg en mer bærekraftig samfunnsutvikling.

Med utgangspunkt i drøftingen av empirien i undersøkelsen er det grunnlag for å hevde at min modell i figur 1., om bærekraftig bygdeutvikling, finner støtte i annen empirisk forskning, og at modellen kan fungere som en måte å tenke på rundt lokal samfunnsutvikling i Luster og andre lokalsamfunn, som kan danne bærekraftige regioner. Med andre ord slik at man tenker samfunnsutvikling rundt småskala jordbruk, som veien til en bærekraftig utvikling i bygdene, som gir videre ringvirkninger til større samfunn som helhet. For at en slik teori skal fungere så er man altså avhengig av flere små gårdsbruk og små lokalt eide bedrifter, slik at verdiskapingen omsettes lokalt, og bidrar til lokal samfunnsutvikling (Lyson 2004). En slik tankegang synes fornuftig om man både skal forsøke å etterlikne økosystemene gjennom et agroøkologisk landbruk, og tilpasse seg de fysiske grensene for vekst på jordkloden gjennom menneskenes samfunnsutvikling (IPES-Food 2016; Meadows et al. 2004; Wikipedia 2012).

Jeg tolker dette som en farbar vei og en mulig løsning som svarer på problemstillingen og undersøkelsens formål. Både slik at det tillater bonden i Luster å utvikle landbruket i balanse med økosystemene, og snu den langvarige trenden med nedleggelser av gårdsbruk og fraflytting fra landsbygda. Med andre ord, slik *kan* bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling, jfr. figur 1.

Figur 1. Bærekraftig bygdeutvikling.

Kanskje kan den nyskapende bonden finne sin frihet til å «ville bygda på nytt», gjennom å satse enda sterkere på «bondecafé» og liknende faglige og sosiale nettverk. Kanskje kan det bidra til å skape den lokalt forankrede endringen, den omveltende refleksjonen og friheten til å skape. Derfor er det mulig å anbefale Lønnings teori gjennom å aktivere og utnytte «det kulturelle landskapet» som kreativ allmenning for å skape endring i Luster (Lønning 2010). Slik kan man kanskje skape sin egen matregion i Luster og omegn, som er basert på det lokale naturgrunnlaget og i pakt med naturen.

4.5 Diskusjon av datas gyldighet og pålitelighet

Jeg har gjort lydopptak av, og transkribert alle intervjuene med informantene som inngår i undersøkelsen, men ikke transkribert det ene intervjuet med en person fra TINE Rådgiving Sogn og Fjordane. Årsaken er at personen er bosatt utenfor Luster, og intervjuet ble gjort i kraft av rollen som TINE rådgiver, og som bakgrunnsinformasjon for intervjuer med bønder i Luster. I tillegg har jeg vært deltakende observatør på møter for landbruksnæringen både i Sogn og Fjordane fylke og Luster kommune. Siden jeg både har gjennomført dybdeintervjuer med enkelte bønder og observert mange bønder samlet i grupper, i sin naturlige virksomhet og med konkret samfunnsutvikling som mål i et konkret prosjekt for alle med landbrukseiendom i Luster, mener jeg å kunne konkludere med at data fra mine informanter er både gyldige og pålitelige for undersøkelsen. Det er generelt mindre risiko for feiltolkninger av informantene gjennom dybdeintervjuer, sammenliknet med om jeg hadde stilt spørsmålene gjennom et spørreskjema (Holstein & Gubrium 1995; Johannessen et al. 2011).

Undersøkelsen studerer bare fenomenet gjennom perspektivene til bønder som har aktiv matproduksjon i sin drift, unntatt en person som driver en overnattingsbedrift i tilknytning til den gården personen tidligere har drevet på heltid. Data dekker imidlertid bare bønder som har husdyrproduksjon, slik at undersøkelsen sier ingenting om bønder som eksempelvis har frukt og bærproduksjon. Det er husdyrbrukene som utgjør hoveddelen av landbruket både i Sogn og Fjordane fylke og i Luster kommune, mens frukt og bærproduksjonen er relativt liten sammenliknet med husdyrbrukene, jfr. delkapittel 2.1.3 om vestlandslandbruket. Derfor er det rimelig å anta at den samfunnsutviklingen som preges av landbruket i Luster kommune, vil kunne forklares gjennom bøndene som inngår i denne undersøkelsen, men størrelsen på utvalget er likevel ikke tilstrekkelig til å forklare hele samfunnsutviklingen i Luster kommune.

Det er viktig å understreke at min studie har analysert bøndenes holdninger, forutsetninger og muligheter, slik de selv oppfatter virkeligheten. Jeg har ikke gjort en analyse av deres privatøkonomi, eller sett på den lokale økonomien i Luster kommune sammenliknet med resten av Norge. Derfor har denne studien ingen forutsetninger for å si noe om hvor robust eller marginal den enkelte bondes økonomi synes å være, ut fra en gjennomsnittlig husholderingsøkonomi i samfunnet i Luster, eller på landsbasis. Bønder i andre deler av landet, eller andre grupper i samfunnet, kan ha andre oppfatninger og meninger enn bønder i Luster.

Siden undersøkelsen ikke studerer fenomenet gjennom andre perspektiver enn fra bondens ståsted i Luster, kan ikke data generaliseres til å gjelde for andre enn bønder i Luster, men sannsynligvis gir de et godt bilde av en tendens for de fleste bøndenes situasjon i Sogn og

Fjordane fylke. Samtidig er det rimelig å anta at undersøkelsen på samme måte vil være gyldig for det som betegnes som Vestlandslandbruket og fylker i Nord Norge, som ofte har mer tungdrevne og brattlendte arealer enn eksempelvis flatbygdene på Østlandet, i Trøndelag, samt på Jæren i Rogaland.

I avsnittet som omhandler vilkårsanalysen pekte jeg på et metodisk problem, fordi en slik analyse ifølge Martinussen forutsetter store mengder data for å kunne trekke konklusjoner (Martinussen 1999:110-111). Basert på denne avgrensede studien både i tid og rom, synes det derfor ikke riktig å trekke konklusjoner basert på vilkårsanalysen alene, fordi den først og fremst har vært til inspirasjon for en drøfting rundt analysen. Samtidig gir undersøkelsen gjennom en helhetlig vurdering både av empirien og analysen av den, i kombinasjon med teori og sekundærdata generelt, et rimelig grunnlag for å peke på utviklingstrekk og sannsynliggjøre noen hypoteser eller konklusjoner.

Det som gjentar seg hos alle informantene er at de er tydelig preget av de signalene som regjeringen Solberg har gitt i landbruksmeldingen denne våren, og de uttrykker en åpenbar bekymring for utviklingen i landbruket i Luster (Regjeringen 2013; Regjeringen 2016a). Jeg har ikke grunnlag for å vurdere om denne bekymringen er sterkere nå, i forhold til under andre regjeringer, men det er en faktor som kan være vesentlig for empirien. Tidsperioden for innsamlingen av data kan ha bidratt til en skjevhet i datagrunnlaget, sammenliknet med om jeg hadde gjort empirien før landbruksmeldingen ble lagt fram, eller eventuelt om jeg hadde ventet til etter jordbruksoppgjøret våren 2017. Det har ikke vært mulig for meg å kontrollere og justere for en slik skjevhet i denne undersøkelsen innenfor den avsatte tidsrammen.

Min tolkning i undersøkelsen er basert på den empirien jeg selv har gjort. Selv om jeg etter beste evne har forsøkt å ha en nøytral tilnærming til det jeg ser, kan jeg ikke si med sikkerhet at mine tolkninger er en helt riktig beskrivelse av virkeligheten. De er riktige ut fra mine forutsetninger og min kompetanse, men andre kan kanskje tolke informantene annerledes, basert på sine forutsetninger og sin kompetanse. Tolkning er noe som skjer hele veien fra starten til slutten i en forskningsprosess, og utvikler seg gradvis med utgangspunkt i et bestemt fokus (Holstein & Gubrium 1995; Johannessen et al. 2011; McCracken 1988). De spørsmålene jeg har stilt i dybdeintervjuene, og det jeg har sett etter ved deltakende observasjon, er basert på min forhåndsforståelse og løpende læring gjennom undersøkelsen. Eventuelle oppfølgingsspørsmål, som har blitt stilt i samtalene med informantene, er basert på min kompetanse og forståelse av det som blir sagt. Den sosialkonstruktivistiske tilnærmingen til undersøkelsen har jeg etter beste evne hatt i bakhodet gjennom analysen (Holstein & Gubrium 1995). Samtidig er det slik at jeg underveis har valgt å fokusere på noen bestemte elementer fremfor andre elementer. Det betyr at jeg også i datareduksjonen, for å komme fra full transkribering til et sammendrag av hver informant, for å kunne gjøre en analyse, også har gjort en tolkning av det jeg ser basert på min egen kompetanse. Med andre ord betyr det at jeg som forsker har valgt hva som er viktig, og hva som er mindre viktig for min problemstilling. Basert på min egen evaluering av det arbeidet jeg har gjennomført med undersøkelsen er det rimelig å anta at mine tolkninger er representative for de delene av virkeligheten jeg har undersøkt, og at de derfor er gyldige og pålitelige.

4.6 Etiske drøftelser

Denne undersøkelsen ikke hatt til hensikt å samle inn personopplysninger eller annen sensitiv informasjon, som berører personopplysningsloven (Johannessen et al. 2011; NESH 2017). Det har imidlertid vært en nødvendig forutsetning å møte og snakke med bønder som privatpersoner, i de fleste tilfellene i deres hjem på gården, for å undersøke min problemstilling, jfr. kapittel 3.5. Jeg har også deltatt som observatør på bygdemøter rundt omkring i Luster. Bygdemøtene har blitt arrangert for personer med landbrukseiendommer, gjennom et nyetablert storfeprosjekt i Luster kommune, jfr. kapittel 3.6. Derfor har jeg som forsker naturlig nok kommet i kontakt med sensitive personopplysninger. Jeg har også gjort lydopptak av intervjuer hvor informantene i mange tilfeller kan ha gjort seg til kjenne gjennom sin stemme, som i kombinasjon med andre bakgrunnsopplysninger gitt gjennom intervjuet, har gjort det mulig å kjenne igjen enkeltpersoner. Derfor er undersøkelsen meldt til NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, som er personvernombud for NMBU, og alle opplysninger har blitt behandlet konfidensielt.

Undersøkelsen har blitt gjennomført ved at jeg har innhentet frivillig og informert samtykke fra alle mine informanter ved gjennomføring av intervjuer, jfr. vedlegg 1. For deltakende observasjon på grendemøtene har det blitt innhentet frivillig og informert samtykke gjennom innkallingen til møtene, av prosjektansvarlig for bygdemøtene, jfr. vedlegg 3. Det er kun jeg som student, som har hatt tilgang til opplysninger fra egen empiri. Jeg har taushetsplikt som forsker. Alle lydopptak har blitt anonymisert, hvis de har blitt transkribert. Alle primærdata er anonymisert i denne rapporten, og data som foreligger gjennom lydopptak fra intervjuer og transkribert materiale blir slettet ved prosjektets formelle slutt, senest 1. juli 2017, når sensuren av masteroppgaven er klar. For øvrig har jeg etter beste evne fulgt de forskningsetiske retningslinjene for samfunnsvitenskap (Johannessen et al. 2011; NESH 2017).

5. Oppsummering og konklusjoner

Hvordan kan bonden bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling i Luster kommune? Dette er hovedproblemstillingen som undersøkelsen har forsøkt å svare på. Undersøkelsen kan oppsummeres gjennom tre hovedkategorier, som inngår i bondens handlingsrom for å bli veien til en bærekraftig samfunnsutvikling. Motivasjon, nettverk og rammevilkår er de tre kategoriene som danner sporer og føringer for bondens handlingsrom, og som er avgjørende for bondens valg og handlinger, jfr. figur 4. Undersøkelsen har benyttet Lønnings teori om nyskaping knyttet til «modus aktiv» og «modus passiv» for å undersøke bondens motivasjonsgrunnlag, jfr. tabell 1. (Lønning 2010). Martinussens vilkårsanalyse har blitt brukt som inspirasjon for å analysere både motivasjonsgrunnlaget og mulighetsstrukturen, som danner sporer og føringer for bondens valg og handlinger, jfr. figur 3. (Martinussen 1999).

Undersøkelsen finner ikke tegn på sporer til den nyskapende bonden som er i «modus aktiv» ved å undersøke virkeligheten slik den framstår for bonden i Luster. Derimot finner jeg tegn på noe som kan likne på «modus aktiv» når jeg stiller spørsmål av mer reflekterende karakter, og som kan indikere at den nyskapende bonden ligger latent hos enkelte. Når jeg har deltatt på bygdemøter har jeg også sett tegn på sporer som kan likne på «modus aktiv». Ikke «angrepet» på det etablerte regimet, men det uventede, leikende og fornyende. Kanskje er det gjennom et

slikt nettverk, som danner «det kulturelle landskapet» mellom «modus aktiv» og «modus passiv», at den latente nyskaperen i bøndene kan komme fram, gjennom en mer bevisst tilrettelegging og satsing på nettverket som organisasjons- og kommunikasjonsmodell (Lønning 2010).

Det som danner tyngdepunktet i bondens handlingsrom i Luster er føringer knyttet til geografi/topografi, politiske og økonomiske rammevilkår, jfr. figur 5. Siden Luster ligger geografisk usentralt i Norge og har en stor andel brattlendte og tungdrevne bruk som er mer kostnadskreven, har den norske landbruksmodellens virkemidler, og særlig kanaliseringspolitikken og importvernet, tydeligvis hatt avgjørende betydning for at landbruket i Luster i stor grad har klart å holde brukene og jorda i hevd. Bønder i Luster er tilsynelatende i stor grad avhengige av tilskudd for å kunne drive sine bruk, så lenge de ikke kan konkurrere på markedsvilkår med de større brukene på flatbygdene, og innenfor det globale matvaresystemet som drives av en økonomisk globalisering. Derfor møter Luster stordriftsulempene tidligere enn bruk på flatbygdene i Norge.

Hovedinntrykket fra informantene er at en gradvis innsnevring av økonomien i landbruket i Luster i den ene enden, og en satsing på større bruk og sentralisering i Norge over tid i den andre enden, har ført til nedlegging av mange melkebruk. I nyere tid fra ca. 130 bruk i år 2000 til ca. 55 bruk i dag. Samtidig øker arealet noe for det enkelte bruket som fortsetter å drive, og dyretallet øker på de brukene som er igjen, slik at nedgangen i produksjon og dyretall er ikke så stor som en kan få inntrykk av, basert på nedgangen i antall bruk.

Det er tilsynelatende liten tvil om at landbruket i Luster trenger en revitalisering for å kunne opprettholde bruksstrukturen og jordarealene. Det er en utfordring at det ikke står noen klare til å drive brukene videre når bøndene går av med pensjon, fordi nye generasjoner ikke finner det økonomisk attraktivt og levedyktig å være bonde i Luster. I tillegg kreves det store investeringer for å modernisere brukene, og tilpasse driftsbygninger til løsdriftskravet. Enkelte bønder rapporterer en usikker fremtid, basert på slike investeringer. En informant savner et fond i jordbruket tilsvarende skogfondet i skogbruket, med tilrettelagt sparing til fremtidige investeringer, og med en skattefordel på sparingen for å kunne møte behovet for modernisering.

Konklusjonen basert på vilkårsanalysen er at «jordbrukets tredemølle» tilsynelatende vil tilskynde en prosess hvor gårdsbruk og jordbruksareal går ut av drift, uten en revitalisering av landbruket i Luster. Empirien tyder på at en svekkelse av landbruket i Luster vil være drivende for den generelle samfunnsutviklingen i enkelte bygder, i negativ retning. Med bakgrunn i min undersøkelse er det grunnlag for å foreslå en hypotese om at den egentlige årsaken til at landbruket i distriktene svekkes, er økonomisk vekst innenfor den moderne økonomien. Det kan se ut som at politikere dermed tvinges til å drive en politikk i markedsliberalistisk retning, for å tilrettelegge for vekst i økonomien, og som opprettholdes av et epistemisk samfunn. Den norske landbruksmodellen ser ut til å være truet av en videre utvikling i markedsliberalistisk retning, og det kan føre til at målet om landbruk i hele landet ikke er realiserbart (Bunger & Tufte 2016).

Det finnes grunnlag for å foreslå tre alternative muligheter eller scenarier, for at landbruket skal holdes i hevd eller revitaliseres, basert på denne undersøkelsen. Den ene muligheten er at staten endrer oppfatning om landbruket i Norge, og dermed stimulerer landbruket i Luster positivt. Den andre muligheten er at bøndene selv tar skjeen i egen hånd, går inn i modus aktiv, og etablerer «det kulturelle landskapet som kreativ allmenning» for å skape endring i det etablerte regimet, for eksempel gjennom Lønnings og Lysons teorier (Lyson 2004; Lønning 2010). Det tredje alternativet innebærer en kombinasjon av de to første, og vil antakelig være det beste for bonden. Det vil si at staten stimulerer landbruket i Luster positivt, samtidig som bøndene endrer det etablerte regimet, gjennom et samarbeid om nyskaping og endring.

Kombinasjonsbonden står sterkt i Luster, og bruksstrukturen er av en slik karakter at den ser ut til å møte fremtidens klima- og miljøproblemer på en god måte (Flø 2014; IPES-Food 2016). Derfor foreslås det at kombinasjonsbonden anerkjennes, slik at denne naturlige muligheten til å opprettholde selvforsyningssystemet ivaretas.

Litteraturliste

- Aall, C. (2014). Sustainable Tourism in Practice: Promoting or Perverting the Quest for a Sustainable Development? *Sustainability*, 6 (5): 2562-2583.
- Aall, C. (2017). *Samhandling for grønt skifte – klimaseminar*. Sogndal: Vestlandsforskning. Tilgjengelig fra: <http://www.vestforsk.no/aktuelt/samhandling-for-gront-skifte-klimaseminar> (lest 05.12).
- Aarre, E. (2017, 04.12). Denne gården kan bli tvangssolgt fordi eieren nekter å bo der. *Bergens Tidende*.
- Almås, R. (2002). *Norges Landbrukshistorie IV 1920-2000. Frå bondesamfunn til bioindustri*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Álvarez de Toledo, Í. (2015). Regeneration of soils and ecosystems: The opportunity to prevent climate change. Basis for a necessary climate and agricultural policy.: Georgetown University. Institutional Diversity, Equity & Affirmative Action.
- Bakken, J. D. (2017, 04.27). Overproduksjon er elefanten i rommet. *Nationen*.
- Bauman, Z. & May, T. (2004). *Å tenke sosiologisk*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. England: Penguin Books.
- Blekesaune, A. (1999). Agriculture's Importance for the Viability of Rural Norway. Trondheim: Centre for Rural Research. Norwegian University of Science and Technology
- Bondens marked. (2017). *Bondens marked: Bondens marked*. Tilgjengelig fra: <https://bondensmarked.no/> (lest 05.07).
- Brox, O. (2016). En særnorsk vei til velstand? *Nytt Norsk Tidsskrift*, 32 (03): 219-228.
- Bunger, A. & Tufte, T. (2016). Den norske landbruksmodellen. Oslo: AgriAnalyse. 47 s.
- DeClerck, F. A. J., Jones, S. K., Attwood, S., Bossio, D., Girvetz, E., Chaplin-Kramer, B., Enfors, E., Fremier, A. K., Gordon, L. J., Kizito, F., et al. (2016). Agricultural ecosystems and their services: the vanguard of sustainability? *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 23: 92-99.
- Dramstad, W. (2016, 03.31). Størst er best. Eller? *Nationen*.
- Egeland, J. O. (2011). *Ulikhetens harmoni. Om forutsetningene for det norske prosjektet*. regionaldepartementet, K.-o. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.
- Estrup, H., Jespersen, J. & Nielsen, P. (2012). *Den økonomiske teoriens historie - en introduksjon*. Trondheim: Akademika forlag.
- Eventyrsmak. (2017). *Eventyrsmak: Eventyrsmak*. Tilgjengelig fra: <http://www.eventyrsmak.no/> (lest 05.12).
- FAO. (2014). *Towards stronger family farms*: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Tilgjengelig fra: <http://www.fao.org/3/a-i4171e.pdf> (lest 04.08).
- FAO. (2015). *International Year of Soils 2015*: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Tilgjengelig fra: <http://www.fao.org/soils-2015/en/> (lest 05.09).
- Flø, B. E. (2009). Vondtet i norsk bygdeutvikling. *Syn og Segn*, 3: 76-80.
- Flø, B. E. (2010). Bygda - forståing og implikasjoner. *Plan*, 5: 20-25.
- Flø, B. E. (2013). Me og dei andre: Om lindukar, Framstegspartiet og bygda som sosial konstruksjon. *Sosiologisk tidsskrift*, 2: 152-168.
- Flø, B. E. (2014). Klassestrukturane i landbruket. *Syn og Segn*, 2: 20-29.
- Flø, B. E. (2015). *Bygda som vare - om bygda, elgen og folkeskikken*: NTNU - Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet.
- Flø, B. E. (2016). Om jordbruk, mat, politikk og sånn. *Syn og Segn*, 3: 81-87.
- Flø, B. E. & Hoffman, M. (2016, 04.27). Lite er stort for landet vårt. *Nationen*.
- FN-Sambandet. (2015). *FNs bærekraftsmål*: FN- Sambandet. Tilgjengelig fra: <http://www.fn.no/Tema/FNs-baerekraftsmaal/Utrydde-sult> (lest 04.25).
- FN-Sambandet. (2017). *Hva er bærekraftig utvikling?*: FN-Sambandet. Tilgjengelig fra: <http://www.fn.no/Tema/Baerekraftig-utvikling/Hva-er-baerekraftig-utvikling> (lest 05.13).

- Global Footprint Network. (2017). *Ecological Footprint*. Tilgjengelig fra: <http://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/> (lest 04.12).
- Handelskampanjen. (2017). *Norske handelsavtaler*. Tilgjengelig fra: <http://www.handelskampanjen.no/tema/norske-handelsavtaler1> (lest 04.15).
- Heggem, R. (2008). *Identitet og strukturell symbolsk interaksjonisme - teoretisk tilnærming til eit landbruk og ei bonderolle i endring*. Norsk senter for bygdeforskning (red.). 24 s.
- Heggem, R. & Rønningen, K. (2016). Bygdebasert reiseliv - profesjonalisering, venstrehåndsarbeid eller autensitet i praksis? *Plan*, 1.
- Holstein, J. A. & Gubrium, J. F. (1995). *The Active Interview*. Qualitative Research Methods Series. California: SAGE publications.
- Høyer, K. G. (2000). Sustainable Tourism or Sustainable Mobility? The Norwegian Case. *Journal of Sustainable Tourism*, 8 (2): 147-160.
- Innovasjon Norge. (2017). *Reiselivsstrategi 2014-2020*. Tilgjengelig fra: <http://www.innovasjonnorge.no/no/reiseliv/Utgivelser-fra-oss/reiselivsstrategi-2014-2020/> (lest 04.20).
- IPCC. (2014). *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Intergovernmental panel on climate change. Tilgjengelig fra: <http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/> (lest 04.04).
- IPES-Food. (2016). *From uniformity to diversity: a paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems*. International Panel of Experts on Sustainable Food systems. Tilgjengelig fra: www.ipes-food.org (lest 04.07).
- Jakobsen, O. (2017). *Foredrag - Handlar økonomi om meir enn pengar?* Aurland: Aurland kommune. Tilgjengelig fra: <http://www.aurland.kommune.no/ajax/hcalendarcad.php?view=ev171366.1653.653906565819bc6b44c803e3> (lest 05.12).
- Johannessen, A., Christoffersen, L. & Tufte, P. A. (2011). *Forskningsmetode for økonomisk-administrative fag*. 3. utg. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Johnsen, H. M. & Smedshaug, C. A. (2016). *Vestlandsjordbruket - vinn eller forsvinn?*: AgriAnalyse. 74 s.
- Kamfjord, G. (2011). *Det helhetlige reiselivsproduktet. Bind 1 - Innføring*. Oslo: Fagspesialisten.
- Knutsen, H., Haukås, T., Olsen, A., Berger, M., Kårstad, S., Lerfald, M. & Alnes, P. K. (2015). *Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert verksemd i Sogn og Fjordane*: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). 137 s.
- Kooperativet. (2017). *Kooperativet*: Kooperativet. Tilgjengelig fra: <http://kooperativet.no/> (lest 05.07).
- Lafferty, W. M. & Langhelle, O. (1999). *Towards Sustainable Development. On the Goals of Development - and the Conditions of Sustainability*. Great Britain: palgrave macmillan.
- Langørgen, A. (2007). *Sentralisering - årsaker, virkninger og politikk*: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/offentlig-sektor/artikler-og-publikasjoner/sentralisering-aarsaker-virkninger-og-politikk> (lest 04.20).
- LMD. (2005). *Landbruk – mer enn landbruk. Landbruks- og matdepartementets strategi for næringsutvikling*. Landbruks- og matdepartementet. Oslo.
- Lovdata. (2015). *Lov om jord (jordlova)*: Landbruks- og matdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1995-05-12-23> (lest 05.10).
- Luster kommune. (2012). *Luster kommune. Kommunal planstrategi 2012-2016*. Luster: Luster kommune.
- Luster kommune. (2013). *Luster kommune. Kommuneplanen sin samfunnsdel 2013-2024*: Luster kommune.
- Luster kommune. (2017). *Storfeprosjektet er i gang*. Tilgjengelig fra: <http://www.luster.kommune.no/storfeprosjektet.399624.nn.html> (lest 01.20).

- Lustramat. (2017). *Lustramat*. Luster: Lustramat. Tilgjengelig fra: <http://lustramat.com/> (lest 05.07).
- Lyson, T. A. (2004). *Civic Agriculture. Reconnecting farm, food and community*. New England: Tufts University Press.
- Lønning, D. J. (2010). *Kva er nyskaping? Om fridom, skaparglede, framtid og fellesskap*. 1. opplag utg.: Boksmia forlag, Vats, Ål. 291 s.
- Løwe, T. (2004). Bonden arbeider hardt for føden. *Samfunnsspeilet*, 5: 5-10.
- Martinussen, W. (1999). *Sosiologiske forklaringer*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Mathiassen, E. (2001). *Vitenskap og politikk: Om produksjon og formidling av vitenskapelig kunnskap i arctic monitoring and assessment programme - Arktisk råd*. Institutt for sosiologi og statsvitenskap: Norges teknisk naturvitenskapelige universitet.
- McCallum, M. L. (2015). Vertebrate biodiversity losses point to a sixth mass extinction. *Biodiversity and Conservation*, 24 (10): 2497-2519.
- McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. Qualitative Research Methods Series. California: SAGE Publications.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. & Behrens, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books. 205 s.
- Meadows, D. H., Randers, J. & Meadows, D. (2004). *Limits to Growth. The 30-Year Update*. London, UK: Earthscan.
- Melchior, A. (2015). Internasjonale handelsavtaler 2015. *Magma - Econas tidsskrift for økonomi og ledelse*, 5: 30-43.
- Milford, A. B., Knutsen, H. & Berger, M. (2016). Landbruksbasert reiseliv i Norge. Bergen: NIBIO.
- Morisse-Schilbach, M. (2014). "Changing the world": epistemic communities, and the democratizing power of science. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 28 (1): 18-26.
- NESH. (2017). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi: De nasjonale forskningsetiske komiteene*. Tilgjengelig fra: <https://www.etikk.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/> (lest 01.19).
- Newby, H. (1983). The Sociology of Agriculture: Toward a New Rural Sociology. *Annual Review of Sociology*, 9: 67-81.
- NRK. (2016a). *Forskar meiner fjordane er for tilgjengelege for cruiseskip*: NRK Sogn og Fjordane. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/sognogfjordane/forskar-vil-avgrense-cruiseturismen-1.13048946> (lest 05.13).
- NRK. (2016b). *Framtidsbonden*: NRK. Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/framtidsbonden-1.12797758> (lest 05.13).
- Nystad, Ø., Jaminon, J. & Jakobsen, O. (2008). Er målsetningen om økonomisk vekst forenlig med kravet om bærekraftig utvikling? *Magma - Econas tidsskrift for økonomi og ledelse*, 4.
- Oikos. (2017). *Andelslandbruk Norge*. Oslo: Oikos - Økologisk Norge. Tilgjengelig fra: <http://www.andelslandbruk.no/> (lest 07.05).
- Regeneration International. (2017). *Regeneration International*: Regeneration International. Tilgjengelig fra: <http://regenerationinternational.org/> (lest 05.11).
- Regjeringen. (2011). *NOU 2013:10 Naturens goder – om verdier av økosystemtjenester*: Klima- og miljødepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2013-10/id734440/sec1> (lest 04.23).
- Regjeringen. (2013). *Sundvolden-plattformen. Politisk plattform for en regjering utgått av Høyre og Fremskrittspartiet*.: Regjeringen.no.
- Regjeringen. (2016a). *Meld. St. 11 (2016-2017) - Endring og utvikling. En fremtidsrettet jordbruksproduksjon*. matdepartementet, L.-o.: Regjeringen.no.
- Regjeringen. (2016b). *Norge har ratifisert Parisavtalen*: Statsministerens kontor. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-har-ratifisert-parisavtalen/id2505365/> (lest 04.04).

- Regjeringen. (2017a). *Ope møte om den nye jordbruksmeldinga*: Landbruks- og matdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/ope-mote-om-den-nye-jordbruksmeldinga/id2527482/> (lest 05.12).
- Regjeringen. (2017b). *Reiseliv*: Nærings- og fiskeridepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/naringsliv/reiseliv/id1338/> (lest 04.20).
- Rognstad, O. (2009). *Ett av tre gårdsbruk lagt ned siden 1999*: Statistisk sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/artikler-og-publikasjoner/ett-av-tre-gaardsbruk-lagt-ned-siden-1999> (lest 04.20).
- Rønningen, K., Fjeldavli, E. & Flø, B. E. (2005). Multifunksjonelt landbruk - hva slags legitimitet har fellesgodeproduksjon innad i landbrukssektoren? Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning. 57 s.
- Rørøsmat. (2017). *Rørøsmat*: Rørøsmat. Tilgjengelig fra: <http://rorosmat.no/> (lest 05.12).
- Saarinen, J. (2013). Critical Sustainability: Setting the Limits to Growth and Responsibility in Tourism. *Sustainability*, 6 (1): 1-17.
- Serikstad, G. L. (2016). *Det store nitrogen-kretsløpet*. Agropub - nettside for økologisk landbruk: Bioforsk Økologisk. Tilgjengelig fra: <http://www.agropub.no/id/10635.0> (lest 04.23).
- SFJ. (2014). *Utkast til notat - Tal, prognosar og analyse for kommunen. til bruk i kommunal planstrategi 2016 - 2020*. Leikanger: Sogn og fjordane fylkeskommune. Tilgjengelig fra: <http://www.sfj.no/luster.343569.nn.html> (lest 05.11).
- SJH. (2017). *Sogn Jord- og Hagebruksskule*: Sogn Jord- og Hagebruksskule. Tilgjengelig fra: <http://sjh.no/> (lest 05.13).
- Store Norske Leksikon. (2016). *Sosialkonstruktivisme*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/sosialkonstruktivisme> (lest 04.28).
- Storey, D. J. & Greene, F. J. (2010). *Small Business and Entrepreneurship*. England: Pearson Education Limited.
- The Donella Meadows Project. (2012). *Ecological Footprint versus Carrying Capacity*: The Donella Meadows Project. Tilgjengelig fra: <http://donellameadows.org/archives/a-synopsis-limits-to-growth-the-30-year-update/picture-4-2/> (lest 04.12).
- UNEP. (2016). *The Emissions Gap Report 2016*. Nairobi: United Nations Environment Programme (UNEP). Tilgjengelig fra: <http://uneplive.unep.org/theme/index/13#egr> (lest 04.04).
- United Nations. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development - Our Common Future*. Tilgjengelig fra: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (lest 04.04).
- United Nations. (2015a). *Transforming our world - the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Tilgjengelig fra: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (lest 04.05).
- United Nations. (2015b). *United Nations. Adoption of the Paris Agreement*. Paris. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/norge-har-ratifisert-parisavtalen/id2505365/> (lest 04.04).
- Vatn, A. (2005). Rationality, institutions and environmental policy. *Ecological Economics*, 55 (2): 203-217.
- Vatn, A. (2016). *On limits*. In Farley, J. and D. Malghan (eds.): *Beyond Uneconomic Growth. Economics, Equity and the Ecological Predicament*. Cheltenham, UK: Edward Elgar
- Wikipedia. (2012). *Agroøkologisk landbruk*: Wikipedia. Tilgjengelig fra: https://no.wikipedia.org/wiki/Agro%C3%B8kologisk_landbruk (lest 04.24).
- Wikipedia. (2016a). *Dikotomi*. Tilgjengelig fra: <https://no.wikipedia.org/wiki/Dikotomi> (lest 05.02).
- Wikipedia. (2016b). *Økonomi*: Wikipedia. Tilgjengelig fra: <https://no.wikipedia.org/wiki/%C3%98konomi> (lest 05.12).
- Wikipedia. (2017a). *Civic agriculture*. Tilgjengelig fra: https://en.wikipedia.org/wiki/Civic_agriculture (lest 04.09).
- Wikipedia. (2017b). *Luster kommune - folketalsutvikling*: Wikipedia. Tilgjengelig fra: https://nn.wikipedia.org/wiki/Luster_kommune (lest 05.11).

- WTO. (2017). *World Trade Organization*: World Trade Organization. Tilgjengelig fra:
<https://www.wto.org/index.htm> (lest 05.03).
- WWF. (2016). *Living Planet Report 2016. Risk and resilience in a new era*. Gland, Switzerland: WWF International. Tilgjengelig fra:
http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_living_planet_report_2016.pdf (lest 04.04).
- Ystgaard, D. H. (2013). *Allsidig landbruk har størst berekraft*: Forskningsrådet. Tilgjengelig fra:
http://www.forskningsradet.no/prognett-bionaer/Nyheter/Allsidig_landbruk_har_storst_berekraft/1253990856768&lang=no (lest 05.12).
- Ørstavik, F. (2016). *Entreprenør*: Store Norske Leksikon. Tilgjengelig fra:
<https://snl.no/entrepren%C3%B8r> (lest 05.07).

Vedlegg 1.

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet
Fakultet for miljøvitenskap og naturforvaltning

Dato: 02.02.2017

Informasjonsskriv om en masteroppgave

Hvordan kan bonden være veien til en bærekraftig bygdeutvikling?

Dette prosjektet er en masteroppgave. Prosjektet er avgrenset til å undersøke problemstillingen i Luster kommune i Sogn og Fjordane fylke. Temaet skal undersøkes gjennom en studie av bønders holdninger, forutsetninger og muligheter, med fokus på drivkrefter og motivasjon knyttet til bærekraftig bygdeutvikling. Det er et selvstendig forskningsprosjekt som gjennomføres av mastergradsstudenten alene, uten noen form for prosjektfinansiering. Masteroppgaven (rapporten) skal innleveres til universitetet innen 15. mai 2017, og prosjektet avsluttes formelt senest 1. juli 2017.

Det vil bli gjennomført dybdeintervjuer med bønder i Luster kommune og andre aktuelle aktører tilknyttet landbruk og distriktsutvikling, samt deltakende observasjon på aktuelle møter og samlinger for bønder og forvaltningsaktører på lokalt og regionalt nivå. Deltakelse i studien er selvsagt frivillig. Du kan når som helst avbryte eller avslutte intervjuet når det måtte passe deg, uten å oppgi grunn. Samtykket til å delta i undersøkelsen kan også trekkes innen 1. mai 2017, dersom du skulle angre etter intervjuet. Dine erfaringer er viktige for undersøkelsen, og vi håper derfor at du ønsker å bidra.

Undersøkelsen har ikke til hensikt å samle inn personopplysninger eller annen sensitiv informasjon. Alle opplysninger blir behandlet konfidensielt og forskeren har taushetsplikt. Det er kun studenten, som er prosjektansvarlig for masteroppgaven, som har tilgang til opplysningene. Alle lydopptak vil bli anonymisert ved transkribering. Alle opplysninger vil bli anonymisert i sluttrapporten. Ved prosjektets formelle slutt vil alle lydopptak og skriftlig materiale knyttet til datainnsamlingen bli slettet. Prosjektet er meldt til personvernombudet for forskning, NSD – Norsk senter for forskningsdata AS.

Hvis du har spørsmål til prosjektet kan du ta kontakt med prosjektansvarlig Svein-Magne Gjessing eller hovedveileder Sjur Baardsen.

Med vennlig hilsen

Svein-Magne Gjessing

(Prosjektansvarlig)

Telefon: 90 03 61 59

E-post:

svein-magne.gjessing@nmbu.no

<https://www.nmbu.no/>

Sjur Baardsen

(Konstituert dekan/hovedveileder)

Telefon: 67 23 17 40

E-post:

sjur.baardsen@nmbu.no

Vedlegg 2. Intervjuguide

ÅPNING

➤ **Kort info om prosjektet**

DEL UT INFORMASJONSSKRIV PROSJEKTET

➤ **Kort om intervjuet.**

- Frivillig
- Lydopptak
- Anonymt
- Reservasjonsrett
- Varighet; intervjuet vil vare i ca. (1) time – alt etter hvor mye du har på hjertet – men om du ønsker å avbryte intervjuet underveis står du selvsagt helt fritt til å gjøre det.

(START VOICE RECORDER)

Generelle spørsmål:

1. Hvordan startet og etablerte du deg som bonde og hvorfor er du bonde?
-Hvorfor valgte du akkurat den produksjonen og driften som du har?
2. Hva er drivkraften din, hva er det som motiverer deg?
-Hva blir du inspirert av?
3. Finnes det noe nettverk eller samarbeid mellom bønder i Luster, og i så fall hvordan foregår det?
-Fellesskap, faglig og sosialt miljø?
4. Skaper du som bonde noen verdier i lokalsamfunnet, og i så fall på hvilken måte?
5. Hvordan opplever du rammevilkårene for å være bonde?
6. Hvordan tror du landbruket ser ut i Luster i år 2030, altså om 13 år fra nå?
7. Hva definerer du som tilleggsnæringer til landbruket?
8. Hva mener du er de viktigste tilleggsnæringene til landbruket i Luster?
9. Hva mener du er bondens rolle i lokalsamfunnet?
10. Hva tenker du på når jeg sier kombinasjonsbruket?

11. Hva tror du Bondelaget snakker om når de refererer til den brede muligheten som ligger i hvert enkelt gårdsbruk?
12. Hvilken status opplever du, som bonde, at du har i lokalsamfunnet?
13. Hva tror du kan være årsaker til at enkelte bønder legger ned driften i Luster?
14. Hva tror du kan være årsaker til at nye personer ønsker å etablere seg som bønder i Luster?

Bygdeutvikling:

15. Hva tenker du på når jeg sier bygdeutvikling?
16. Hva tenker du på når jeg sier bærekraftig utvikling?
17. Kan du si noe om hva du tenker om bærekraftig utvikling og bygdeutvikling?
18. Hvordan kan du bidra til en bærekraftig bygdeutvikling i Luster?

Er det noe du har lyst til å legge til rundt de spørsmålene vi har snakket om nå?

19. Hva mener du er vesentlig og relevant å undersøke til en problemstilling som "Hvordan kan bonden være veien til en bærekraftig bygdeutvikling?"

AVSLUTNING

- Kan jeg få lov til å komme tilbake å intervju deg på nytt ved behov seinere i prosessen?

Vedlegg 3.

Storfeprosjektet i Luster vil med dette ynskja
deg velkommen til

Bygdamøte i Luster og Gaupne

Som ein del av storfeprosjektet startar me no opp med møter bygdavis.
Målet med bygdamøta er å samlast lokalt og dela framtidstankar og framtidsynskjer for
bygdene dykkar. Det er ei stor føremon om fleire generasjonar frå kvart gardsbruk
deltak på møtet. Her er alle aldrar velkomne!

Tid og stad: Lustrabui 20. februar 2017 kl 19:30 til seinast 22:30

Me er av den oppfatning at «uten mat og drikke, duger helten ikke», og heltar er me
avhengige av på bygdene. Difor startar me møtet med ei god matøkt frå kl 19:30- 20:00.
Deretter vert det diskusjon og deling av framtidstankar og framtidsynskjer. Møtet skal
ha eit uformelt preg, og det er ynskjeleg at alle frammøtte er med å forma innhaldet i
møtet. Det er fagrådgivar i TINE, Lise Elvagjeng som blir med på møtet.

Svein-Magne Gjessing er student ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet,
tidlegare landbrukshøgskulen. Han skriv denne vinteren masteroppgåve med tittelen:
«Korleis kan bonden vera vegen til ei berekraftig bygdeutvikling?» Svein-Magne har spurt
om å få delta som observatør på bygdemøta. Han har teieplikt i kraft av forskinga han
driv. Om du ikkje ynskjer at Svein-Magne skal delta på bygdemøtet, så ber me om at du
skriv det når du melder deg på. Då blir møtet utan observatør.

Påmelding til Lise Elvagjeng, enten på epost eller sms:

lise.elvagjeng@tine.no eller 95 77 92 92 innan 16. februar 2017. Skriv kor mange som
kjem frå ditt bruk, og namnet på møteplassen der du skal delta.

Vonar å sjå deg på møtet! Veit du om andre som ynskjer
å delta på møtet, som ikkje har fått innkalling, så meld
dei på!

Med venleg helsing styringsgruppa i
Storfeprosjektet i Luster!

Norges miljø- og biovitenskapelig universitet
Noregs miljø- og biovitenskapelige universitet
Norwegian University of Life Sciences

Postboks 5003
NO-1432 Ås
Norway